

І. ЛАВРІВСЬКА

**ПЕРШИЙ КОЗАК
В АМЕРИЦІ 2**

БК

IRYNA LAWRIWSKA

ROMANIAN

THE FIRST COSSACK IN AMERICA

1975

Published by "Homin Ukrainy" (Ukrainian Echo)

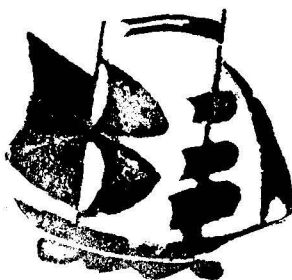
Publ. Co. Ltd.

140 Bathurst St., Toronto, Ont., Canada

ІРИНА ЛАВРІВСЬКА

ПЕРШИЙ КОЗАК В АМЕРИЦІ

ОПОВІДАННЯ ДЛЯ МОЛОДІ

diasporiana.org.ua

1975

Накладом Видавництва „Гомін України”
Торонто, Онтаріо, Канада

БІБЛІОТЕКА ВИДАВНИЦТВА „ГОМІН УКРАЇНИ”

ч. 46

Мовний редактор — д-р Богдан Романенчук

Обгортка і ілюстрації Едварда Козака

Copyright

Всі права застережені

Ирина Сабирбекова

КІЛЬКА СЛІВ ПРО ЦЮ КНИЖКУ

Повість, яку оце випускає „Гомін України”, призначена для юнацтва, яке в нас, треба вдаритись в груди, під лектурним оглядом найбільш занедбане, і це фатально відбивається на його національному формуванні. Як подивитися на списки дитячої літератури, то можна сказати, що вона вже зовсім не бідна і постійно збагачується, а от про доріст, про юнацтво наше в нас мало хто й думає, а коли й думає, то на тому й кінчає. Тому в нас юнацька література така кількісно мізерна і тому наш доріст, не маючи що в рідній мові читати, силою ще й цього факту звертається до багатой англійської літератури, з якою й залишається. І повернути його знову до рідної лектури незвичайно важко, а надто що й нема до чого, бо нема в нас нічого рівнозначного. А якби не те, то хто знає чи не вдалося б нам задержати при собі значно більше наших дітей, бо той вік у житті, коли дитина переходить в стан юнацтва, для дальшого розвитку, отже й для національного формування молодій душі незвичайно важливий. А в нас на пальцях однієї руки можна порахувати авторів, що пишуть для юнацтва, та й то не так багато, якби було треба.

Повість Ірини Лаврівської, авторки цілої низки історичних та інших казок для дітей, які вона читала свого часу в своїй радіогодині кільканадцять років тому і записала на платівках (деякі друкувалися і в читанках), призначена якраз для юнацтва, для нашого доросту. Хоч вона сама одна ніяк не заповнить тієї величезної недостачі, яка в цій ділянці витворилася, та все таки її книжка є одною з багатьох того рода книжок, яких наші молоді пекуче потрібно і які повинні появитись.

Повість, що її юний читач візьме в руки — не фантазія, її можна навіть вважати повістю історичною, бо авторка черпала свій матеріял з історії, цебто з історичних книжок, які в бібліотеці вичитувала і прочитане відповідно використовувала, отже майже все, про що тут розповідається, колись справді діялось. Такі постаті, як Лясаль, отець Рене, індіанські племена, їх звичаї, жорстокість, будова форту коло Ніягари та його знищення й відбудова — це все історичні речі, які свого часу діялись і були записані в історії. Навіть і той факт, що першим командантом форту Луїзіяна на півдні був козак, емігрант з України, теж історичний. А розповідь діда Максима про Морозенка основана на народному переказі. Отже читач, що читатиме цю книжку, може бути певний, що читає історичну повість, бо тут тільки сюжет створений авторчиною уявою, але авторка вміла вжитися в давні події й постаті і вміла їх так переконливо змалювати, що повість читається як фантастична — легко, приємно й не без користі. А для українського юного читача вона ще й тим корисна, що збуджує гордість за свій рід і нарід і дає задоволення, що українці не гірші від інших чужинців, що приїхали колись до Америки, а кращі, бо не такі безоглядні й жорстокі, а чесні й шляхетні. Отже ми мами й тут своїх героїчних предків, якими можемо похвалитись.

Коли ця книжка, прикрашена образками Е. Козака, збудить в юного читача саме такі почування, то її ціль буде осягнена, бо авторка її з тією метою й писала.

Б. Романенчук

ЗА МОРЕ З КОЗАКАМИ

Давно це було... дуже давно...

Батько Дениса був козаком з діда прадіда, а мати також з козацького роду. Ріс малий Денис, а як мав 10 років, то так зручно шаблею орудував як старий. І стріляти вмів і засідки на звірів робити.

— Хоробрий козак буде! — радів батько.

А раз, як батьків не було вдома, приїхали чужі люди. Карита запряжена в восьмеро коней, а довкола неї повно людей на конях. Це — казали — двір царський через Україну їде. І хтось побачив чорнявого хлопчика з синіми очима, а потім один з тих, що на конях сиділи, під'їхав до Дениса, взяв його за руку і в кариту посадив.

— Я не хочу! Пусти мене! — рвався хлопець.

— Тихо! Кривди тобі не буде. — Сказала якась пані московською мовою. — Тобі добре в мене буде. А дивись, як мальований, а щічки які, а оченята! Спасибі за такий дарунок!

І хоч як малий пручався: плакав — не допомогло.

— Ох, якби я батькову шаблю мав! — подумав Денис. — Але нічого, я й так від них втечу!

Їхали вони довго, довго. Хлопця любили і бавилися з ним і ніхто навіть не зауважив, що в його очах свіtilись вогники. Недобрі вогники. Він уже не плакав. Він знав, що плач не допоможе. Він тільки придумував якби втекти.

Сонце вже зайшло, як карита затрималась на ніч біля великої корчми. Всі полягали спати й малого поклали. Десь по півночі Денис тихенько встав і попробував вікно. Замкнене! Двері — замкнені! Що робити?

Куди втікати? Попробував ще раз вікно — не йде. Сів на підлогу та й думає.

Сидів так і думав довгу хвилину. А довкола темно, темно й підлога тверда. Моститься він, як мале цуценя, щоб вигідніше сидіти було. Мацає руками долівку, аж намацав якесь кільце до підлоги прибите. Схватив рукою і тягне. А за кільцем малі дверцята в підлозі підіймаються.

— Ах, — зрадів Денис — це вихід до підвалу. Корчмар там всяке добро тримає.

Слутився вниз. Під ногами почув драбину і по ній зійшов на дно підвалу. Стухло й вогко, та пахне всякими незвиклими пахощами. А там віконце високо. Скочив туди Денис. Було незакрите, ані не забезпечене нічим. Як кіт, тихенько проховзнувся і вже стояв на дворі. Поглянув довкола. Вартового не було, а ноги рванули самі. Скочив в кущі і знову біжить, аж до річки добіг. Шумить вона таємно — там зупинився відпочити.

Аж тут враз чує, що коні іржать і люди говорять. Хто ж це? Ні, це не ті, що його зловили, це хтось інший. Ах, це козаки!

— Батечки, люди добрі, порятуйте — кинувся їм до ніг — мене украли з дому. Пані якась московська на свій двір хотіла взяти, та я втік.

— А хто ж ти, хлопче?

— Я козака Тимоша з Перекопу син. Не кидайте мене, візьміть із собою.

— Ох, далека нам дорога, сину!

— А куди ж ви їдете?

— Самі не знаємо. Їдемо за гори, за ріки, за море, світ пізнавати, долі шукати...

— Візьміть і мене. Я вмю шаблею орудувати і стріляти вмю. Дайте — покажу!

Взяли козаки хлопця й поїхали. Їхали полями, шляхами, їхали через пустирі, потім через велику воду —

— Візьміть і мене.

океан, аж до країни вічної зими приїхали. Тут і відпочивати стали. Та не на довго.

— Збираймося даліше. Тут холодно, а козак сонце любить! — сказав старий дід.

Поїхали далі. Дивні речі бачив Денис. Диких звірів, птахів і великі дерева...

Козаки йшли далі. Часом ріки перепливали, гори і ліси переходили, аж раз станули над великим водопадом.

— Ов, сила тут води паде. Дивись, а земля така як у нас. Залишімося тут.

І залишилися. Збудували хату, всю з каменю, щоб міцна була, — як казав дід Максим, що віком найстарший був і найрозумніший, він усе знав, — тут чужа земля і всього чекати треба. Ми тут зайди...

Відгородили спорий кусень землі, частоколом його обвели і почали коло господарства поратись. Дід Максим порозв'язував мішечки, що їх із собою привіз, а в них: в одному зерно жита, а в другому пшениця, і овес і багато іншого насіння.

— Діду, діду, — озвався здивований Денис — як ви знали, діду, що нам цього треба буде?

— Прожив я чимало віку, сину, не одне бачив, не одне чув, не одного навчився, — відповів дід — Часом здається тобі річ непотрібна, а вона таки й пригодиться. От, їхали в світ заочі, та й захопив трішки всього. Не пригодиться — викину, думав. Я й картоплю привіз, тільки не знаю, чи збереглася. В тих снігах і льодах могла замерзнути.

Розв'язав дід мішечок, а там все вже гниле було.

— Ні, картоплі не захоронив, а шкода! — похитав дід сумно головою. — Шкода... — і, трохи злий, жбурнув мішечком у поле.

А Денис, — йому дуже жаль стало діда Максима, (це певно зле, що картопля зіпсувалася, бо дідові вуса геть до долу нагнулись), — пішов у поле, знайшов мішечок, зробив у землі під частоколом ямку і висипав

туди всю гнилу картоплю, закопав, а мішечок поніс, щоб у ріці випрати. Думав: на рибу буде, я і так великої не зловлю, а на маленьку цей мішечок якраз добрий. Тепер ще тільки вудку! — подумав і пішов у ліс.

— Гей, Денисе, не відходи надто далеко! — кликав дядько Степан.

— Я до лісу, прут вирізати на вудку!

— Не йди сам, вернися. Я дам тобі свого!

— Дасте? На завжди? Спасибі вам, дядьку Степане!

Так дістав Денис свою першу вудку. Ох, який гордий був. Взяв мішечок і збіг берегом в долину ріки... Сів, закинув вудку і чекає... Дивиться, а небо таке синє-синє, білі баранчики ганяються по ньому... Аж тут враз якийсь шум, якийсь крик і брязкіт. Що це? Вхопив вудку і мішечок і бігом до хати, а там чує голос діда Максима:

— Гей, усі в хату!

Заметушилися, замкнули двері й вікна, кожний вхопив свою рушницю і стали готові до оборони.

— Не стріляти! — закомандував дід Максим і повісивши на довгий дрючок білу хустку вийшов з хати. Денисові аж дух заперло. Невже діда вбють?

— Діду, верніться! — хотів крикнути, але голос застряг йому в горлі. Притулив лице до бійниці в стіні й дивився: на березі ріки, по другому боці стовпилась група напівголих людей з довгим, чорним волоссям.

— Це індіани! — подумав. Дід станув на цьому березі ріки й підняв вгору дрючок з білою хустиною. Все затихло. Дід почав давати якісь знаки руками, потім підняв вгору рушницю й кинув її на землю, і знову якось дивно розклав руки.

Дивиться Денис, а з другого берега той, що напереді стояв, почав відповідати дідові, також розмахуючи руками. Аж нагло, десь з позаду, засвистіла стріла. Дід скочив у бік, стріла пролетіла поруч і застрягла в де-

...Наче з-під землі виріс індіанець на коні.

реві. Тоді зі всіх боків хати загуло. Це козаки не стерпіли образи й на одну стрілу відповіли вогнем. Індіани кинулись утікати на всі боки, а дід крикнув:

— Не стріляти, вони хочуть згоди! Не стріляти!

— Добра мені згода, — пробурмотів дядько Степан з-над рушниць.

Дід вернувся до хати.

— Ми й домовились. Казав їхній старший, що вони нас чіпати не будуть, як ми тут спокійно житимем.

— А хто стріляв до вас, діду?

— А якби був влучив, тоді що? Добра мені згода! — обізвався Василь.

— Не гарячись. Дурень всюди знайдеться, щоб добре діло попсувати.

— Діду, діду, дивіться, — закричав Денис — дивіться!

Всі прилягли до бійниць у стінах. По другому боці, під лісом, індіани стовпились в купу, потім розбіглися, потім знову зійшлися в коло, а потім почувся крик, вереск, брязкіт і виття і всі почали стрибати, ніби танцювати довкруги. Потім все затихло. Група індіан мовчки посувалася до берега ріки. На самому березі всі затримались. Один з них заїхав на коні у воду. В хаті всі скочили до своїх рушниць, готових до стрілу.

— Чекати команди! — крикнув дід — хто стрілить, того суворо покараю! — заgrimів його голос, та так грізно, що Денисові аж мороз поза шкіру пішов. Всі причаїли духа. Індіани стояли непорушно на другому березі, теж наче чогось чекали.

Аж тут, вже по цім боці, показалаь наперед біла ганчірка, а за нею, наче з-під землі, виріс індіанин на коні.

Дід вийшов з хати назустріч, а за ним усі із своїми рушницями. Денис підбіг за ними із своєю вудкою в руках, бо рушниці він ще не мав.

Станули напроти себе індіанин і дід Максим. Червоношкірий замахав якомсь руками на вхрест, а потім на груди їх поклав і схилив голову.

— Їх вождь вибачається. — сказав дід і покивав головою.

Тоді індієнин зіскочив з коня і подав дідові ніж, а на ньому застромлене людське вухо. І знову навхрест руками махав, до голови їх прикладав і нарешті зложени поклав на груди.

— Великий вождь Орлине Око покарав зухвальця за непослух, відтяв йому вухо. — Пояснив дід.

Індієнин зник, а за хвилинку всі, що стояли на другому березі, заховались в гущавині. Ліс затих, мов тут нічого й не сталося.

Козаки якось неохоче після цієї пригоди за свою роботу бралися, а потім ще довго в ніч балакали про цю першу зустріч з мешканцями землі, на якій вони тепер поселились. Знали, що не легка їх доля жде.

ПЕРША ВЕСНА В ЧУЖОМУ КРАЮ

Весна зеленню землю покрила. Ліси ожили і свіжим своїм запахом повітря наситили. Пташнина на всі голо- си ввесь день радісно щебетала.

— Ах, як гарно пахне! Яка чудова земля! Земля — така земля як і там, далеко за морем, як у нас дома. Тепер же ця земля наше „дома”, — думав старий дід Максим. — Та чи вона така сама?

І вийняв дід з пазухи щось маленьке, завинуте в платочок. Розгорнув... і твердими пальцями ніжно диткнув грудку землі, ту саму, що привіз із собою зі свого поля.

Пам'ятає, як треба було кидати рідну хату, дід Максим поцілував жінку, поблагословив дітей, перехрес- тив худобу і вже ворота за собою хотів закрити, та ні, вернувся ще, пішов у поле, ще раз оком кинув на свою землю і схилившись узяв грудку. І ось вона тут, ота грудка, на його долоні. Висохла, майже порошок, а яка ж вона дорога йому. Пригадалась рідна хата, жінка, діти...

— Ет, наче стара баба, слину розпускаю! — забур- мотів під носом, лихий на себе за свою слабість негід- ну козака, і почав дальше майструвати коло воза.

А Денис у той час по полі ганяв за метеликами. Ось там пшениця зеленіє, а там овес сходить і жито — все, що дід привіз, все росте. Аж глип:

— Діду, діду Максиме, дивіться!

— Що сталося?

Денис вхопив діда за руку й повів у куток під час- токолом, де він був картоплю закопав.

— Дивіться, діду, ось листочки зеленіють!

— Що? Картопля тут, як же це?

— Ви, дідусю, викинули мішечок, а я підняв, викопав ямку і всю картоплю туди вкинув, накрив землею, а мішечок собі на рибу взяв. Дивіться, не вся була гнила, зародила.

— Людина вчиться до смерти, а дурною вмирає, кажуть старі люди. Так і я. Спасибі, сину. Це добре, матимемо свою картоплю.

Денис був дуже гордий і радів, що йому так з тією картоплею вдалося.

— Діду, а ви часом не захопили зернят? Знаєте, таких з гарбуза, або може зернятко соняшника? Ах, як гарно було б мати соняшник біля вікна!

— Всього, синку, не міг захопити і годі було про все пам'ятати, — сказав дід і вернувся до своєї роботи.

А Денис побіг в долину берегом ріки. Ох, який великий камінь, а біля нього другий, і вода в цьому місці не глибока, так по кістки, а може по коліна... це хіба брід... Ткнув патика, зовсім плитко, і далі й далі... і так на другому березі опинився.

— Ану, погляну як тут!

І стрілою помчав перед себе. Тут зайчик перебіг йому дорогу, а там щось таке, немов серна стрибнуло. Так, це серна біжить стежкою. І Денис тихенько за нею побіг. Дивіться, серна пристанула біля дерева, ніби чогось чекаючи. Денис приліг за деревом. За хвилину якась дівчинка вибігла з-поміж дерев, погладила звірятко по голівці й почала його кормити, говорила щось і пестила. Денис дивився, мов зачарований, а потім вийшов із своєї схованки. Серна стрілою зникла в кущах, а дівчинка стояла перелякана, наче вросла в землю.

— Я Денис, а ти? — і показав пальцем на неї.

— Набі, Набі. — відповіла і собі зникла між деревами.

А за хвилину Денис почув крик.

— Це Набі! — подумав він і в одну мить був біля

неї. Набі стояла вся бліда, нерухома, а перед нею повзе гадюка. Повзе до неї і сичить. Денис замагнувся і вдарив буком гадюку по голові. Та було пізно. Гадюка вкусила її в ногу. Набі знову крикнула.

За хвилину надбігли якісь люди. Це індіяни. Добили гадюку, а жінка якась, ще молода, вхопила Набі на руку, голосно плачучи. Всі інші стояли сумно довкола й похитували головами.

Денис зрозумів. Вони думають, що Набі мусить вмерти, бо її вкусила гадюка.

— Ні, Ні! — Денис підбіг до жінки, що припадала біля Набі. — Там дід Максим, він все знає, він допоможе! — кричав і рукою показував за ріку, де здалеку виділила хата козаків.

Індіяни взяли Набі і понесли до діда Максима. Першим біг Денис. Не чекаючи на інших, він біг, щоб діда знайти.

— Діду, рятуйте Набі! Її вкусила гадюка. Діду, ви ж все знаєте.

— Яка Набі, що за Набі?

— Набі. Дівчинка. Її несуть, ось там, дивіться.

За хвилину з'явився індіанин, а на руках у нього бліденька чорнява дівчинка з вистрашеними, як у звірятка, очима.

— Гадюка, кажеш, вкусила? Де? Ага, ось тут. Давно?

— Ні, недавно. — залепетав Денис.

Дід перев'язав міцно ногу вище рани, потім нагрів ножа на вогні і притулив до вкушеного місця. Дівчинка закричала і зомліла.

— Нічого. Все буде добре, з Божою поміччю. Хай полежить хвилинку, відпічне.

Індіанин стояв поруч і спокійно дивився на все, немов із каменя був, і не ворухився навіть. Дід показав на дівчинку і руками дав індіанинові знак, що все буде добре, поклепав його по рамені.

Червоношкірий заговорив:

— Це моя одинока дочка. Я люблю її над усе в світі. Вона була б умерла. Ти врятував її. Чи знаєш, хто я?

Швидким рухом відкинув волосся взад і дід побачив, що в нього немає вуха, тільки свіжо загоєна рана.

В очах індіянина стали великі сльози.

В ПОЛОНІ ІНДІЯН

Другого дня Денис знову побіг на другий беріг річки, причаївся і чекає: чи прийде серна, а за нею Набі... чи здорова вона?

Щось позад нього тріснуло... дивиться, це серна йде. Пристанула сполохана, а потім далі біжить до дерева, де вчора Набі її годувала. Стоїть, чекає, і Денис чекає. А Набі немає.

— А може б так піти до їх табору? — міркує Денис — Поглянути тільки. Дід Максим наказував не відходити далеко, а це, мабуть, далеко. Ні, хіба не піду... А може подивлюсь довкруги, може індіанський табір справді недалеко, може тільки за цими деревами... і побіг.

За цими деревами табору не було, але там видно полянку. Це певно там — і побіг далі — Ні, не тут... Коли враз почув гамір, так ніби здалеку хтось кричав. Видряпався на дерево, на сам верх, дивиться, а там багато індіан на конях. Щось кричать, вимахують руками, б'ють в барабани, стріляють з луків. Зі всіх сторін чути крик, гамір, метушню. І нагло почув Денис як земля дрижить, аж дерево, на якому він сидів, почало хитатись. Поглянув вниз, а там урвиста скеля, наче пропасть. Як же так? Він цього раніше не бачив. Якби так упав? Ох, дід Максим добре казав: не йди, синку...

Міцно вхопився грубої гілляки, приліг до неї всім тілом і пильно розглядався. Скеля вривалася стрімко тільки в одному місці. Це початок яру, глибокого, кам'янистого. З права й ліва можна його легко обійти, тільки тут в цьому місці стіна вривається.

А метушня збільшується. Денис міг навіть розпізнати окремі голоси й слова, яких не розумів. Вже бачив

докладно силуети індіян, бачив їх обличчя, барвисті пера на чубах. Вони їдуть сюди, просто у його напрямі, кричать, галасують.

І нагло на поляну увігналося стадо великих звірів. Таких великих Денис ще ніколи не бачив. З величезними головами, з закривленими до середини рогами, оброслі густою, волохатою шерстю. Женуть, як швидко женуть перед себе. Скільки їх? Може десять... Раз, два, три, здається десять... а може й більше. Збились у купу, прямують сюди. А що, як котрий зачепить об дерево, що тоді? — І приліг Денис ще міцніше до гілки.

А за чорною масою звірів сунуть індіани. Вже звірі наче в пастці. З трьох боків люди на конях, а четвертий власне ця урвиста скеля здовж яру, закрита вся кущами, що оком не доглянеш.

Стадо вже зовсім близько. Денис бачить, як звірі біжать перед себе, ще мить, ще дві, і перший зник у пропасті, а далі усі інші.

Індіани, побачивши це, почали стрибати, радісно вигукувати. Вони напинали свої луки і стріляли в яр. А звідтіля виходив глухий стогін і рев. І чим більше з пропасти гуло, тим голосніше кричали індіани, тим вище стрибали, тим більше раділи. А потім, коли рев звірів у ярі втих, вони почали сходити вниз по стрімкій скелі. Аж тут один із них запримітив щось у горі. Дивиться пильно, а Денис причаївся, дихнути боїться. Це птиця летить, велика птиця летить над ним.

— Вііів — засвистіла стріла коло Денисового вуха.

— Вііів — друга стріла прямо на нього летить. Притиснув голову до гіляки. В сам час: стріла промайнула так близько над головою, що аж Денис захитався, втратив рівновагу і зісунувся зі своєї гіляки. Стріла закреслила круг і впала на землю. Кинувсь індіанин з переможним криком, а на землі замість птиці знайшов Денисову шапку, пробиту стрілою.

— Що за диво? Ця річ належала білій людині!

Вернувся індіанин під дерево, дивиться: високо на гіллі, зачеплений сорочиною, висить білий клопець.

Денис з переляку не знав, що з ним сталося. Завис між небом і землею, і поки отямився, побачив біля себе перо застромлене в куцц волосся, потім блискучі очі, і почув, як міцна рука вхопила його.

Коли Денис відкрив очі побачив, що він лежить на постелі, вкритій шкірою. Рушив рукою — не болить, порухав ногами — нічого, — що ж це з ним сталося? Пригадує, наче крізь сон, великі звірі, крик і стрілу ... Ах, це певно індіани його вхопили. Дід Максим добре казав: не йди, синку ...

Так, це індіанська хата — ніби шатро, зовсім кругла, а вгорі отвір. І промінь заходячого сонця освітлює її. Ось, посередині вогнище, а там дірка в стіні, немов двері.

На дворі великий рух. Індіани метушаться, великі вогні горять, а над ними, застромлені на патики, печуться великі шматки м'яса. Жінки пораяються біля них, а чоловіки збираються колом на відкритому місці. Посередині великий камінь, наче підвищення.

Загудів барабан. Дерев'яними паличками індіани вибивали радісну новину: лови на буйволів щасливо закінчилися! Ціла оселя матиме поживу на довгий час!

Посідали кругом, смачно заїдаючи куски печеного м'яса.

Враз стихли барабани, та тільки на хвилину, а потім зазвучали ще голосніше, усі рівно, в один такт.

Це великий вождь Хитрий Лис виходить на кам'яне підвищення. Знову все затихло, та тільки на те, щоб ще голосніше заграли барабани. Всі в колі зірвалися на рівні ноги і почали танцювати. Знявся крик і вигуки, аж поки Хитрий Лис не підійняв руки. Все втихло, великий вождь сів.

Залунав барабан, тільки один раз: трам-та-та, трам-та-та. Виступив з кола індіанин, що волік за собою голову буйвола.

— Великому вождеві, Хитрому Лисові, голова наймогутнішого звіра!

— Магуа, Магуа! — закричали всі.

— Хитрий Лис дякує тобі, Маґа. — сказав поволі вождь.

І знову залунав барабан: трам-та-та, трам-та-та. Тим разом індіанин ніс вождеві ратиці, нанизані на шнурок, наче намисто.

— Хитрий Лис дякує тобі, Гаріме.

І знову... і знову...

На самому кінці йшов індіанин і тягнув за собою хлопця.

— Гаґук! Гаґук веде білу дитину! — закричали індіани.

— Хитрий Лисе, я хотів принести тобі орлине перо, але замість нього я вполював ось що. Може тобі це пригодиться. — і кинув вождеві під ноги Дениса.

Настала мовчанка. Хитрий Лис не відповів нічого.

— Це погано... це погано... — понісся шепіт.

Вождь зійшов помалу з каменя, оглянув Дениса з усіх сторін, діткнув його густого волосся, потім подивився йому в сині очі, щось думав, міркував...

— Хай його волос прикрасить твої груди! — крикнув індіанин і замахнувся ножем біля Денисового чола.

-- Хай його голова прикрасить твоє тепі! — відізався другий, вхопивши Дениса за горло.

— Ні, краще спечім цього білого собаку на вільному вогні і даймо вовкам на принаду!

Денис не розумів нічого з того, що вони говорили. Бачив тільки їх ворожі погляди і знав, що його доля в руках вождя.

— Відступіться! — крикнув Хитрий Лис — Хлопець мій! Боги не дали мені нащадка, що був би вашим вождем по мені, але післали його. В орла ти ціляв, Гаґук, в святу птаху, а хлопця знайшов. Це добрі духи кермували твоєю стрілою. Від сьогодні цей хлопець — індіанин—а на ім'я йому Міцна Скеля, син Хитрого Лиса!

І миттю взяли жінки Дениса, вложили на його голову стрічку сплетену з дрібненьких кораликів, з понатиканими орлиними перами. Точно таку, як на собі мав великий вождь Хитрий Лис.

ПРИБРАНИЙ СИН ІНДІАНСЬКОГО ВОЖДЯ

Вночі Денис не міг заснути. Роздумував... його молоденький розум губився в здогадах.

Це певне, що це не ті індіани, де живе Набі. Вчора він добре приглядався і ніде не бачив Безвухого. І їх вождь був інший. Той, Орлине Око, був стрункий, високий і мав коси заплетені. Денис його, щоправда, зблизька не бачив, але з постаті це зовсім не той.

— Я мушу втекти! Я мушу звідси втекти! — думав розгарячкований хлопець. — А їх так багато... і де я? Як далеко? Мусить бути далеко... і зброї жадної не маю, і зовсім не розумію, що вони говорять.

І враз постав в голівці Дениса плян: лук і стріли, і, може, якого коня... Так, коня конче треба, бо це далеко... Успокоєний своєю постановою, заснув.

Рано-вранці, коли відкрив очі, побачив що біля нього сиділа літня жінка. Погладила його по голові, а потім дала шкіряну одягу. Одягу? Ні, штанята тільки, і покрасила його лице червоною фарбою, потім постригла волосся на індіанський лад. Денис нічому не противився. Жінка була добра, а її голос так м'яко звучав.

— Тепер будеш виглядати, як справжній індіанин. — Більше додумувався, ніж розумів Денис те, що вона сказала. Поглянув по стінах: ось лук висить, підбіг і хотів взяти.

— Ні, ні. Цього не можна, — переляканим голосом застерегла його жінка — це належить вождеві, Хитрому Лисові.

Здивовані очі Дениса сказали:

— Індіанинові належить лук.

— Так, але не цей. Ти дістанеш маленький, такий як наші діти мають.

— Коли дістану свого лука?

— Скоро мабуть.

— А хто ти? — тицьнув пальцем у її бік Денис.

— Піква, скво великого вождя, його жінка. Ти тепер мій син. Я давно хотіла мати сина. Лука дістанеш від Хитрого Лиса, нашого вождя. А вчити тебе буде Гагук, той самий, що тебе привіз сюди.

І справді Денис дістав лука. Не був він такий великий, як той, що висів в тепі на стіні, але стріли мав теж, а кожна стріла була закінчена гостро затесаним камінцем. Як радісно билосся серце Дениса, коли він перший раз напняв лука й випустив стрілу.

Індіанські хлопці стояли й дивились, як біла людина вчиться бути індіанином.

— Ха, ха, ха! — засміялись — ця біла людина навіть стріляти не вмів! — і почали один за одним ціляти в дерево, в яке Денис не поцілів. А Денис пробував даліше, ще раз і ще раз і ще раз. Стріли падали все ближче цілі. І ще раз: Віііів, — засвистіла стріла і в саму середину дерева поцілила та й там застрягла.

— Ох! — понеслося з гурта хлопців — але конем їхати не вмівш!

— Умію.

— Не вмівш!

— Умію! Це ти певно не вмівш, — сказав Денис. Дай коня, тоді побачиш! — і серце живіше забилося.

— Псс... — поклав пальця на уста малий індіанин — нам не можна до коней підходити. Тільки ловці і воїни можуть верхи їздити. Але як сонце сховається за гору, прийди під оте дерево, а ми тебе далі поведемо. Тоді побачимо, хто з нас кращий їздець!

Стріляючи даліше з луків, зайшли далеко в ліс. Денис розглядався: ось тут кущик з червоними ягодами. Денис враз відчув, що він дуже голодний. Витяг руку, щоб зірвати ягідки.

— Не руш цього, це отрута! Дивись, має чорні цятки на собі, — сказав один хлопець — тих їсти не можна. Ось ці, там — і показав рукою інший куц, — дуже смачні і від них шлунок не болить.

Денис добре приглянувся: ці добрі, а ці трійливі — ще раз оглянув обидва куці. Це варто знати — подумав.

А ось річка. Ні, це не річка, це тільки струмок. Вода спливає по великих кам'яних плитах, як гарно дзюрчить. Денис нахилився і побачив себе у воді:

— Матінко Божа, що вони з мене зробили? Хайби тепер дід Максим мене побачив, або Набі! Здається, навіть серна злякалась би мене.

Хлопці вернулися до табору. А там одні жінки порались біля вогнищ, другі плели коші з лози, інші чистили шкіру з буйволів. Піква сиділа перед тепі і шила одяг з оленячої шкіри. Хлопці граючись забігли аж на кінець табору, а там Денис побачив стареньку бабусю, дуже стару. Сиділа перед шатром і плела кіш: великий, перетиканий кольоровими прутами так що з того виходив прегарний взір. Задивився Денис і нагадалась йому його рідна бабуся. Старенька, а така добра. Все бублики йому давала і казала: ось гарний козак з тебе буде!

— То це ти, білий хлопець? — почувся нараз голос, наче справді його бабуся обізвалась, — ходи, не бійся, ходи ближче. Гарний хлопець. А як тебе звать? Ага, казали, Міцна Скеля. Міцна Скеля, це хай для вождя буде, а я зватиму тебе „Зайчик“.

Та в туж мить хлопці, що були втратили Дениса з очей, вернулися по нього, і Денис запримітив наче радість на їх обличчях.

— Ах, це так, вони стережуть його, а тепер злякались, що він утік. Так, то... а може це йому тільки так здавалось?

Всі вернулися до своїх тепі, бо жінки стали кликати до їжі. Перший пішов Денис, а за ним усі розійшлися.

А вечером, як сонце сховалось за гору, Денис уже

був під умовленим деревом. Ловці вже давно вернулись. Всюди повно гамору, кожний тішиться своєю здобичю і не звертав уваги на хлопців, що хотіли переконатись, чи білий хлопець справді вміє їхати на коні. Потихенько вони підкрались лісовою стежкою до загороди. А там коней багато... і молоді, і старі, і більші, і менші. А загорода велика, ніби поляна серед густого лісу. Хлопці кинулись до коней, кожний сів верхи і гонить довкруги. Денис теж. Вискочив на першого з краю коня, вхопив руками гриву і таняє.

— Дивись, дивись! Справді вміє. Ану, ану, на того сядь! — закричав один із хлопців. — На того, що має білу зірку на чолі.

— Не йди до нього, — сказав другий — найвідважніші їзці його бояться. Тільки вождь, Хитрий Лис, його не боїться. Він один на ньому їздить.

— І я не побоююсь! — і поки хлопці встигли його затримати, Денис вже сидів на коні, що мав білу зірку на чолі. Кінь спочатку копав, скакав, ставав на задні ноги. Денис погладив його по голові, поклепав по шиї і кінь наче не той став: пішов простісінько перед себе, а потім спокійно обійшов довкруги, як його Денис вів.

— Що за диво? Цей хлопець справді мусить бути післаний добрим духом, що був в тілі орла! — шепотіли поміж собою хлопці.

А коли Денис став між ними, вони всі прирекли собі, що нікому не скажуть ні слова про те, що вони були в кінській загороді, — і вернулися додому.

Денис вже сидів на коні, що мав білу зірку на чолі.

ПЛЯН УТЕЧІ

Другого дня Денис і біля нього його три невідступні сторожі і ще кілька хлопців пішли на полювання. Ішли тихо-тихенько...

Ось там на дереві білка скаче. Націливсь один: не поцілив, але білка все одно впала на землю, прошита стрілою Дениса. Ах, який щасливий був Денис! Як вертались до табору зі своєю здобичю, не поніс її до тепі Пікви, але заховав у кущах. А ввечорі, коли ловці вернулись з ловів, він користаючи з метушні, дістав з під куща білку і поніс її до тепі старенької бабусі.

Вже сонце зовсім сховалося за гору, тільки останній його промінь освітлював табір індіан. Від шатер падали тіні, довгі, темні. Денис міг зовсім непомітно просуватись між них. Став під хатою старої Інози:

— Це я, „Зайчик”. Я... я приніс...

— Ходи, ходи, дитино! Що сталося?

— Я приніс оце. Я сам вполював.

— Спасибі тобі, сину, що не забув старої. Тепер кожний тільки про себе дбає. Полюють, сушать м'ясо, і тільки часом про мене хтось згадає.

— А ти не маєш дітей?

— Ні, мій син загинув. Гарний був, добрий воїн. Згинув далеко звідсіля. Бо ми, сину, тільки на короткий час сюди забрели. Живемо далеко, де сонце заходить. Але там голодні часи настали, треба було за їжею далеко ходити. І ось вони аж сюди замандрували. Внедовзі будуть вертатися, м'яса насушили досить, ягід, насіння назбирали. Але я вже з ними не піду. Я вже стара, я тут залишуся, ноги не видержать далекої дороги.

— Сама залишишся?

— Сама. Другі підуть вже незабаром. Сім разів ще сонце зайде і підуть.

Цієї ночі Денис довго не міг заснути. Треба скоро щось придумати, скоро втекти, бо його заберуть зі собою і тоді вже ніяк дороги не знайде.

І ще один день перебув Денис з індіанцями, вполював два голуби і зайця, назбирав ягід і заніс старій Інозі. Любив з нею сидіти і слухати, як вона говорить. Багато вже розумів із її мови і навіть умів сказати все, що хотів. Трохи словами, трохи руками, але сказав... Іноза любила його, любила інакше як скво Піква. Денис приляг до неї усією душею.

— Інозо, заки ми звідсіля підемо, я ще до тебе навідаюсь, — сказав одного разу Денис, і спустив очі вниз. Іноза йому приглянулася пильно.

— Вони ще не підуть. Ще п'ять разів сонце заходитиме, а як шостий раз встане, їх вже не буде. Тоді я сама залишуся і чекати буду на доброго духа, щоб мене забрав до мого сина.

Погляд її полинув далеко-далеко, понад гори і ріки, ген поза хмари, до самого сонця. Нараз немов пригадала собі щось, притягнула Дениса до себе:

— Іноза благословить тебе, біла дитино. — Вона зволіклася зі своєї лежанки, принесла шкіряну торбу і дала Денисові:

— Це все, що зосталось по моєму синові. Візьми ще це, — дала хлопцеві ніж, зроблений з тонкої кости. — Це тобі пригодиться, — сказала і при тому дивно всміхнулася. А по хвилині, немов до себе промирилася:

— А Біла Зірка швидкий кінь, як вітер.

— Невже я зрадився? Яка ця Іноза дивна! — думав Денис, ідучи до тепі Пікви. По дорозі під кущем заховав торбину і ніж.

Всі вже готувались до сну. Денис обгризав печене м'ясо до кості, коли нараз до намету вождя вбіг роз-

відчик. Денис прискочив ближче до входової діри у стіні шатра.

— Важну новину маю сказати, — говорив задиханий голос. — В таборі Коюгів барабани вибивають воєнний танок.

— Зібрати всіх воїнів! — як тріск батога різко прошив повітря голос Хитрого Лиса.

Коли всі зійшлися, Хитрий Лис наказував:

— Завтра вранці збирати всі речі, звивати тепі. Ми рушаємо туди, де сонце заходить, ближче нашої землі. Іжі маємо досить, ця зима не буде голодною. Забрати все!

Метнулись індіяти до своїх шатер. Цю ніч треба спати, — завтра готуватись в дорогу.

Денис знав, що це його остання нагода. Сьогодні вночі, так сьогодні вночі він мусить втекти. Ще хотів кілька стріл на дорогу придбати, але вже мусить обійтися і так. Сьогодні мусить утікати!

І коли всі поснули, він потихеньку, забравши свого лука, висунувся з тепі і зник у лісі.

А на другий день ранком, коли Піква пробудилась, з її намету понісся страшний крик:

— Біла дитина зникла! Білої дитини нема!

Цілий табір заметушився. Всі шукали. Перешукали табір і ліс довкола — нема. Хитрий Лис стояв перед своїм тепі і керував розшуками.

— Візьміть найшвидшого коня і в погоню!

— Твій кінь, найшвидший кінь, Біла Зірка, зник також. Його нема.

— Гоніть за ним! — кричав розлючений Хитрий Лис.

— Стійте! — раптом залунав старечий голос Інози. — Що вам важливіше: ваше життя і їжа на голодну зиму, чи одна біла дитина? Вас тут небагато, а як тих приїде вдвое, чи втрое стільки, що тоді? Добрий дух його прислав, може ви чим провинились, і він його забрав. Скільки вас може затнудати Білу

Зірку? Один, так? — говорила далі Іноза. Очі в неї палали, стояла випрямлена на весь зріст, давно її такою ніхто не бачив. — А він, оця біла дитина, не побоявся цього страшного коня. Чи це не доказ, що добрі духи його провадять?

— Так, так! — залунало довкола.

— Залишім його! — гомоніли налякані індіани — Добрі духи можуть його знову в орла перемінити, тоді і так його не доженемо.

Вождь глянув злим оком на стару Інозу, але не сказав нічого. Вона ж найстарша жінка в племені і їй ніхто не сміє кривди робити, навіть вождь мусить мовчати.

Всі розійшлися до праці, а Іноза, дивно посміхаючись, пішла до свого тепі.

ВТЕЧА

Темно було і глухо, коли Денис залишив табір індіан. Тихенько, наче тінь, підкрався до загороди коней, сів на Білу Зірку і пустився в ліс. Там, за цею горою, сонце кожного ранку сходить, за тою ховається під вечір. Він мусить іти туди, де сонце сходить, там дід Максим його дожидає.

— Лети, Біла Зірко, швидко, неси мене звідсіль. Чим скоріше, поки Піква збудиться і наробить крику, ми мусимо вже бути далеко.

Лук на плечах, кілька стріл, ніж з тонкої кости за поясом і торба від Інози на рамені.

Цілу ніч їхав Денис, аби тільки дальше. Ранком, думав, відпочине. Очі, звиклі до темноти, розпізнавали дерева, а кінь легко знаходив дорогу між густими кущами. Нараз щось зашелестіло, Біла Зірка насторожила вуха, хвилину пристанула, наче наслухувала звідки грозить небезпека. Денис приляг цілим тілом до хребта коня, тримався міцно руками гриви.

— Скорше, Біла Зірко, скорше біжи! — кінь наче зрозумів, рванув вперед, але кущі ставали щораз густіші. Нараз нічну тишу прорізало голосне виття, злий гомін пішов лісом. Це вовк кликав інших своїх племінників на пир. Такий певний був своєї здобичі.

За хвилину ціла тічня вовків вже гналася слідами Білої Зірки. Денисові стало страшно. Невже він більше не побачить діда Максима? Вовки мабуть голодні, тому женуть за ним. Вовки завжди голодні — подумав Денис. Біла Зірка вся в білій піні, Денис блідий, майже непритомний зі страху, приліплений всім тілом до коня. Гна-

ли, летіли вперед. Денис не бачив нічого, здався повністю на розум коня.

Ставало видніше. Будився день. А ось і сонце показалося яскравою смутою з-за гори.

— Дякую тобі, Матінко Божа, що ти нас врятувала! — прошепотів Денис і перехрестився. Затримав коня і заховався з ним в гущавину.

— Відпочнемо трішки.

Руки втомлені, ноги болять, повіки такі важкі, самі заплющуються. І вмить заснув, заки ще встиг щонебудь подумати. Ліс шумів, співав колискову...

Коли Денис відкрив очі, сонце стояло високо на небі і жарило наче вогнем. Було спокійно, ні одна гілка не ворухнулася від вітру. Комахи літали низько над головою Дениса, тільки десь далеко ліниво пересвистувалися птахи.

— А де Біла Зірка? — промайнуло в голові. — Я ж її навіть не прив'язав, може втекла до своїх? — Миттю зірвався на ноги. — Нема. Нема ніде... — кинувся шукати — ніде нема...

Ось тут сліди. Так, це сліди коня, ішов туди. І Денис слід-у-слід за ними. Зайшов у ліс, в гущавині втратив сліди з очей. Вернувся знов до того місця, де бачив останній слід, а потім в другий бік пішов. І тут нема... Виліз на дерево, високо, на самий вершок, дивиться довкруги, ось там потічок пливе, може там... Побіг Денис до потічка. Нема Білої Зірки ніде. Сумно стало хлопчині, так сумно, що аж на плач збиралося. Ні, плакати він не буде, він же козак, він убив вовка, ну, може не вбив, але хоч поранив і затримав вовків, втік їм. Це ж його заслуга. Ну, може не так цілком його, бо як би Білої Зірки не було, то хто зна... Біла Зірка. Сумно знову стало Денисові і знову очі зайшли сльозами.

— Але в мене ще лук і стріли та й ніж. Яюсь доберуся до своїх. Ось там кущик ягід! — і побіг туди Денис. — Так, це ті добрі, що від них шлунок не болить.

І нагло почув, що його шлунок зовсім порожний. Ів Денис ягоди, їв і про Білу Зірку навіть забув, поки на кущику не остало ні однієї ягідки. Аж глип! — на землі сліди! Так, сліди коня. Так, це напевно Біла Зірка туди йшла. Пішов хлопчина за тими слідами. Ішов поміж деревами, потім на беріг струмочка зайшов. А там під великим деревом, що стояло на самому березі, багато таких слідів — наче кінь на місці тупцював. Підвів Денис очі: знову ліс починався. Які великі дерева, а з них звисають грубі грона. Це дикий виноград — подумав. Йому про це дід Максим розказував. Кажав, що вони міцні і Денис вже не раз на них гойдався. Денис пішов далі слідами, так, так, туди йшла Біла Зірка! Коли враз з-за дерева виглянула якась обросла голова, велика і страшна.

Денис кинувся тікати, а волохатий звір за ним. Денис біг щосили над потічок, коріння оббивали ноги, куці чіплялися його тіла, а волохатий звір все за ним. Денис зашпортався і впав — на мить лише — бо вже зірвався і одним скоком завис на грубій корінні дикого винограду. Підбіг трохи взад, гойднувся, завис в повітрі над водою, а потім опинився по другому боці потічка.

За ним вслід дивилися чорні, розлючені очі звіра. Не мав сьогодні щастя лісовий розбишака: вже друга жертва йому втекла.

А Денис стояв безпечний на другому березі і приглядався волохатому ведмедеві, а потім показав йому язика.

— Іїї-га-га-га! Іїї-га-га-га! — почув іржання. Денис оглянувся: це Біла Зірка стояла під деревом, а з боку в неї кров стікала, аж на землі маленька калюжа зробилася. Притьмом підбіг до коня.

— Ах, то й ти, конику, стрінув ведмедя? — промовив пестливо Денис, гладячи Білу Зірку по шиї. Такий радий був, що він вже не сам, забув про вовків і про ведмедя, тулився до коня, немов до рідної неньки. А потім нарвав великого листа, намочив його в воді, об-

мив коневі рану, приклав до неї свіжого листя, потім сплів перевесло з великої трави і перев'язав ним коня.

— А тепер відпични, конику. — Мов до людини говорив Денис. — Добре, що ти є. Нам удвох веселіше, правда? Знаєш, мені без тебе і сумно й страшно було, бо мені здається, що ти мудріший ніж я. Ти тут у лісі виріс, а я чужий і трохи боюсь... Вже не йди від мене ніколи! — обнімав Білу Зірку й гладив і сам не знав як має коневі свою радість показати.

А кінь наче розумів його, зігнув шию і крутив головою, немов наставляв до пестощів.

ДЕНИС ЛІКУЄ БІЛУ ЗІРКУ

Сонце котилось по синьому небі все даліше і даліше. Вже дотикало гори, що видніла на обрії. Червона, вогниста куля останніми проміннями озолочувала верхи дерев, прощалась із струмочком, післала один промінчик Денисові і Білій Зірці „на добраніч” і зникла за горою. Ще тільки край неба яснів, але і те за хвилину потемніло.

— Як у нас заходило сонце, бабуся казала, що буде буря. Але де тут буря? Ні один листочок не ворухнеться, так тихо, спокійно. Тільки комарі тнуть мене і коня, ох, як, жалять! — говорив Денис коневі до вуха, відганяючи комашню. — Краще пошукаю якогось місця подальше від води! — і пішов розглянутись.

Зовсім близько знайшов Денис скелю — не скелю, а паторб великий, а в ньому заглиблення, досить місця для Білої Зірки.

— Цю ніч спічнемо, а завтра рано в дорогу. Може вже до діда доїдемо? — думав Денис — знову ніч надходить. Чи і ця буде така страшна?

Привів коня до печери, поставив його там, де найбільше моху було, а для себе по листя пішов. Нагромадив досить, а потім сухого галуззя назбирав, задував на ніч вогонь розложити.

— А якже я його розпалю, як зроблю іскру? Дід Максим мав кресало, а індіани каменем об камінь вдаряли і сухий листок запалювали. Треба знайти два камені.

Різні камені находив, але іскри з них викресати ніяк не міг. Видно не ті, що треба. Вернувся до свого сховища. Біла Зірка лягла на м'який мох, голову опусти-

ла, очі посумніли ще більше, якась неспокійна стала. Денис притулювся до коня, а він такий гарячий, гарячий. Денис знову нарвав листя і приклав до зраненого боку. Коневі наче полегшало. І так що хвилини міняв Денис листя, аж кінь успокоївся і заснув.

— Цю ніч будемо без вогню. — Думав Денис і трохи йому лячно стало. А як вовки знову зачують? І холодно буде.

Стягнув з плечей лук, поклав біля себе стріли. Як мало їх: одна, дві, п'ять, всього дев'ять. Зняв торбу і аж тепер запримітив, яка вона важка, а він досі навіть не заглянув до середини. Відкрив її, а там два поздовжні камені, трішки сухого моху і багато малих, гостро затесаних камінців.

— Ах, це од стріл! — аж крикнув Денис врадувано — патики витешу сам зі сухого дерева. Ніж маю. І ще щось наче шнурок і гачик! Це до ловлення риб! А до чого ті два камені?

Взяв в руку, вдарив один об другий і іскра пішла. Якже радів Денис! Поклав на купочку сухе листя, викресав іскру так, як це скво Піква робила, підложив трішки сухого моху, а коли мох почав тліти, кинув його в сухе листя і за хвилину темну печеру освітив веселий вогник. Денис накидав гіляк і вогонь розгорівся на добре.

— Добра Іноза, вона все знала. — Думав Денис і нагло захотілось йому почути її старечий голос, подивитися в ті добрі, чорні очі і відчути дотик її дрижачої руки. — Іноза добра і дід Максим добрий. Ось він іде, так близько до нього, вже дотикає його рукою, вже дід цілує його чоло...

Зірвавсь на рівні ноги. Ні, це не дід, це Біла Зірка діткнула його чола своєю головою.

— Що тобі, конику, знову хворий? Бідний ти мій, — лепетав Денис — водички б тобі, конику, дати. Та в чім я тобі принесу? — При світлі вогню Денис побачив, що голова коневі звисла і цятки білої піни появи-

лись на губах. Скоренько приклав свіжого листа до рани, скинув свої шкіряні штанята, зав'язав на долині вузол і побіг до потоку.

Недалеко було, але зовсім темно. Колючі кущі дряпали йому ноги, але він не звертав на це уваги. Добіг до води. Шумить потік, а може яка водяна русалка його побачить і стягне в воду? Вони по ночах на хвилях граються. І страх огорнув хлопчика. А може і сам водяник туди заблудив? Але ні, водяник в такому маленькому потічку не живе, але русалки можуть бути!

Нараз щось закричало, а потім знову. Денис задріжав. Це птах якийсь з просоння кричав. Денис скоренько набрав води і побіг до печери.

Світло, що падало від вогню, розігнало усі страхи і Денисові веселіше стало. Підставив штанята з водою коневі, а кінь пив і пив... а потім голову поклав Денисові на коліна, ніби дякував за поміч. Хлопчик обняв голову коня, сидів тихенько і не ворухнувся.

Як сонечко вранці заглянуло в печеру, моргнуло здивовано. Побачило сплячих, притулених до себе: великого коня й малого хлопчика.

Сонечко заглянуло і зникло, бо коли Денис пробудився і виглянув на світ, побачив тільки чорні жмари, що залягли все небо. Докинув дров до вогню, щоб не вигас. Біла Зірка веселіше дивилась, Денис ще приклав свіжого листа до рани і побіг назбирати сухих дров, поки дощ почне йти. А потім витяв прут на вудку, поціпив шнурок з гачком, що його знайшов у торбі, і пішов над ріку ловити рибу на сніданок, бо животик його вже зовсім порожний був і всі кишечки голосно бурчали.

Поки впали перші великі краплі дощу, Денис вже був в печері з чотирьома великими рибами. Ну, не такі то вже дуже великі, але для нього вистачить. Подорозі назбирав свіжої травички і приніс Білій Зірці на сніданок. Кінь радо хрупав траву, а Денис спік рибу на вогні і теж взявся хрупати. Дощ пустився неабиякий,

але нашим мандрівникам сухо було і навіть вогонь не погас, бо Денис розклав його в кутику, так що скеля охороняла його з двох боків.

А як роз'яснилося і сонечко знову виглянуло, Денис почав готуватися в дорогу. Біла Зірка вже наче зовсім видужала, веселіша стала.

Денис погасив вогонь і вони рушили в дорогу. Ішли, бо хлопчик не хотів сідати на коня. Пішли гущавиною в сторону, де сонце сходить. Денис ішов біля коня, підбігав трохи і все щось говорив:

— Як би ми тільки надібали подорозі цей великий яр, то звідти я вже дорогу знаю. Це вже було б недалеко. А там далі сосна, де Набі серну кормила, а потім велика ріка і вже наша хата...

ІНДІЯНИ ЛОВЛЯТЬ БІЛУ ЗІРКУ

Ішли поволі, минали поляни, ліси, і вбрід проходили річки. Раптом Біла Зірка пристанула, насторожила вуха, витягнула шию і слухала. Денис знав, що знову грозить якась небезпека. Прислухався, але нічого не чув. Ні, щось ніби здалеку гуде. Приляг до землі — так, вчув тупіт кінських копит. Багато їх. Скоро сів на коня і вони помчали в протилежний бік. Але тупіт чути було щораз виразніше. Біла Зірка гналася скільки їй сил ставало, як вихор летіла, і напевно були б утекли індіанам, бо це вони вибрались на полювання, коли б перед ними не розлилася велика вода. Ріка така, що й не перейдеш броду!

Біла Зірка станула над берегом. А тупіт все наближався. Не довго думав кінь: скочив в воду, Денис сильніше вхопився його гриви. Рвучка була ріка, вода зносила Білу Зірку і вже здавалось, що ось-ось допливуть до берега, коли нараз кінь несподівано зачіпився об корінь, що плив з водою. Струснувся, кинувся в бік, а Денис зісунувся в воду. Бовтав руками і ногами, вода заливала його, він ще тримався на поверхні, але потім пірнув під воду, потім струя вхопила його і понесла на середину ріки. Денис старався триматися на воді й очима шукав Білої Зірки. Кінь вже був на березі і здивовано оглядався, наче шукав Дениса.

— Я тут, я тут! — закликав Денис і вода закрила його. Нараз почув щось біля себе, побачив білу зірку на голові коня і почув його дотик. Останком сил вхопився кінської гриви. Вірний кінь плив до берега. Змагався рвучкою водою, аж врешті почув тверду землю під ногами. Денис ледве тримався. І вже при самому

березі сили покинули його і він впав у воду. На щастя вода була зовсім плитка і Біла Зірка вхопила його зубами за штанята і завоклала хлопчика в прибережні кущі.

Кущі зовсім закрили Дениса, але не могли закрити Білої Зірки. Гарний, великий кінь притягнув до себе увагу індіян. Один із них непомітно скочив у воду, інші стояли на березі. Біла Зірка насторожилася, готова була до втечі, але ще чекала, наче міркувала, що зробити з хлопцем, і в ту ж мить міцний мотуз зашморгнувся довкола шиї коня. Денис бачив це, сльози стали йому в очах, стиснув міцно зуби, щоб не крикнути і не зрадити своєї криївки...

І так індіяни забрали коня. Ще бачив Денис, як на другому березі всі оглядали Білу Зірку, поклепували, подивлялися. Бо дійсно, такого коня не легко знайти. А Біла Зірка копала ногами, рвалася, але все було надаремно бо аркан був міцний.

Червоношкурі пішли і потягли за собою Білу Зірку. Кінь ще раз оглянувся, наче попрощатись хотів з Денисом, а може хотів сказати, що незабаром повернеться?

— Біла Зірка їм втече, напевно втече. І так, — думав Денис, — ніхто на неї не сяде.

Тепер він знову був сам, зовсім сам у великому, чорному лісі. Оглянувся безрадно довкруги: йому треба у цю сторону, де за горою сонце рано сходило. Треба йти, хоч як він втомлений. Ледве ноженята тягнув за собою, але йшов. Подорозі натрапив на поляну, де було багато ягід. Попоїв до сита і сили наче вернулися йому й дещо вже веселіше пішов далі. Сонце вже було низько на обрії, а Денис йшов все далі й далі.

— Чи далеко ще? — думав — Невже мені ночувати прийдеться знову в тому лісі, тепер вже зовсім самому?

Видряпався на дерево, високо-високо, може побачить що, може хоч цей великий яр. Не побачив нічого,

крім верхів дерев, а в далині видніла якась поляна, а далеко широкою лентою сріблилась ріка.

— Може то вже ця ріка? Може вже недалеко? — вступила надія в серце Дениса — Але я вже минав одну ріку, може це інша?

Зовсім невеселий зліз хлопчина з дерева. Червінь заходячого сонця нагадала йому, що треба шукати безпечного місця на ніч. Недалеко стояло розлоге дерево, старе-старе, а з його пня, не дуже високо над землею виростали грубі конарі.

— От і добре місце на нічліг! — подумав — Все ж безпечніше, ніж на землі.

Виліз, розлягся вигідно і втомлений почав вже засинати, коли почув враз шелест над собою, щось наче скочило на гілляку, але так легенько, що ледве-ледве чутно було. Глянув: з високої гілки дивились на нього зелені котячі очі.

— Дикий кіт! — подумав Денис. Хвилинку лежав без руху і думав, що йому робити, а кіт стрибав з гілки на гілку, аж врешті причаївся на грубому конарі. — Невже мене доглянув?

Тихенько підвівся і чекав. Рукою сягнув по лук і стріли. А котячі очі світилися вже знову в іншому місці. Денис безшелесно напняв лука і хотів випустити стрілу, але кота вже не було. За хвилинку появився на самому верху дерева. В ту мить великий птах стрілою злетів просто на кота і вхопив його своїми гострими кігтями. Кіт пручався і дряпав пазурами, а орел клював його закривленим дзьобом. Денис дивився на криваву боротьбу. З орла летіло пір'я, але він все одно міцно тримав кота в своїх кігтях. А кіт що раз слабше пручався, аж вкінці перестав рухатись зовсім. Тоді орел розп'яв свої широкі крила і піднісся високо, держачи в кігтях здобич.

Денис зліз із дерева. Лячно йому було... На землі лежали орлині пера. Позбирав їх і заховав у торбу.

На дворі почало вже зовсім темніти. Надходила ніч,

але Денисові чомусь не хотілось залишатися тут наніч. Ні, не тут! Десь в іншому місці, десь далі, тут страшно якось, — а може тут десь ціле гніздо диких котів? Він засне й тоді що? — і почав бігти перед себе. Ноги плу- талися в кущах, галуззя, що низько звисало з дерев, чіплялося його волосся, але він біг поки сили ставало. Ось, там тінь якась велика, може це який дух, або лі- совик за ним женеться? Матінко Божа, поможи мені!..

І біг, і біг вперед, коли раптом наче земля під ним урвалася, спадала стрімкою стіною в долину — що ж тепер? В сумерку Денис ще побачив другий беріг ур- вища. Це не далеко! Вхопився звисаючої з дерева ви- ноградни, гойднувся, завис в повітрі і раптом упав цілим тягарем на землю. Почув тільки великий біль, а потім нічого більше...

Ранком, як сонечко першим своїм промінням поці- лувало бліде личко хлопчика, він ще лежав на землі. Пробивав рухати ногою, дуже вона болить, так дуже болить і в грудях пече... ох, який він втомлений...

І знову заплющив очі.

Збудив його шелест, наче хтось неосторожно ступив на суху галузку. Ні, нема нікого... це тільки так йому здалося... Так, здається сниться йому, що серна бі- жить своєю доріжкою до дерева. Станула і жде... Здається — сниться йому, що чорноока дівчинка йде напроти і в кошичку несе щось, іде кормити свою лі- сову пестійку, маленьку серну... Хто це йде, він же десь бачив це личко?...

І нараз крик, гострий... Денис насилу сів. Перед ним стояла Набі, очі в неї широко відкриті, а в них страх і радість!

Перед нами стояла Наби...

НАБІ ЗНАХОДИТЬ ДЕНИСА В ЛІСІ

Набі прибігла додому вся задихана. Слова не могла промовити.

— Там... там біля великого дерева, білий хлопець... він хворий...

— Який білий хлопець? Де? Що тобі, дівчино, говори до речі!

— Успокоївшись трохи, розказала Набі все, що бачила. Кілька індіан сіли на коней, а батько Набі, Безвухий, посадив її біля себе на коня, і всі погнали в напрямі великого дерева.

Справді, у високій траві лежав Денис. Блідий-блідий, уста спалені. Нараз оживився — пізнав дівчину: так, це ж Набі і її батько. Боже, дякую тобі!

Набі присіла біля нього. Нічого не говорила, тільки сиділа і гладила його руку.

Індіанці зломали дві великі гілляки, зв'язали їх шкіряними пасами, наклали на це трави, покладали туди Дениса і, прив'язавши ці наскоро зроблені ноші між двох коней, подалися до свого табору. Набі захопила ще торбу, лук і стріли Дениса. Їхала з батьком на коні побіч хворого.

— Канкуа! — закликав Безвухий — Поїдь по Рамонсу. — а ти, Атако, їдь за ріку і скажи білому дідові, що хлопець знайшовся.

Два індіанці відлучилися від групи і погнали щосили: один в напрямі великої гори, де в печері жив індіанський знахор-чарівник, а другий в бік ріки, де стояла хата козаків.

Привезли Дениса, покладали на застелену шкурою лежанку. Набі сиділа ввесь час біля нього і говорила щось, але Денис не розумів. Мати Набі хотіла помити хлопця, але Безвухий заборонив.

— Не руш його поки Рамонса не приїде — сказав. Дали тільки хлопцеві напитися води.

В таборі зробився рух. Це знахар-чарівник приїхав. За хвилину він уже був у тепі, де лежав Денис.

Посередині тепі горів вогонь. Рамонса станув біля нього, витягнув руки над полум'ям і щось бурмотів. Потім почав вимахувати ними на всі сторони, далі підняв їх у гору і сказав:

— Малука-дуа, Малука-дуа.

В тій хвилині двоє індіян внесли велику голову-маску пестро розмальовану, з великими, викривленими устами, з довгим носом, круглими дірами замість очей і вложили її на голову Рамонси. Потім принесли білий плащ, зроблений з волокон кори морви, і поклали йому на рамена.

— Малука-дуа, Малука-дуа! — сказав не своїм голосом знахар, та почав спочатку поволі, а потім щораз швидше ходити довкруги вогнища. Потім вхопив горіючу головню й почав танцювати.

Денис дивився на все широко відкритими очима. Він не знав, що це повинно допомогти йому, він не знав, що це єдине лікування, яке знали індіани. Згідно з їхнім віруванням, треба передовсім просити добрих духів, щоб вигнали злого духа, який напевно вселився в тіло хворого хлопця.

Дим з головні заповнив ціле тепі. Рамонса ганяв як божевільний довкруги вогнища, а розвіяні поли його плаща наче хмара літали в повітрі.

— Малука-дуа, Малука-дуа! — чути було раз-по-раз з запінутих уст чарівника. Індіани стояли зі схиленими головами, а Рамонса шалів, ганяв, кричав і півився. І нараз знесилений упав на землю. Прискочили помічники, зняли з нього маску і плащ, дали напитися води.

Денис закашлявся від диму, очі сльозами зайшли і дуже боліла голова.

— Води, води... — просив хлопець. Набі подала посудину з водою, яку він жадібно пив.

В тій хвилині в отворі тепі станула велика постать старого козака.

— Дід Максим, дід Максим!... — вирвалося з уст напівпритомного хлопця.

— Сину, як добре, що ти живий! — і припав дід до Дениса. Чи це тільки здавалось Денисові, чи він справді побачив сльозу в оці діда? — Але ж страху ти мені завдав! Що з тобою, і чому тут так багато диму?

Оглянув хлопця, але не багато міг побачити, бо дим ще не розійшовся. Індіяти навмисне закрили занавісу в отворі, щоб свята мряка краще діяла. Дід Максим за допомогою рук попросив індіян, щоби винесли Дениса на свіже повітря.

— Ні,ні! — похитав головою Безвухий — не можна, свята мряка...

— Вже можна, вже можна — вперся дід — Постелить йому перед тепі.

— Як хочеш, — сказав Безвухий, і за хвилину Денис віддихав свіжим повітрям.

— Го-го! Нога зломана і потовчений ти, синку! Чи ще де болить? — запитав дід.

— В грудях. Так наче пече, — сказав Денис — і нога дуже болить.

— Дві дощечки мені треба. Розумієте? Дощечки, — сказав індіятинові Максим. Він вже знав декілька слів тієї мови, що нею говорили індіяти, а як чого не знав, тоді руками пояснював. — І ганчірки якої.

Дощечки знайшлися, ганчірки не було, тільки шматки м'якої шкіри. Індіяти приглядалися, що воно таке буде. Дід натягнув ногу Денисові, Денис крикнув, ще більше побілів і наче зімлів. Дід скоренько наставив кості на своє місце, приклав дві дощечки, обв'язав шкірою. Потім обмив водою покалічені руки, подряпане лице й почав оглядати груди.

— Гм, не багато я тут знаю. Нічого не видно. Хіба зілля якого б зварити. Гей, стара, — **закликав сиву ін-**

діянку — чи є в тебе яке зілля? Ну, зілля для хлопця, бо в грудях болить. Покажи, що маєш.

Стара поназношувала вузликів, дід оглянув.

— Оце йому дай, це добре, — сказала.

Дивиться дід, а це наче сушений липовий цвіт. Так, це добре.

Напарили зілля й дали Денисові напитись. Теплий напиток добре хлопцеві зробив. І навіть нога вже не так боліла й веселіший став.

— Ловці вертаються! Ловці вертаються! — понеслось табором. І дійсно, кільканадцять їздців підїздило до табору.

— Лови вдались! Вполювали двох буйволів і кілька серен. А вождєві привезли дарунок. Коня, чудового коня!

Тепі вождя стояло на горбку і краще було ніж інші. Ловці затримались перед ним. Вийшов вождь, Орлине Око.

Всі стовпились довкруги, щось говорили, лаялись і сміялися. Денис із дідом Максимом здалеку приглядались і добре не могли бачити, бо сумерк залягав. Нараз з товпи людей виглянула голова коня.

— Біла Зірка! — крикнув Денис — Біла Зірка є! Діду, це мій кінь, це Біла Зірка! — просто кричав Денис і вже хотів туди бігти, але дід на силу його затримав.

— Не гарячись! Цей кінь тепер вже не твій. Бачиш, його подарували вождєві, а з ним треба в згоді жити. Пожди до завтра, може щось придумаємо.

А як вели коня біля Дениса, він крикнув „Біла Зірко: я тут!“. і на цей голос кінь пристанув, насторожив вуха і вмить підбіг до Дениса. Індіяни злякалися, що він розчавить його, цей дикий кінь. А Біла Зірка затрималась близько хлопця і схилила свою голову над розгаряченим чолом Дениса.

Всі зааніміли.

ДЕНИС ДЕШЕВО КУПУЄ СВОГО ВЛАСНОГО КОНЯ

Дід Максим з Денисом переночували в таборі індіан, а ранком почали збиратись в дорогу. Денис вже добре себе почував, нога ще боліла, але не дуже, і в грудях менше пекло. Слабий ще був, але вже стільки сил мав, що на коні біля діда міг сидіти.

— Діду, а Біла Зірка? Діду, ви казали „пожди до завтра”, сьогодні ж це вже завтра, — тільки й думки було в Дениса, що про коня.

Дід Максим підійшов до Безвухого.

— Спасибі тобі за Дениса, — сказав дрижачим голосом старий козак — спасибі! — і приклав обі руки до грудей і схилив голову.

— Індіяни пам'ятають добро! — відповів Безвухий і показав на ногу Набі, мовляв, ти врятував її.

Дід ще хотів подякувати вождеві Орлине Око, — та той якраз оглядав свого нового коня в кінській загороді. Пішли туди, і Денис пішов, спершись на руку діда.

А в загороді Біла Зірка просто шаліла. Хто сів на неї, зараз його скинула, так що охочих уже не було багато. Ще вождь не пробував, а він же найкращий вершник.

І якраз тоді, коли Денис з дідом доходили до загороди, Орлине Око зручним стрибком сів на коня. Тримався міцно гриви, а Біла Зірка копала ногами, скакала і ось-ось, здавалось, скине їздця. Та ні, ще тримається Орлине Око, прилягає до хребта, вітром гонить довкруги. Денис запер дух: невже Біла Зірка його не скине? Невже він вдержиться?

А Біла Зірка гонить довкруги, все швидше й швидше. Раптом станула мов вкопана, а їздець полетів понад кінську голову і гепнув на землю.

— Дайте мені його, я спробую! — крикнув Денис.

— Сину, чи ти при собі? Таж ти хворий! — стримував дід.

— Не бійтеся. Тільки підсадіть мене, бо сам не сяду.

Підійшов Денис до Білої Зірки, погладив її по голові і за хвилину сидів уже на хребті коня. А Біла Зірка ступала поволі, осторожно, наче знала, що хлопцеві не вільно швидко їхати. Індіяни не могли надивуватись. Як це так? Що це за диво?

— Це мій кінь, — промовив Денис — він тільки мене любить. — Підїхав до Орлиного Ока і сказав:

— Дай мені його, а я тобі за це дам... дам оце кресало, лук і стріли... я дам тобі орлине перо... це все, що я маю... Дивись, яке гарне! — і витягнув з торби й показав вождеві перо орла.

— Скільки маєш, покажи? — зацікавився вождь. — Дай мені два пера і бери коня! — сказав швидко.

— Ні, бери всі. Мені їх не треба, сказав Денис і дав індіянському вождеві всі пера, що їх недавно під деревом зібрав.

Що за радість була! Що за крик! Орлине Око має вже 129 орлиних пер! Орлине Око наймогутніший вождь індіян, бо сила і мудрість орлів вся у ньому!

А Денис такий радий та щасливий був, що навіть не дивувався. Зате дід Максим ніяк не міг зрозуміти, щоби за жмут пер замінити такого коня.

— Справді, дивний це нарід... коня за пера, нехай воно й орлине, але коня за жмуток пер... оце тобі...

Попрацались і поїхали. Денис на Білій Зірці їхав пишний і про хвору ногу забув і наче зовсім, зовсім здоровий став.

Та нараз пригадав: він же не попрощався з Набі, а це ж вона його найшла.

— Набі, Набі! — закликав, а дівчинка за деревом стояла, приглядалась усьому. Вибігла...

— Прощай Набі. Як видужаю, то прийду. — Відкрив торбу й почав швидко шукати щось, щоб її обда-

рувати. Нічого не було, тільки затесані камінчики до стріл. Подав її одного:

— Не маю нічого більше, — сказав. Коли дивиться. одне маленьке орлине перо зачіплене на хворій його нозі. Певно випало із жмутка, як він давав вождеві і зачіпилось за дощечку.

— Маєш, оце тобі, Набі! — сказав врадуваний і подав його дівчинці.

Набі не зрозуміла. Дівчатам не дають пер, тільки вождям. Так її вчила мати. А тут: перо орла... вона матиме перо орла... Невже це можна...?

Оглянулась довкруги, чи хто не бачить, взяла перо й сховала на грудях, а потім побігла до свого тепі і довго-довго там сиділа і радувалась своїм скарбом.

А як увечері прийшов батько, вона сказала йому свою таємницю.

— Хорони його, доню, це свята річ. Мудрість і сила орла мужам тільки дана, але може добрий дух відзначити тебе хоче між іншими індіянськими дівчатами. Хорони його! — сказав батько, безвухий індіанин, і задумався.

Денис з дідом поїхали лісом в напрямі своєї хати, що стояла за рікою. Дід ніяк не міг зрозуміти пригоди з вождем і все під носом бурмотів: Чудасія, за перо, нехай воно й орлине, проміняв коня, от дурень!

Відїхали вже добрий шмат дороги, коли нараз на овиді показалося кілька індіян. Дід Максим поклав руку на пістолю. Індіяни підїхали ближче, а потім скрутили вбік і зникли в лісі. Раптом засвістіла стріла понад головами козаків і зовсім близько з-за кущів виглянули голови індіян. Дід Максим прицілився і стрілив з пістолі. Відгомін понісся лісом, а за хвилину почувся тупіт утікаючих індіян.

— Це не наші, це якісь чужі. — сказав дід — А оцієї нечисті вони бояться до загибуні. — дід показав на пістолю. — Так, їм тільки не показуй, що боїшся, бо тоді все пропало, — повчав дід подорозі до дому.

Ріку перейшли вбрід і вже спокійно доїхали до хати.

ВДОМА

Серед козаків радість велика: Денис вернувся. А вони вже були й надію втратили. Деж, стільки часу дитина сама серед тієї дичі. Сумно було без нього в хаті, ніхто не сміявся, мало що навіть говорили між собою. Кожний похнюпившись брався за свою роботу, думку сумну думав...

Їздили, ходили, блукали лісами, шукали, все надаремно... І в вечірніх молитвах все згадували його, „Отче наш” і „Богородицю” за покійні душі відмовляли.

Аж тут нараз є! Денис вернувся! І дивіться, як царевич на здоровому коні їде!

— От гарний кінь у тебе, Денисе! — сказав дядько Степан — Невже індіанам украв? Ха-ха-ха!

— Украв... украв... За гусяче перо купив у голомозого короля!

— Та що ви, діду? Я ще тут гуски не бачив!

— Ну, не гусяче, хай буде орлине. Але скажіть ви так самі, добрі люди: продати коня за пера, нехай і орлині. Чудасія... — бурмотів дід, а дядько Степан за цей час вітався з Денисом.

— Здоров хлопче! О, то ти й ранений! Невже в битві був? — сміявся добродушно дядько.

— От, диви який говіркий став. А за цілий час то й слова не можна було з нього видобути, — вмішався дід Максим. — Волочився лісами, нетрями, від досвітку до ночі.

— А вам усім з того тільки користь була. Завжди було свіже м'ясо. Ось і насушили скільки. А шкірок скільки призбиралось! — боронився дядько Степан.

Йому й самому ніяково було так вперто шукати Деніса, але всидіти не міг. Йому здавалося, що помочі потребує, і ходив, блукав, а щоб з порожніми руками не вертатися домів, все вполював штук зо дві, або й більше дичини.

Увійшли в хату, і Деніс побачив, що вона наче більша стала. Добудували чи що?

— Це Степан зробив собі комірку на шкіри. Чистить їх, гарбує, рахує, складає. Каже, до міста поїде і продасть, — пояснив дід Максим.

— А де Грицько й Іван? — запитав Деніс — А дядько Микита? — він досі їх не бачив.

— Вони в ліс пішли ще зранку, щоб трохи дров приспособити на зиму. Під вечір будуть. А Микита траву косить, там за горою.

Ввечорі, як усі зійшлися, то ж то було гамору й крику! Всі говорили навипередки, а Деніс по десять разів мусів оповідати.

— То ти кажеш, що ще трохи і був би голомозим королем? От тобі й на! — жартував дядько Степан.

— Ну, скажи, Денісе, — говорив поволі, як звичайно, дядько Микита, а його рудий вус аж настовбурчився, — скажи, сину, а далеко ці індіяни звідси?

— Їх уже там нема, вони в свою землю пішли. Там де сонце заходить, а сюди вони тільки за поживою зайшли, щоб придбати м'яса... Але... але там осталась Іноза, сама одна. Я мушу до неї поїхати. Вона ж сама...

— Хто, хто? Чудне ім'я: Іноза. А хто це такий ця Іноза? — зацікавився дядько Микита.

Грицько й Іван тільки слухали, нічого й не питали. Вони наймолодші були й ніяково було старшим перебивати. Але як почули про індіянку, то присунулися ближче.

Іноза — індіянка. Вона допомгла мені втекти. Ну, не допомгла, але таки допомгла. Вона дала мені торбу з затесаними камінцями й кресалом і ніж. Вона знала, що я тікатиму. Вона кликала мене „зайчик”.

— Ну, а чому вона сама осталася, коли інші пішли? На тебе жде, чи що? — жартував дядько Степан.

— Ні, вона дуже стара й іти не могла з ними, тому сама осталась. Мені дуже її жалко, — говорив Денис.

Дядько Микита похнюпився, а Іван і Грицько закрили роти, що їм були з цікавості порозкривались.

Денис вже давно спав, як дід Максим, дядько Степан і дядько Микита про щось балакали.

— Чужі, кажу вам, чужі індіяти швендяються, це недобре. Треба бачним бути. Відтепер щоночі один з нас сторожити мусить. І новий частокіл поставити треба, так з десять стіп перед тим, що вже є. І вищий і густіший треба зробити.

— А я, діду, в місто хочу поїхати. Візьму шкіри і продам, та й децю купити треба. Ось жнива за плечима, а в нас нічого крім рук до праці нема, — сказав дядько Степан.

— Та це правда, — обізвався поволі дядько Микита, ніби важив кожне своє слово, — В місто конче треба. Я би з тобою охотно поїхав... — сказав задумано.

— А я кажу, треба вістку до своїх, додому передати, щоб знали як нам тут живеться, — сказав поважно дід Максим. — Могли б і інші сюди приїхати. Ні царя, ні поміщика, а землі скільки хочеш. Яка нам тут біда? Індіяти? Га, краще з індіятими воювати ніж московським посіпакам кланятися.

— Треба розвідати, — потвердив дядько Микита.

ДЕНИС ДІСТАЄ ПІСТОЛЮ

Господарство козаків цвіло наче квітка серед бур'яну. Пшениця, жито, вже все в колосках стояло, кукурудза виструнчилась, пишалась понад ними, картопля — один одинокий кущик, наче сирітка, сидів, припершись до частоколу. До неї то найчастіше заглядав Денис.

Іван і Грицько порались коло частоколу. Дід Максим казав його зробити десять стій далі від старого, для охорони.

— А щоб високий і густий був! — наказував.

Дядько Степан поїхав в місто міняти шкіри, а з ним і дядько Микита поперся. Конче хотів на людей подивитися, та й все таки вдвох веселіше. Наладували повний човен шкір та й подались озером.

Дід Максим щось майстрував, а Біла Зірка паслася в загороді.

Час довжився Денисові. Він так хотів, щоб нога вже була зовсім здорова, щоб він міг бігати, чи на Білій Зірці з вітром ганятись. І про стару Інозу пам'ятав... Ох, чому ця нога ще не здорова!...

— Пожди, пожди, синку. На все свій час, — успокоював його дід. — А знаєш, щоб тобі не нудилось, я тобі ось що дам. — Пішов у хату і виніс звідти пістолю. — Це для тебе. Тепер часи небезпечні, то Бог простить мені, що дитині в руки смертоносну зброю даю. Вважай, синку, це для охорони тільки і гратись тим не можна.

Денис аж заяснів з радости. Пістоля для нього! Пістоля, як у справжнього козака! Мусить же зараз Білій Зірці показати.

— Пожди, я стріляти тебе навчу,— сказав дід і пішли оба в ліс. По дорозі Денис тільки показав свій скарб Білій Зірці, але кінь не дуже то розумів, про що йде.

Тепер вже час скоро минав. Денис вже ходив під лісок, щоб стріляти до цілі й нестямився навіть, коли дядько Степан і Микита вернулися з далекої дороги.

Понавозили всякої всячини й до хати й для господарства. Кожному щось привезли. І тютюну багато і кораликів різних і ножів на подарунки для індіан і солі багато і навіть маленьке поросятко в мішку. Дядько Степан знав ціну шкурі, яку продавав. Майже самі бобри, не дав себе обдурити.

— Знаєте, — говорив поволі Микита — я бачив як індіанин купив рушницю за стіс шкір. Шкіри поскладані одна на другу, на довжину рушниці. Ціла гора шкір за рушницю. А потім цей індіанин питався, як з неї стріляти.

— То так точно, як Денис купив коня за жмуток пер, нехай там і орлиних . . . — нагадав дід Максим — От, дивний нарід . . .

Денис дістав нові штанята, сорочинку і куртку. Який ж він радий був! А дядько Микита обіцяв чобітки йому пошити. Все потрібне для цього діла купив у місті.

— І наші люди там є. Спитайте Степана, він краще знає, — промовив він загадочно.

— А є! Десь з-під Коломиї аж сюди забрали. Роблять у французів, а дочка їх в коршмі помагає. Вони то мені і нарадили, де найкраще шкіри продати, які речі купувати і де заночувати. Я казав, щоб сюди приїхали. Землі багато, а разом завжди веселіше. Казали — подумайте . . . Та, як схочуть . . .

— А дочка яка? — зацікавились оба разом, Грицько та Іван.

— Та така, як усі дівчата, тільки так чудно говорять. Ніби по-нашому, а ніби й ні, — відказав поволі Микита.

Пістоля як у справжнього козака!

— Гарна дівчина. Карі очі, чорнява, стан стрункий. Але і так тільки один з вас зможе до неї залицятися.

— Та залицятися можуть обидва, тільки один з них облизня спіймає. От і піде ваша дружба, — жартував дід Максим.

— Не журіться. Ще чого доброго вони обидва облизня спіймають, — сказав сміючись дядько Степан. А Іван і Грицько вже наче насупились. — Дивись, дивись, ще дівчини нема, а вони наче пугачі під вечір стали... І казали ці люди з Коломиї, — говорив далі дядько Степан, — що там якийсь капітан корабля на Україну їздить, людей на роботу набирає. Вони ж власне з ним приїхали. Кажуть, незабаром знову поїде. То я просив від нас вістку передати.

— От, був би й забув. Знаєте, що я привіз? Насіння соняшника! — і поволі, з повагою, насипав дядько Микита в миску зерняток. Всі дивились ніби на чудо яке. Всі пригадали одне: рідну землю, рідну хату. Потім поволі сягали рукою в миску, їли соняшник. Так... було колись...

Денис сховав пригорщу зерняток.

— Посаджу, — думав — хай так, як дома, під вікном зацвіте.

На другий день дядько Микита розложив свій шевський станок. — Дядьку, це для мене чоботи будуть? Ой, діду, моя нога вже зовсім здорова, кажу вам. Ану подивітьсяся.

Дід оглянув, потиснув, помацав і взявся розв'язувати.

— Ну, нічого, тільки вважай, обережно з нею.

— Діду, а коли до Інози поїдемо? Я обіцяв...

— Козак слова дотримує. Поїдемо вже незадовго.

Денис вибіг з хати, про хвору ногу забув, і просто до Білої Зірки.

— Коніку, знаєш, поїдемо до Інози. Ох, щоб тільки до того часу вовки її не з'їли. Дід казав: не довго. А знаєш, дядько Микита, той, що рижі вуса має, мені чоботи шие!

Кінь дивився здивовано на розрадуваного хлопця, а потім простягнув свою голову, ніби до пестоців. Дуже любив, як його Денис гладив.

Дні минали. Новий частокіл виріс довкруги загорода козаків.

Дядько Степан і Денис готувались в дорогу.

Тої ночі всі спали твердим сном. Іванові сніввся сон про гарну дівчину з Коломиї, що десь далеко в місті живе.

Грицькові випала черга сторожити. Ходив довкруги першого частокола, потім обійшов другий, новий. Тихо, спокійно всюди...

— Цікаво, яка та дівчина з Коломиї? — думав, сівши на пеньку. — Чорнява, карі очі, стан стрункий... Господиня в хаті пригодила би... — мріяв, примкнувши очі.

Денис теж не спав. Стільки вражінь! Лежить горілиць і переживає все ще раз.

— Як гарно буде, коли соняшник під вікном розцвіте, як на Україні. Дощечку з ноги дід уже скинув, дядько Микита чобітки робить, в нього своя пістоля і до Інози поїдуть...

Коли нараз щось ніби зашелестіло. Чи це здалось Денисові, що хтось наче ходить попід хатою.

— Це певно Грицько сторожить, — подумав. І знову чути обережні кроки.

— А чому Грицько так обережно ступав би? Він же твердо ходить. Це індіанські кроки! — блискавкою промайнуло в Денисовій голові.

Сів на ліжку. Тихо, нічого не чути. Підбіг до вікна і крізь шпару в дерев'яних віконницях виглянув... Нічого не видно... темно... але він напевно чув... Взяв свою пістолю і потихенько, мов кіт, вийшов на двір... Постояв хвилинку, слухаючи. Знову хтось ходить... ось там... під частоколом щось чорніше від чорної ночі.

Гримнув гострий постріл. В хаті заметушились.

Гримнув другий, а за хвилинку з усіх вікон хати відзвались рушниці. Якись тіні заворушилися у віддалі, і знову стало тихо.

— Що сталося? — запитав дід Максим — Хто це був?

— Я не знаю хто, але хтось був. — відповів Денис — Я чув і бачив.

— Де Грицько?

Грицька не було, шукали всюди, нема...

А як почало на день благословитися, козаки побачили, що поле їх стоптане, зруйноване. Наче стадо коней по ньому перейшло. А під горбком до дерева прив'язаний Грицько. Голова звисла, наче неживий. Дід Максим зайнявся хворим.

— От, і сусідоньки добрі, — сказав дядько Микита — чи не ті це, що ви їх дівчину врятували?

— Ні, це не ті, — вмішався Денис — напевно не ті. Ті добрі...

— Вони всі добрі. Ось якого гаразду натворили. Кусочок того поля і те знищили доценту. Знову все зачинай. Ой, доле ж наша, доле! — бідькався дядько Микита.

— А хто це перший стрілив? Певно Грицько, — запитав дядько Степан.

Денис вже рота розкрив, щоб сказати, що це він... Але замовчав, Грицькові соромно буде, що він не доглянув...

Коли вже зовсім розвиднілось, дід Максим пішов оглядати поле. Знищене, але не все, — трохи ще дасться врятувати. Але що даліше? З такими сусідами важко буде жити. Їх тут лиш п'ять і хлопець.

Грицько зовсім вже очунав.

— Всі живі? — запитав.

— Всі, хвалити Бога, а що з тобою сталось?

— Сидів я на пеньку, коли ззаду чийсь руки стиснули мене за горло, так міцно і швидко, що навіть крикнути не міг. Потім взяли мене й до дерева прив'язали,

а один з них збирався мені ножем шкіру з волоссям обрізати, коли раптом гримнув постріл...

— То це не ти стріляв? — спитали всі здивовані.

— Це... це... я стрілив... — почувся хлоп'ячий голосок Дениса, що сидів на землі біля Грицькового ліжка.

— Як ти? А де ж ти був?

Денис розказав, як воно було.

— Бравий з тебе хлопець, Денисе! — сказав дядько Степан — Ну, Грицьку, дивись кому ти життя завдячуєш. А признайся, чи ти часом не задрімав, що?...

— Ой, дядьку, вам все жарти в голові, — обізвався Іван. — Лишіть його в спокою, хай прийде до себе...

А дід Максим думав, міркував. Так, до індіян піде, до Орлиного Ока, розпитає, довідається... Взяв зі собою кораликів, що з міста привезли, ножів, сів на коня...

— Діду, візьміть мене з собою. Я... я поїду з вами.

Дід тільки посміхнувся під вусом, а Денис вже на Білій Зірці сидів.

ДЕНИС ІЗ ДЯДЬКОМ СТЕПАНОМ ШУКАЮТЬ ІНОЗИ

Приїхали. Орлине Око нічого не знав про напад. Ні, це напевно не його люди. Він бачив тут вже не раз чужих індіян, може це Іроквої. О, це жорстокі люди, з ними краще в згоді...

Дід дав вождеві у дарунку два ножі і приторщу кораликів, а вождь подарував йому шкіру ведмедя і люльку.

— Це кальюмет, люлька миру й дружби.

Обертав дід в руках велику, з червоної глини палену люльку, прикрашену перами і жіночим волоссям, потім вийняв тютюн. Наложили, закурили.

— Добрий тютюн, — сказав Орлине Око.

— Добрий, — відповів дід, що намагався терпеливо зносити те, що пера на люльці лоскотали його під носом.

— Іроквої, це жорстокі люди, вони і нас нападають, — продовжував вождь. — І їх багато. Але ви маєте літаючий вогонь, він несе смерть скоро й певно. Ось тобі ще одна шкіра, — говорив вождь, — може насіння якого хочеш?...

Дід слухав, на що він натякає. Потягнув з люльки. „Тю, іди ти!“ — відсунув перо, що тим разом просто в око лізло.

— Чи станеш по наших боці, коли вони на нас нападуть?

— Хто?

— Іроквої. Вони вороги усіх, хто до них не належить.

— Ось воно як! І ви теж їх не тее... від них спо-

кою не маєте? Ну, гаразд. Як дасте знати на час, то поможемо.

Денис тимчасом все розповідав Набі.

— Я незабаром поїду в дорогу, до Інози, де сонце сходить.

— Сам?

— Ні, не сам. З дядьком поїду... і вернуся... там...

— Білі люди приїхали! Білі люди приїхали! — понеслось табором. Їздець на спіненому коні затримався перед тепі вождя.

— Там, де вода спадає, білі люди переносять свої кану. Два кану і сімох мужів.

Всі вибігли, щоб подивитись.

— Білі люди приїхали! Певно щось вимінювати, — думав вождь Орлине Око.

— Будуть коралики, будуть полотна, будуть дзвіночки і стяжки, — думали індіанські жінки, підбігаючи позаду чоловіків.

Група індіан станула над рікою. Здалеку видно було білих. Вони порались зі своїми кану. Нараз побачили індіан. Підійшли ближче і станули в оборонній позиції, з пістолями до стрілу.

— Ми подорожні, чи дозволите переночувати на вашій землі? — сказав один мовою індіан.

— Будьте в нас гостями! — відповів вождь.

Білі люди заховали пістолі і підійшли ближче.

— Це французи, — вирішив дід Максим. — Цікаво, чого вони тут?

— Ми їдемо до Великих Озер. шукаємо нових шляхів до великої ріки, — сказав один із французів.

О, далеко вона звідси. Ніхто з наших там не був, але знаємо, що є... Тільки точно не знаємо де, — відповів індіанин.

— Чи далеко до озера?

— Ні, не дуже.

Оставив дід Максим гостей у індіан і з Денісом вернувся додому.

Ранком, ще до сходу сонця, Денис і дядько Степан вибиралися в дорогу.

— А уважайте там, тримайте завжди пістолі готові і не баріться! — наказав дід Максим. Йому не дуже до душі була ця виправа, але Денис так настоював. — Ну, нехай їдуть... — думав.

Денис сам не знав чому, але він дуже хотів ще раз побачити стареньку Інозу. Може тому, що малому тужно було за мамою. Дід добрий і дядько добрий, але як Іноза погладила його колись по головці, то так мило стало; в її очах він бачив щось, чого пояснити собі не міг. Але він добре пам'ятав, що це саме він бачив ув очах своєї мами.

Їхали вони обидва на конях. Денис трохи знав дорогу, а трохи згадував. Минули глибокий яр і в'їхали в гущавину. День ставав гарний, сонце цілувало верхи дерев і сушило роси на високій траві і наче усміхалось...

Вполудне стали відпочивати над потічком, напоїли коней і забиралися їсти варену кукурудзу, коли наче зашелестіло в кущах. Дивляться, а то серни до потічка підходять. Тихенько, обережно, великі лані і малі козлятка й олені з чудовими, кріслатими рогами.

— Ось так би одного для Інози, — подумав Денис і вже наготовив пістолю.

— Не стріляй, хлопче. До чого воно тобі? Їсти маємо що, в дорогу такого тягару з собою не візьмемо. Шкода вбивати звірину без причини і без потреби.

— Треба щось Інозі принести. З порожніми руками не приїдемо до неї.

— Ще час. Вполюємо, як будемо десь ближче до неї.

Поїхали дальше. Білки стрибали по деревах. Денис таки не вдержався. Стрілив, і білка на землі опинилась. Прив'язав її до сідла.

— Добре стріляєш, — похвалив дядько Степан і сам прицілювся. Друга білка для Інози готова.

Їхали, стріляли і навіть не помітили, що хтось за

ними слідкує. Осторожно, наче кіт, скрадався за ними індієнин. А потім зник.

Під вечір, коли сонце мало заховатись, счинився гамір позаду козаків. Юрба індієн гналась просто на них.

Дядько Степан розглянувся довкруги.

— Денисе, під горбок, он там, що маєш сили!

Коні рванули. До горбка ще досить далеко, а індієни вже на віддаль стрілу з лука. Оба козаки прилягли на конях. Денис перший досяг скелі, бо Біла Зірка гнала, як вихор. За хвилину і дядько Степан був біля нього. Станули між двома горбками, охорона ззаду і спереду, а трохи далі, збоку, лежав великий камінь.

Коні заховались між деревами, а Степан і Денис прилягли за горбком. Підпустили індієн на віддаль стрілу, і тоді заговорили пістолі.

— Денисе, стріляй уважно, кожна куля мусить вцілити, — повчав дядько Степан. — Одна прогавлена — і ми пропали.

Перші відважні індієни вже лежали на землі, друрі завагались. Та враз залунав гострий заклик до бою. Іздець на чорному коні рванувся вперед, а в його руці блищав ніж.

— Вііііі... — свиснула куля, прошила дерев'яний щит, і іздець покотився на землю. А за ним другий...

Індієни затримались. Вимахували руками і щось кричали. Потім один під'їхав ближче, зложив руки навхрест, схилив голову.

— Не стріляй! — сказав коротко дядько Степан і вийшов зза горбка. Денис і собі вже хотів вилазити, показав голову, коли враз засвистіла стріла. Дядько за пістолі, а навкруги нього вже повно індієн. З другого боку зайшли. Денис мов кіт стрибнув вбік непомітно і за каменем заховався.

Індієни з дикими обличчями вже наближались до Степана, він стріляв, індієни падали один за одним, а інші всетаки підходили. Вже обійшли камінь. Кожний хотів бути першим, щоб дістати дядька Степана, що все

ще стріляв. Індіяни осторожно, але певно його окружали.

І нараз постріл. Один, другий. Позаду індіян. Червоношкірі розгубилися, а в Степана вступила надія. Індіяни почали втікати.

— Денисе, де ти? — крикнув Степан, щойно тепер запримітивши, що хлопця біля нього нема.

— Я тут! — відіззався хлоп'ячий голос з-поза каменя.

— Ото, були б із нас печеню всмажили. А все те через твої білки, хлопче. Треба більше уважати. Добре, що втекли.

Дядько Степан свиснув на коней. Обидва прийшли.

— Дяка Богові, що хоч їх не покрали! — подумав. Посідали і поїхали.

Вже добре смеркало, коли знайшли затишне місце під деревами, прив'язали коней і лягли спочити.

Здалеку чути було гамір, але не воєнний крик. Ні, так наче б люди спокійно розмовляли, навіть сміялись.

— Чи не село індіян десь тут, а може табір тільки? Давай поглянемо! — потихеньки почали скрадатися в напрямі, звідки йшли голоси.

Індіяни розтаборились тут тільки тимчасово. Тепер якраз ті, що верталися з полювання, розповідали зібраним, що вони бачили двох білих у лісі і що ті білі мали страшну, смертоносну зброю, яка сипала вогнем з переду і ззаду. Індіяни зі страхом і подивом слухали...

— Навіть щити наші пробивало і воїни падали мертві. Кого діткнуло, той уже не ворухнувся. Страшний цей літаючий вогонь! Це напевно чари білих людей!

— Скличте всіх мужів сюди! Зробимо нараду, чи не піти б нам в розшуки за ними, поки вони нас нічтю всіх не сплять.

Зібралися мужі, посідали всі довкруги й радили. Кричали всі разом.

— Знайти їх, зловити, закопати диявольську зброю, а їх живими спалити! Це злі духи ними володіють!

І вже індіяти приготувались до воєнного танку, вже руки зависли над барабанами, коли нараз сталось щось несподіване. Білий чоловік і білий хлопець увійшли до їхнього табору. В обох у них пістолі в руках. Червоношкірі позривались на рівні ноги.

— Це ті самі, ті самі! — закричав один з індіян.

— Не чіпайте нас, бо всі загинете! — сказав дядько мовою знаків.

А Денис, що стояв побіч нього, дивувався, навіщо дядько вліз у це вороже гніздо. Тут їх напевно вбють... Краще було тікати... але тепер уже запізно... він вже не побачить Набі, ані Інози. І Біла Зірка далеко десь у лісі... і дід Максим...

— Навіть цей хлопець може принести вам усім смерть, — говорив далі дядько Степан, а Денис випрямився і на силу зробив строгий вигляд, ніби він справді готов усіх індіян постріляти.

Потім дядько Степан спитав, чи може говорити з їх старшим.

Виступив дужий індіанин, краще вбраний ніж інші.

— Чужинце, чого тобі треба?

— Я хотів просити дозволу переночувати у вашому таборі і розпитати дорогу. Та перше мушу вибачитися, що ми трохи потурбували ваших людей. Але не наша в тому вина. Вони самі нас зачепили.

— Індіяти цінять відвагу, навіть у ворога. Оставайтесь у нас, як довго забажаєте. А куди веде ваша дорога?

— Ми шукаємо старої жінки, що десь у лісі сама живе. Десь там... — і показав рукою в напрямі заходу. — Чи не бачили ви її подорозі?

— Якась старуха пленталась по лісі, он там, за цією горою. Може це й вона...

Полягали всі коло великого вогнища. Дядько Степан подарував вождєві великого сталєвого ножа, від нього дістав шкіру оленя і приязнь закріпило оглянен-

ня пістолі, але діткнутись її дядько нікому не дозволив. Це зачарована — мовляв.

Індіяни дивились на неї, як на чудо, і дехто з них свято вірив і ще інших переконував, що вона сама теж може кинути вогонь в обороні свого власника.

Ніч провели спокійно, хоч за кожним найменшим шелестом дядько Степан затискав руку на пістолі. Денис цілий вечір приглядався всьому й нічого не розумів. Хотів ще перед сном дещо розколупати, але, знеможений трудами, заснув.

Раннім ранком дядько Степан і Денис попрощались з індіянами й поїхали своєю дорогою. Їхали цілий день, а під вечір знову стали розглядатись за безпечним нічлігом. Коли дивляться — з-під скелі наче дим снується. Хтось вогонь розкладав. Чи не індіяни знову?

Підїхали ближче, нікого нема біля вогню. Але в скелі вилім, а там наче печера.

Дядько заховався за деревом, потягнув за собою Дениса і стрілив вгору. На звук пострілу щось заворушилось, хижий звір, чи що? А потім зза скелі виглянула розкуйовджена голова.

— Це Іноза! — закликав Денис — це я, „Зайчик“! не бійся! — і підбіг до старої.

— Сину мій, сину! А ти звідкіля тут? Ти не вмер? Ти до старої матері прийшов? А може це добрі духи тебе по мене прислали?

— Це я, „Зайчик“, пам'ятаєш, Інозо? — сказав зі сльозами у очах Денис.

— Так, так. Як би мати свого сина не пам'ятала! Я ходила, я кликала тебе, по лісах шукала . . . синку мій... — і тулила стара Іноза до себе хлопця, а проміння материнської любови огривало душу чужої їй дитини.

Дядько Степан приглядався. А Денис радів. Боже, як це добре, коли матуся пригорне! Матуся?

Невже і в нього несвідома туга за материнськими пестощами затерла різницю? . . . Так чи інакше, він був щасливий . . . Та й Іноза була щаслива . . . А дядько Степан втирав сльозу . . .

НАПАД ІНДІЯН

Іноза, дядько Степан і Денис їхали домів. У старої індіанки наче сили вернулися. Їхала певно на коні біля Дениса. Серце в неї товклося. На старости літ, вона, індіанка, їде на коні, і то на якому коні? На Білій Зірці! Вона їде на найкращому в світі коні, а біля неї малий хлопчина, наче її син рідний... Щастя наповнило серце Інози, щастя переливалось в її душі наче хрустальна вода в гірському ручаю, щастя додало їй сили і привернуло життя.

Вона мовчала, мовчав і Степан. Йому якось дивно було, щось тривожило, неспокій до серця вкрадався. Щоб тільки скоріше додому...

Один Денис, сидючи біля старої, щебетав, оповідав Інозі про все: йому одному було весело й радісно.

Степан поспішав. Сам не знав чому, але хотів якнайскоріше бути дома. Відпочивали коротко, їхали навіть нічно, дорогу знали вже, так що в двох днях були вже в знайомій околиці.

Нараз Іноза стрепенулась... Дим... запах диму... десь далеко... ні, це не дуже далеко... щось горить...

Дядько підігнав коня. Невже він прочував, невже лихо якесь скоїлось в хаті козаків? За часочок гострий запах спаленизни проняв його цілого. Денис приліг на Білій Зірці, Іноза держалась його сильно. За кілька хвилин почули крики, гамір і метушню.

— Десь б'ються, недалеко десь б'ються. — сказала Іноза. — Не пхайтесь туди, індіанці жорстокі... загинете...

Дядько слухав уважно: ні, стрілів не чути, значить наших там нема, а може ми спізнилися?

Вийхали на горбок. Серед темної ночі побачили заграву від вогню. Горить село індіян.

— Там Набі! Там Набі! — закричав Денис — Невже її вбили?

Враз вибухнули стріли.

— Наші вже там, — сказав Степан — Скоріше, ми їм потрібні.

І погнали, як вихор. Іноза ледве держалась на коні, але вже не здержувала їх. Як минали великий яр, дядько відізався:

— Іноза і ти, Денисе, останьтесь тут. Зійдіть осторожно в яр і заховайтесь! — а сам пігнав вперед.

Крики було чути зовсім виразно. Іноза й Денис з Білою Зіркою заховались на дні яру, в кущах.

Що там діється? — думав Денис — Коли б потягнути трішки! — і почав поволі підсуватись вгору, потім поміж кущами і високою травою підповз аж до сосни, де колись Набі кормила серну. А потім ще далі...

Від вогню було зовсім ясно. Крики і стогони наповнювали ліс довкруги. Нараз якась тінь промайнула зовсім близько нього. Він ще вспів трохи відсунутись на бік. Біля нього шмигнув індієнин на коні. І чи йому здалося? Ні, він щось тримав перед собою. Нараз почув придушений крик: „Пусти, пусти мене! Рятуйте...“ Крик завмер, видно індієнин затулив уста. Когось пірвали, когось вкрали, хтось кличе помічі...

Денис скочив в бік яру і свиснув на коня. Біла Зірка зашелестіла в кущах.

— Зайчику, вернися! Зайчику, не йди! — з яру було чути голос Інози. Але Денис вже сидів на Білій Зірці і рвонувся вслід за втікачем. — Скорше, скорше, бо згубимо слід! Ось там, на поляні, тінь маячить, це він! — і Денис гнав вслід за індієнином, вже ось-ось і на віддаль стрілу буде, ще трішки...

Коли нараз почув за собою тупіт багатьох коней... Це напасники тікають...

Денисові мороз поза шкіру пішов. Він же сам у цій юрбі індіан! Тепер завертати не може, хай думають, що він один з них, хай думають поки темно... А як в'їхали поміж дерева, почав оставатись позаду... Індіани минали його в бігу... Денис скрутив у бік і зник в гущавині.

А коли вернувся до своїх, побачив село індіан зруйноване. Жінки, що вспіли втекти в ліс, тепер верталися до спалених шатер. Вождь Орлине Око, весь скрижавлений, розповідає дідові Максимові, як їх наскочили несподівано.

— Та так нагло, що ми не могли навіть дати знати. Як би не ви, то з нас ніодного живого вже не було б...

— Та до нас дівчина ваша прибігла, ота мала Набі — каже дід.

— Набі? Це Набі нас врятувала! А де ж вона?

— Набі! Набі!... — залунав жіночий голос. Це мати шукала дівчинки — Набі!

У Дениса серце стиснулося в грудях. Невже Набі нема?

Стара Іноза поралась біля ранених, а Денис ходив і шукав. Шукав і батько Безвухий і мати. Всі шукали Набі, але її ніде не було.

Козаки повернулися до своєї хати, Іноза осталася з індіанами. Денис після великої радості, пережив велике горе.

— Набі нема! Це певно її віз той чоловік, що я за ним гнався, — думав хлопець. — Чому то все не так, як треба?

— Таке життя оце, — казала стара Іноза — жорстоке життя... і ми мусимо бути до нього готові.

Довго думав над тим Денис. — „Життя жорстоке і несправедливе”. І в його хлоп'ячій голові народилась постанова: не здаватись!

Прийшли жнива. Козаки порались коло господарства. Зібрали все, чого напасники не вспіли знищити. Небагато того було. Дід Максим казав, що треба біль-

ше поля зорати, дядько Степан радив шкір наготувати, щоб перед зимою поїхати до міста і вимінати за товар. Дядько Микита ловив рибу, і чого не встигли з'їсти, сушили. Поволі козаки готувалися до зими.

Одного ранку дід Максим своїм звичаєм обійшов довкруги частокіл.

— Гей Микито! Ти сьогодні сторожив. Не чув нічого? Глянь, ось тут на землі якісь сліди, зовсім свіжі.

— Ні, не чув нічого і не бачив, — відповів з просо-ня Микита. Він вже засинав по неспаній ночі. Вибіг Денис:

— Що таке, діду? Це певно індіяти!

— Ні, це не людський слід. Це звір якийсь. Чи не ведмідь це до нас внадився?...

Пішли слідами, що в ліс вели, а потім губились в густім моху.

— Ще тебе знайдемо, сказав дід — знайдемо, голубе, не сьогодні, то завтра, — бурмотів дід вертаючись додому.

Іван і Грицько весь час завзято полювали. Вони вже мали досить багато шкір, а все ще полювали. До міста хотіли...

— А я б радив тепер до іншого міста поїхати. Може там що цікавіше побачимо, — радив дядько Микита.

— Ні, ми до того поїдемо, куди ви раніше їздили, — сказали майже рівночасно — ми ж там ще не були.

— Го, го, го! — Не до міста, а до дівчини вас тягне, — сміявся Микита — А я хотів би трохи на полудне глянути, от так, аби знати, як другі люди живуть. Як ти кажеш, Степане, га?

— Та ще побачимо. Покищо треба мені більше шкір призбирати.

І так плило життя козаків у хаті над рікою.

Іноза все вешталась по лісах, зілля шукала. Заходила далеко, підглядала, де живуть індіяти, — невже й вона шукала Набі? Денис ходив з дядьком Степаном

на полювання і все глядів чи нема якого сліду, котрий запровадив би його до Набі.

Одного разу Іноза вернулася пізно вечером, а коли Денис прийшов другого дня до неї, вона розказала йому, що бачила індіян, що їх село, велике село, в густому лісі, не дуже й далеко звідси.

— О, там багато індіян. Це Сенеки, жорстокі люди. Я знаю їх мову.

— А може там... а може вони Набі вкрали? — подумав Денис — Інозо, навчи мене трохи по їхньому говорити.

— Добре, дитино. Все добре знати, як інші говорять. О, добре.

І відтепер щоденно бігав Денис до Інози і навіть до лісу по зілля з нею ходив і вчився мови Сенеків, що недалеко жили. Невже він задумав там Набі шукати? Щось кільчилося в голові Дениса, щось народжувалось... Він ще не знав як, але знав, що він мусить Набі відшукати. Її рідні люди вже забули про неї, вже погодилися з тим, що її нема. Тільки мати ще плакала, але шукати її нікому й в голову не приходило. Життя жорстоке для всіх і несправедливе, і вони здаються, вони мовчать. Ні, Денис мовчати не буде!

Час минав. Дід Максим в тому часі зробив жорна і вже було на чому зерно терти. Іван і Грицько поїхали в місто. Забрали свої шкіри і поїхали, ще раз докладно все розпитавши у дядька Степана. А Микита таки напосівся на полудне їхати. І так вперто про це говорив, що врешті таки і Степана намовив.

— Що, — каже — баби ми, щоб дома на печі сидіти? Ходімо, трохи світа оглянемо!

— Не можна ж діда самого лишати, зачекай аж ті з міста вернуться, — відповів Степан.

— Почекаєм, почекаєм! — сказав, ще повільніше, ніж завжди, Микита, радий, що переконав Степана.

БІЛЯ КОЗАЧОЇ ХАТИ ОСІДАЮТЬ ФРАНЦУЗИ ПРИЯЗНЬ ДЕНИСА З ЛЯ САЛЕМ

Одного дня, раннім ранком, човни показалися на ріці. П'ять індіанських кану, а в них білі люди. Затримались в місті, де ріка в озеро вливалася. Між ними був молодий, високий чоловік, був монах у чорному капелюсі, дванадцять їх разом було. Розтаборилися, рубали дерево, почали будувати частоколи, а потім доми й укріплення.

— Будемо мати сусідів, то й добре. Веселіше буде, тільки шкода, що не наші, — говорив дід Максим.

— А що це за люди? — питав Денис.

— Мабуть французи. Добре місце вибрали, видно знають, чого хотять.

— А чому це місце краще за наше? — дивувався Денис.

— Бо то так, синку, і озеро, і ріка, і доступ до всього вигідний. Бачиш, тут ще жодного міста близько нема. Як хочемо міняти шкіри, мусимо їхати далеко. А тепер вони тут певно фортецю збудують і будуть торгувати з індіанами.

Дід Максим вгадав. Будували фортецю. Денис приглядався всьому здалеку, з другого берега. Та на березі сидів і дивився, то на дерево високе вилазив. Бачив як порались люди, як зручно будували, частоколи і як скоро це їм ішло. Мабуть, знали, що треба поспішати. Цей високий, молодий давав накази, а всі інші слухали його. Він керував працею, він казав як і що робити. Дивився Денис і дивувався: такий молодий і все знає. Ну, дід Максим також все знає, але він старий, має довгі вуси і сивий волос, він багато видів, багато чув...

І що більше Денис приглядався чужинцям, то більше захоплювався тим одним, а за якийсь час вже й не помічав нікого, тільки його. Того стрункого, гарного молодця, що всі його слухали. Це справжній лицар!

Раз сидів Денис на високому дереві й дивився, як будують фортецю. Вода пливе по каміннях, перекочується, а здалеку чути шум водопаду. Гарно тут — думає — але наш Дніпро кращий. І реве дужче і хвилі має більші.

Нараз почув в долині шелест. Дивиться, а то лицар стоїть у корчах і прицілюється на якусь птицю. А за ним ззаду звір підкрадається. Великий, кудлатий ведмідь — це певно той самий, що ночами по їх подвірі товчеться і що його зловити не можна...

Звір тихенько, безшелесно підходить вперед, ось вже біля лицаря. Та враз той відвернувся, вихопив ножа і... повалився на землю.

В цю мить залунав постріл. Це Денис прицілився і трапив звірюку в око, але куля мабуть пройшла аж до мозку, бо ведмідь мов скошений упав. Денис зліз з дерева і підійшов до лицаря.

— Хто ти і звідки? — запитав лицар.

— Я українець, козак, мій край над Дніпром, а тепер живу ось там, — показав на хату, що видніла здалеку.

— А я француз, Ля Саль називаюся, мій край над морем. Ти врятував мені життя. Будьмо приятелями.

І подали один одному руки — французький лицар і малий хлопець українець козацького роду. Недалеко одного з найбільших водопадів світу зав'язалася приязнь, що мала перетривати довгі роки.

Від часу зустрічі з Ля Салем частенько заходив до фортеці. Крутився між французами. Спочатку говорив тільки руками, а потім підхоплювати став їхню мову. Французький лицар дивувався, якто Денис швидко завоював собі зовсім чужі для нього французькі слова.

Особливо дуже полюбив Дениса священник, отець Рене. Він брав його часто до своєї кімнати, показував книжки, розповідав багато, а потім став його вчити писати й читати по-французьки.

Від тоді Денис став гостем у козаків. Весь час пересиджував у французів. Приглядався всьому, вештався поміж ними, помагав у праці, а вже щасливий був над усе, коли лицар брав його з собою на полювання.

Дід Максим не перечив, не забороняв.

— Хай хлопець побачить, як інші живуть, хай привчається. Все добре у житті знати, — говорив.

Одного разу Денис ловив рибу, коли на другому березі побачив двох французів. Вони, присівши низенько над берегом, про щось дуже запально говорили. Вода відбивала голос і несла його далше ніж цього сподівалися французи.

— Я вже маю досить тої муки. Кажу тобі, ходім. Ще перед зимою зайдемо до міста. Англійці там більше платять, — говорив Френ, середнього росту людина із дуже хитрим обличчям.

— Як же так лишати їх? Без нас вони нічого не збудують, — сказав другий, молодший. — Це ж не личить!

— А личить тут сидіти, примирати голодом та індіан чекати?

Більше Денис не чув нічого, бо вони стихили голоси. Він скоро забрав свою рибу і пішов до хати. Розповів дідові все, що чув.

— Це певно якісь майстри хочуть покинути фортецю. Лячно стало міським паничам у цих лісах, — думав у голос дід. — Треба про все сказати їх старшому, як його звуть, Ля Саль, чи як...

— Кавалер де Ля Саль, діду. Його кличуть Мес'є. Йому треба сказати

І побіг Денис скоренько до французів, але Мес'є не міг ніяк знайти. Казали, — пішов оглядати околицю, з індіанцями хоче стрінутись. І отця Рене не було, обидва

пішли. Не знав Денис, кому довірити свою таємницю. Думав, думав ходив між робітників, прислухався, але нічого не почув, нічого, що мало б відношення до втечі. Навіть цих двох, що їх ранком над рікою бачив, навіть вони працювали, будували вежу.

Нараз Денис запримітив, як Френ відійшов до комірки, де був склад приборів до праці, і довго його не було.

— Ану, погляну, що він там робить.

Підійшов потихеньку і через щілину в дошках заглянув. Робітник вибирав все що найліпше і найпотрібніше приладдя і клав його в мішок.

— Так, це він готується тікати.

Денис почекав, аж робітник вийшов з комірки, потім потихеньку вліз туди, повибирав із мішка все, викопав яму в землі, заховав усе там, а в мішок накидав латків, дрючків і трохи каміння. І вернувся знову до робітників, носив їм цвяхи, подавав молотки, весь час був поміж ними.

А ввечері, коли всі полягали спати, Денис залишився у фортеці, не пішов додому. Чекав на лицаря. Вже майже всі поснули, а його не було.

Коли нараз якась тінь пересунулась попід стіною, а за нею друга. Тихо рипнули двері. Денис зірвався і вибіг на двір. Дві тіні маячили на подвір'ю. Підійшли до комірки з приладдям, поклали речі, що несли зі собою, біля дверей, а самі ввійшли до середини...

Ранком, як усі повставали, Денис побачив, що ті два, що збиралися втікати, є між усіма. З'їли сніданок і пішли, як щодня, до праці. Кінчати будову вежі.

Біля полудня вернувся Мес'є і отець Рене.

— Мес'є, Мес'є, я маю вам щось сказати.

— Що сталося? Чому ти такий схвильований?

— Двох ваших людей хотіло тікати, обікравши вас. Вчора рано я чув... — і Денис розказав усе, як було.

— Он воно як! Гм... а знаєш, чому вони не вте-

кли? Бо не мали з чим, коли запримітили, що замість приладдя, яке покрали, мають каміння в мішку.

Скликав кавалер де Ля Саль усіх робітників і сказав:

— Хто не хоче зі мною працювати, того силою я не буду змушувати, хоч можу, бо декретом Його Світлости короля Франції, я тут пан і ця земля мені підлягає. Але я не хочу насильно нікого тут тримати. Хто хоче, може відійти. І ще остерігаю вас, що терен тут дуже небезпечний. Смерть грозить недосвідченим. Тепер вибирайте!

Ля Саль скінчив. Ніхто з гурту не ворухнувся. Всі остали і Френ теж.

— Немає охочих? Мені тільки прикро, що між нами є люди, які мають відвагу поповнити лихий вчинок, але не мають відваги признатися до нього. Це вдвоє гірше. Перше, це злочин, друге, це злочин із підлістю!

Всі мовчали. Френ стояв червоний, як буряк, і всі довкруги помітили його збентеження. Всі знали про кого мова, тільки йому одному здавалося, що він облесною усмішкою обдурих усіх.

ПРИГОДА З БУДЯКАМИ

Похолодніло. Дні ставали щораз коротші. Надходила зима. Стоси дров на подвір'ї козаків доказували, що тут добрі господарі живуть. Навіть орного поля трохи прибуло. Два нові загони свіжо з'орані, а на одному з них нові новісінька хата, збудована з круглих бальків. Для Білої Зірки збудували стайню, а Денис подбав, щоб сіна було досить на зиму.

Дід Максим, дядько Микита і Степан добре попрацювали. Невже вони сподівалися гостей? Ніхто про це не говорив, але Грицько й Іван довго з міста не верталися та й дід Максим сказав:

— Та, нова хата не завадить, різно може бути. . .

І тільки всього. Микита бурмотів щось під носом:

— Ніби чого їм так довго в місті сидіти. Всяке діло можна полагодити швидко, тільки треба знати, як до нього братись!

А дядько Степан підсміхався весь час. Обтісує стовбур — сміється, вибирає пні — сміється: цей чи той? Ану, вгадай!

Дід Максим повагом походжував, місце на хату вибирав і поспішати з роботою велів. І так ніхто нічого не знав, а кожний свою думку думав.

Ось і хата вже під дахом, вже в середині кінчається, а з міста не видно ні Грицька, ні Івана. Дідові вуса геть чисто опустилися, Микита навіть ляється перестав, а Степан знову на полювання почав ходити — та все понад берегом озера, куди хлопці до міста поїхали.

Аж одного разу, під вечір, замаячів на озері човен. Всі три вийшли назустріч.

Це Іван приїхав і привіз жінку. Чорняву Марійку з Коломиї, з великими синіми очима. Прицько не вернувся. Поїхав на Україну. Якраз відходив корабель і він впросився їхати, пообіцявши капітанові, що pomoже йому знайти охочих людей їхати до Америки.

Білявий Іван з чорнявою Марійкою замешкали в новозбудованій хаті. Дід Максим радів, що так впору прийшла йому до голови щаслива думка. А Марійка загосподарилась надобре. Праця в місті, в коршмі, остогидла господарській дитині, і вона рада була, що від неї вирвалася. Тепер вона сама господиня.

— Іване, вимажи піч! Іване, нарубай дров! Іване, дай свині їсти! — командувала. А Іван радий, веселий, виконував все, як слід. А дядько Микита прислухався і бурмотів:

— Богу дякувати, що я жінки не маю.

Дід Максим повеселів. І страву є кому зварити і коло хати всього доглянути.

— А на весні посію тут повно квітів. Добре, діду? — щебетала дівчина. Їй зовсім не було лячно серед тих великих лісів. А ввечір, як заходило сонце, дивилась на далекі гори і казала:

— У нас ці гори були ближчі і вищі. Але це було в нас, а тут і за те спасибі.

А Денис? Він спочатку здалека тримався. Всю його увагу забирали французи, а особливо той один, що всі його Мес'є кликали. Дотепер Денис був серед уваги всіх старших. Всі його любили, всі ним піклувалися. А тепер він помітив, що мусить ділитися увагою з Марійкою, бо її тут всі люблять і всі про неї дбають, може, більше, ніж про нього.

— Ну, і пощо тут баби? Якби ще одного козака, то так, а з нею то більше клопоту, ніж пожитку, — думав — І ще Грицька нема. Цікаво, чого Грицько так нагло поїхав на Україну? ..

Сам цього не міг ніяк розгадати. Побіг до Інози і всі свої жалі перед нею висказав.

Це Іван приїхав і привіз жінку.

— Скажи, Інозо, чи це справедливо? А як Грицько не вернеться? Шкода Грицька. Він, щоправда, раз на сторожі заснув... але і кару за це добро мав. І чому Іван так зробив?

— Грицько напевно вернеться, побачиш. А щодо Івана, то ти ще мало зим зимував, сину. І пам'ятай: „Ніколи не осуджуй іншого, поки ти не походив у його мокасінах від сходу до заходу сонця”. Це стара індіанська правда.

І так Денис остався сам зі своїм смутком. Як Марійка давала йому чисту сорочку, говорив: „Не хочу, мені ця добра!”, або як хотіла розчесати його скуйовжене волосся, бурмотів: „Не хочу. Я сам вмію!”

— Що сталося з тобою, Денисе? — дивувався дід — Так не годиться. Ти ж розумний хлопець. Чи може ти вже зовсім в індіянину перемінився?

Денисові стало соромно. Дід Максим ще ніколи досі його не лаяв, аж тепер. І то через Марійку... все через Иванову жінку. Яке їй діло до нього? — Пішов до Білої зірки, пожалітися їй, і разом з нею помчав левадами.

Одного дня Денис пішов з хати і до пізнього вечора його не було. Був у французів і довідався, що Мес'є пішов на полювання, он туди, в той ліс.

— Піду, — думав, — за ним.

Пустився через поляну в ліс. Шукав, шукав і ніяк знайти не міг. Ліг на поляні відпочати, потім рештки червоних ягідок визбирав. З'їв і далі шукати пішов. Аж тут нараз великий, рогатий олень просто на нього біжить. Денис скочив у якийсь кущ, олень промайнув біля нього, а за хвилину дався чути постріл.

— Це Мес'є! — зрадів хлопець.

Так, то був його лицар. За хвилину він побачив його високу постать. Хотів вибігти з корча, але о, диво, так замотався, що рушитись не міг.

— Мес'є, Мес'є, я тут! Поможіть, прошу. Я не можу вилізти.

— А що ти тут робиш? Ох, хлопче, де ж ти заліз? Ну, будяк нівроку великий виріс.

— Я скочив в перший скраю куц, бо олень гнав-ся. Ви його вполювали?

— Вполював, вполював, — говорив Мес'є, розплутуючи велике тілля будяка. — Щоб ти лиш на себе трійливого зілля не набрав. Ну, вилазь. Давай верхом тебе витягну.

І витягнув Дениса. Дениса? Це було щось тільки до Дениса подібне: Обмазаний, а голова — один ковтун.

— Ох, та тепер тебе і рідна мати не пізнала б! — сміявся Мес'є — Ну, ходім. Поможи мені оленя занести.

А як вечером Денис вернувся до хати, усі аж ахнули! Марійка нагріла води і вовтузилась біля нього цілий вечір. І хоч по цілоденній праці змучена була, доти не спочила, аж повитятала усі будяки з Денисового волосся і вимила його як слід та приготувала чистий одяг на завтра.

На другий день Денис встав чистенький, пригладив волосся, Марійка ще поправила, навіть надів чисту сорочку, що лежала готова біля ліжка, і побіг до фортеці.

— Хлопче, о, як ти виглядаєш? Дивись, дивись! Ніхто і не впізнав би тебе після вчорашнього. Ти справжній кавалір! — привітав його Мес'є.

І тут вже був край усьому. Денис гордо походжував по фортеці, вдоволений похвалою свого лицаря.

А другого дня вранці:

— Марійко, Марійко, чи я добре зачесався?

І від тоді вже кожного дня помічав, що такі добре, що Марійка є у них.

ФОРТ ЗАКІНЧЕНИЙ. ДАЛЬШИЙ ПЛЯН ЛЯ САЛЯ

Фортеця Ля Саля вже була майже готова. Над самою річкою, що вливалася в озеро, пишалась висока вежа. Звідти сторожа мала вид на всю околицю. Далі був будинок на два поверхи, де жили мешканці фортеці, трохи збоку був вузький, довгий будинок, що його звали пекарнею. Але хліба не пекли в тій пекарні, — ні, там виробляли гарматні кулі.

Гармати стояли довкрути фортеці, виставляючи свої дула понад частокіл. Іззовні частоколу був глибокий рів, наповнений водою, в місці, де була велика дерев'яна брама, стояв зводжений міст, ланцюгами прикріплений до великого колеса, що було всередині фортеці, за раз біля брами.

— Ну, фортеця вже готова, — сказав Ля Саль. — Незабаром мушу рушати в дорогу. До Франції, щоб його королівській милості здати звіт з нашої праці. П'єр буде командантом фортеці, з необмеженими правами! — сказав гостріше. — Його треба в усім слухати. В час моєї відсутності ви будете будувати корабель. Це буде перший корабель на цих водах. Будову його почнемо завтра, кінчати будете без мене.

— А чому б нам не піти рейдом в околицю і винищити індіан, щоби нас не турбували? — відізався Френ, той, що колись хотів утікати. — У нас є зброя, це легко можна буде зробити.

— Дурний! — пробурмотів до себе П'єр. А Ля Саль сказав:

— Перш за все ми не приїхали сюди винищувати індіан. Наша ціль — нав'язати з ними стосунки і встановити опіку французького короля над цією країною.

З того буде і Франції і індіанам користь. А по друге: не так то легко „винищити всіх індіан”. Це дитячі балачки, Френе.

Френ забурмотів щось злісно під носом. Ні, він таки не любив Ля Саля.

Денисові жаль було розставатись зі своїм лицарем. Тому тепер весь час перебував у фортеці. Залюбки сидів на новій вежі. З неї видно було так далеко, як сягає відкрита поляна, а потім вже тільки вершки дерев і птахи понад ними.

Одного дня, сидячи на вежі, Денис запримітив якісь постаті, що виходили з лісу. Здалека блистали їх голі, намазані товщом тіла.

— Індіани! — крикнув. — Багато їх! — зліз на долину і просто до лицаря:

— Там багато індіан іде! Ходіть покажу!

— Замкнути браму, піднести міст! — пролунав голос Мес'є. — Всі на становища! До гармат!

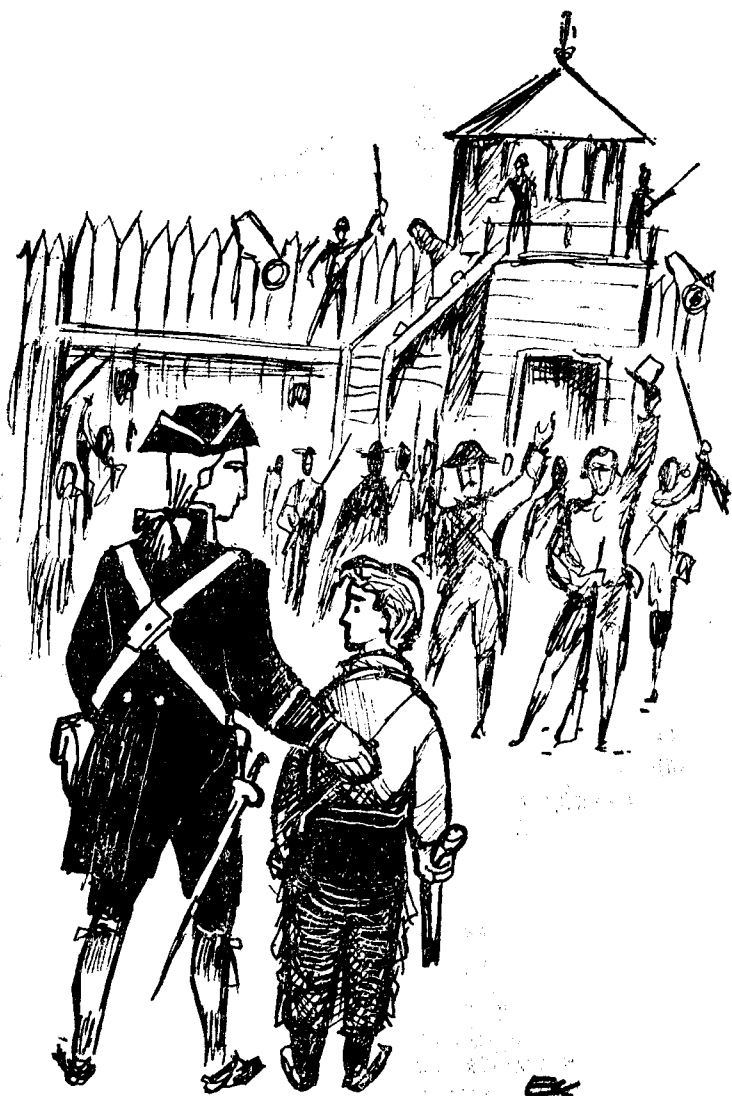
— Точно так, як я думав. Нам треба було довго ждати, щоб це сповнилося, — злобно бурмотів Френ.

Денис знову поліз на вежу і дивився. Так, усі прямують на фортецю. Нараз „вїїів” — стріла пролетіла попри його голову.

А індіани вже пускали свої стріли, вже підходили до укріплень. Тоді заревіли гармати і посипався вогонь. Кільканадцять індіан були вже близько, поза лінією гарматних стрілен, скочили в рів, щоб його переплисти, а потім по частоколі почали пнятись вгору. Френ стояв на одному кінці частоколу, якраз там, де підлазив індіанин.

— Стріляй, Френе, стріляй! — скрикнув Денис, що якраз ніс кулі в другий кінець фортеці. Він бачив небезпеку, але мав обидві руки зайняті. А Френ зовсім розгубився. Нараз гукнув постріл і індіанин покотився в рів. Ще кілька пострілів, і ця частина частоколу була вільна.

П'єр охороняв другий бік, решта людей була при

— Героem сьогодашнього дня є козак Демне!

гарматах. Довго ще тривала стрілянина, аж в кінці індіани відступили в ліси. П'єр обтирав піт з чола, а отець Рене перев'язував ранених. Денис помагав йому. А потім Мес'є зібрав усіх на площі, виложеній камінням, і сказав:

— Героєм сьогоднішнього дня є козак Денис! Слава йому!

— Слава! Слава! — гукнули всі, крім Френа. Йому соромно було за себе, але не хотів признатись. Краще зіпхнути вину на кого іншого.

— Я відвернувся, бо цей наш „герой” щось кричав до мене, а за цей час...

— Не годиться, Френе, так поступати, — сказав отець Рене. — Він врятував твою голову, бо я чув його крик і кинувся в загрожене місце. Ти сам був би пропав і на нас біду стягнув. Індіани кажуть, що краще мати більше блискавиць у голові, ніж громів на язиці. Затям собі це на будуче.

— Гарно Денисе! З тебе виросте правдивий лицар, — сказав Мес'є. — І колись ти будеш командантом одної з моїх фортець. Бо ми поїдемо далеко на південь і там, над широкою рікою, зацвітуть міста, а над ними повіватимуть французькі прапори. Згода, хлопче?

— В подяку за нашу перемогу я відправлю завтра Службу Божу, — сказав отець Рене. — Чи не захотіли б козаки з твоєї оселі, Денисе, зайти до нас і разом з нами помолитись Богу?

— Напевно схочуть. Дід казав, що до міста, до церкви, хоче їхати. Я скажу...

І побіг додому. Все розказав і другого дня козаки й Марійка пішли до фортеці.

Під великим хрестом, що на ньому був розп'ятий Христос і виписані чотири латинські літери, отець Рене правив Службу.

Дід Максим хоч не розумів ні слова, відчув велич святої хвилини. Сльози тремтіли на його очах і він з ними не крився. Дивився на розп'ятого Ісуса і бачив

Україну. Дядько Микита стояв перед дерев'яним хрестом в покорі і шептав молитви. Степан, опершись об дерево, примкнув очі. Йому ввижалась стара церковця в його селі на Україні, а біля неї всі знайомі лиця; батько, мати, сестра і... Оленка. Нараз угнався московський солдат на коні і хотів розігнати людей. Степан кинувся на солдата. Счинилась бійка, царського висланника таки добре потурбували, а Степан в чужі краї мусів їхати. Оленка плакала...

Іван і Марійка тримались за руки, а на їх лицах було сонце. Марійка щиро молилась, про щось дуже просила Ісуса.

Денис гордо стояв на переді, сміло дивився на дерев'яний хрест, змовив „Отче наш” і „Богородице” за тата і маму і просив: „Боже, дай, щоб Мес'є знайшов цю велику ріку і щоб я скоро великий виріс”...

Коли скінчилась Богослужба, наші козаки наче інші стали. Так добре було говорити з Богом! Усі почували себе як на Великдень, бо й дійсно, це був великий день для них.

Потім французи показали їм свої укріплення, будівлі і зброю.

— Так, — казав дід — багато маєте добра. А де ви воду до пиття берете?

— Тут недалеко є джерело. — відповів Мес'є.

— А як прийдеться сидіти у фортеці? А як вас облягатимуть, то що тоді? Розуму козацького вам треба. Викопайте криницю у фортеці.

— Ми пробували, та води нема.

— Пождіть, — сказав дід і пішов у ліс. Знайшов якийсь куц, виломив з нього прута і вернувся у фортецю. Взяв в обидві руки прут, пройшов так цілу площу, аж недалеко входових воріт затримався, бо прут одним кінцем похилився вниз.

— Тут є вода. Копайте криницю!

Почали зараз же копати і знайшли воду. За кілька днів збудували криницю, таку, як на Україні. Обложи-

ли каменем і поставили журавель, на дручку з одного кінця прив'язали ведро, а з другого камінь прикріпили. І криниця та до сьогодні ще там стоїть, зовсім така як на Україні.

Ля Саль не міг від'їхати так, як собі плянував. Несподіваний напад індіан змінив його пляни.

— Піду до села Сенеків, поговорю з їх вождем. Мені важно, щоб корабель був скоро готовий і щоб індіани його не знищили.

Як задумав, так і зробив. Отець Рене, як звичайно пішов з ним. І Денис впросився:

— Мес'є, візьміть мене з собою. Я так хочу побачити село індіан! — а в голові вперта думка вертілась: може то вони вкрали Набі? — і стара постанова віднайти дівчину зайняла всю його увагу.

Пішли всі три. Мес'є набрав багато подарунків для індіан, і вони лісами, горами, левадами попрямували в сторону, де за вказівками Інози було велике село індіан племені сенеків.

— Сенеки жорстокі люди, — наказувала Іноза — вважай, сину, і... не дуже їм вірте. Бо в їх головах думки вовками літають.

Два рази ночували в лісі, а коли збудив їх третій ранок, побачили здалеку якісь забудування.

— Це певно тут, — сказав Мес'є, — не відходьте один від одного, всі тримаймося разом. Не можна знати, як вони нас приймуть.

Як тільки в індіанському селі показалися чужинці, жінки метнулись виносити шкіри для заміни, але чужинці не на торг прийшли.

— Ми хочемо говорити з вождем! — сказав Ля Саль їх мовою. Він, куди лиш приїздив, старався вивчати ту мову, якою говорили індіани. Денис розумів теж, бо Іноза навчила його мови сенеків.

Вождь, старший уже чоловік, називався Чорний Змій, чекав на гостей в довгому домі з пнів дерева і сушеного болота. На великому камені, застеленому бар-

вистим килимом, сидів він непорушно, наче статуя. На голові у нього були роги буйвола, а на тілі барвистий стрій. По обох боках сиділи по двох старих, сивих індіан, прибраних у ведмежі шкіри. Під стінами, що прикрашені були людськими скальпами, були лежанки. По середині палало вогнище.

Мес'є ввійшов сміло і станув перед вождем, за ним монах, а біля нього Денис.

— Привіт тобі, вождю, від французького короля. Ми гості на твоїй землі і тебе, як господаря, прийшли просити дозволу тут поселитися.

Потім Ля Саль поклав перед вождем звинену плахту і розкрив її. Очі Чорного Змія аж заблистіли на вид ножів, сокир, барвистих тканин і звоїв кораликів.

— Це тобі від нас подарунок.

— Чого хочеш від мене, чужинче? — промовив Чорний Змій. Його очі, що були жадібно спалахнули на вид подарунків білих людей тепер примкнулися, і він дивився на білих людей холодно, наче дійсний змії.

Денис хотів вирватись на двір, щоб розтлянутись трохи, але отець Рене тримав його міцно за руку.

— Ми збудували дім, недалеко водопаду Оакінагаро, там де ріка Оніягара вливається в озеро. І хочемо будувати велике кану на цих водах. Цього нам треба для торгівлі з вами. А далі збираємося шукати велику ріку і звідсіль я хочу почати дорогу.

Ля Саль говорив твердо, переконливо. Просив, а властиво й не просив. В його голосі було щось, що примусило Чорного Змія відкрити ширше очі і змінити свою холодну поведінку.

— Коли твої заміри, чужинце, справді такі, як ти говориш, — я дозволяю тобі на це! І мої люди більше тебе не будуть турбувати.

Вождь прикликав рукою індіянину, що стояв позад нього, і велів подати гостям люльку миру. Закурили. Люлька приязни, прикрашена людським волоссям, висаджувана білими кісточками, що нагадували людські

зуби, не дуже смакувала отцю Рене. Він бачив перед собою жорстоких варварів. Мес'є теж знав, з ким має діло, але ради не було.

Потім Чорний Змій запросив гостей оглянути село. Денис аж почервонів з радощів.

Поміж індіянськими хатами, що виглядали як шопи, будовані без пляну, вештались діти і жінки. Нараз щось заметушилось в гурті жінок і одна з них метнулася в хату. Денис тільки побачив чорні коси і наче щось проказало йому в серденьку: це Набі, це Набі!..., але чому вона тікає? може це не вона?...

Нараз отець Рене затримався.

Всі глянули: до великого пня дерева прив'язаний був чоловік. Вуха в нього були відтяти, шкіра порізана, уста спалені...

— Що це? — гостро запитав Мес'є. Денис аж прибілд.

— Це розправа з ворогом, — сказав Чорний Змій — Ха, ха, ха! Чого так злякались? Це невільник, схоплений у ворожому таборі.

— Не годиться знуцатись над людиною, — сказав отець Рене — Він безборонний. Невже вам легше від його мук?

— Кролячі у вас серця. Індіянин твердий. Він вірить у помсту.

Пішли даліше. Денис почувся зовсім погано.

— Які ж вони жорстокі! І Набі між ними. Невже вони її також так катували? А може це не Набі? — Він мусить переконатись.

— Пообідайте з нами, — запропонував Чорний Змій. — В моему домі жде на вас індіянська страва.

— Спасибі, але нам час у дорогу, — відповів Мес'є. — Надіюся, що славний і жорстокий вождь сенеків, Чорний Змій, дотримає слова і не турбуватиме наших людей.

На тому попрощались і пішли.

НАБІ ДУЖЕ ЗМІНИЛАСЯ

Вночі, коли отець Рене і Мес'є в лісі твердо поснули, Денис вернувся до села індіан. Дорогу він добре пам'ятав і навіть підглянув, куди можна непомітно дістатись до середини. Зайшов з другого боку, як кіт через частокіл і почав шукати хату, в якій видалось йому, що Набі зникла. Десь тут... так, це тут... Чи може оця хата? ... Заглянув у двері, одні, другі, ні, це таки тут. Увійшов тихенько до середини. На лежанці, біля дверей, лежала чорна голівка, коси заплетені, руки під головою. Нахилився...

— Набі, Набі! Тікаймо! — шепнув.

— Хто тут? — почувся грізний голос. І заки Денис отямився, його мов кліщами вхопила міцна рука індіанина.

А Набі налякана сіла на своїй постелі. Широко відкрила очі: — сон чи правда? Та заки змогла ще слово сказати, індіанин виволік Дениса надвір. Набі тихенько пішла за ним.

Так, він прив'яже його до великого клена. Це улюблене місце тортур. Скоренько вернулась до хати і лягла. А за хвилину прийшов індіанин. Нахилився над Набі, а побачивши, що вона спить, ліг і собі.

Набі прислухалась. Як тільки вчула його рівномірний, глибокий віддих, тихесенько встала і побігла до великого клена. Там Денис! Він до неї прийшов, а тепер там! Чи живий ще? Надто скоро індіанин вернувся. Бігла, як серна.

Денис напівзомлілий стояв прив'язаний до дерева. Руки і ноги зв'язані мотуззям. Уста затиснуті. Набі підійшла ближче, Денис відкрив уста, але голос зав-

мер, бо Набі рукою наказала мовчанку, розтинаючи ножем мотуззя.

— Набі, тікаймо! Тебе мати і батько ждуть. Тікай, Набі, зо мною, тут жорстокі люди.

— Всі люди жорстокі, — сказала про себе Набі. — Я тікати не можу. Я вже замужня жінка. Мій чоловік, син Чорного Змія, і вони знищили б наше село, якби я тепер втекла. Індіанська жінка належить там, де її чоловік.

Денис слухав і вухам своїм не вірив. Невже, невже це так справді?

— А тепер тікай туди через частокіл. Там потік і левада. Потім заховайся в лісі і відпочинь. Хай добрі духи тебе бережуть, Денисе... ось твоя пістоля, — і зникла, наче її не було.

Денис перескочив пліт, переплив потічок і заховався в лісі. Вже зовсім розвиднювалось. Нараз почув постріл. Мес'є його шукав.

І скоро, скільки сил було в нього, пішов у тому напрямі. Ішов і біг, падав, вставав, біг знову і знову падав. Сили його опускали щораз більше, але свідомість, що як він не дійде до Мес'є, або Мес'є його не знайде, — напевно знайдуть його індіани і тоді йому кінець, — підтримувала його сили. Знову гукнув постріл, але наче десь далше. Невже Мес'є відходить, невже втратив надію знайти Дениса? ... Скорше, скорше, ще тільки трохи, ще трішки вперед!

Продирався Денис через гущавину, напів притомний, аж зачепився за якийсь колочий куц і впав на землю.

— Пити, так дуже хочу пити...

Останнім почуттям свідомости витягнув пістолю і вистріляв, а потім уже нічого не пам'ятав.

Коли відкрив очі, лежав на землі біля якогось потока... Мес'є і отець Рене були біля нього.

Що з тобою, хлопче? Де ти блукав? — запитав Мес'є Денис примкнув очі. Він не хотів говорити. Це його

тайна. І знову полилась холодна як лід вода. Денис дуже змерз. Мес'є дав йому свою куртку, поміг встати і знову рушили в дорогу.

Денис нічого не говорив, а Мес'є і отець Рене не питали.

Ще один день минув і ще одна ніч і врешті добились до форту.

Дід Максим добре налякався. Денис виглядав зовсім хворий. Післали по Інозу. Стара індіанка взяла з собою всілякого зілля. Не знати яке пригодиться. Як тільки поглянула на Дениса, як побачила рани на руках, знала вже все.

— Його зловили індіани, вони хотіли його вбити. Він їм утік, — говорила вривано. — Незвичні ви до індіанського життя... Ви білі, слабші люди. Але він видержить.

Марійка помагала Інозі змивати рани, потім заварили якесь зілля й прикладали. Тільки голова Дениса дуже була гаряча, і він увесь дрижав.

Гарячий завар з липового цвіту, а потім кільканадцять годин сну і Денис віджив, але ні трохи не повеселішав. Він ніяк не розумів Набі... А може й розумів... Вона казала: якби я втекла, вони б знищили наше село... Бідна Набі, він вже ніколи її не побачить.

Сумно було Денисові. Він переживав тепер щось таке, чого він досі ще не знав. Все йому байдуже було. Примикав очі і так лежав годинами.

Іноза сиділа біля нього, біля свого „Зайчика“, дивилась на нього і наче розуміла. Невже вона здогадувалась?

Дід Максим пробував питати, що, як і де. Денис мовчав. Дядько Степан пробував жартувати, Денис мовчав. Дядько Микита обіцяв ще одні нові чоботи, — все дарма. Марійка поралась біля нього, гладила його по голівці і нічого не питала.

— Все буде добре, Денисе, побачиш, — говорила і усміхалась.

Дід Максим прикликав ще раз Інозу до себе:

— Слухай, стара, як думаєш? Що з хлопцем?

— А, нічого, це пройде. Він там знайшов індіанську дівчину, що її були вкрали... Напевно так... Стара Іноза вам це каже.

От, старий недотепа з мене. Тому він так перся до їх табору. Он воно що!

— Але не кажіть, що знаєте. Це його таємниця. Він виздоровіє, а згодом все пройде, — потішувала стара — ми, індіани, інші люди.

Як Денис видужав, сніг лежав довкола. Білий, пухкий. Куди глянути — скрізь білі простори...

Денис любив зиму і настрій його змінився. Побіг до Білої Зірки, наче доперва пригадав, що давно її не бачив. Біла Зірка стояла в просторій стайні і аж заіржала з радости, як побачила Дениса. Поклала голову йому на плече і чекала пестошів. Денис притулився до неї, наче своє горе розказати хотів...

— А знаєш, Денисе, — казав одного разу дід Максим, — французи великий корабель будують. Такого ти ще не бачив.

Дійсно, Денис вже давненько не був у французів. Ах, правда, Мес'є вже поїхав. Денис пам'ятає, як востанне заходив. Казав: скоро здоровий будь, незадовго вернуса, тоді поїдемо на південь. Туди, де ще нога білої людини не ступала.

Але тоді йому зовсім байдуже було. І тепер байдуже... але корабель варто побачити. І так нічого йому робити.

Побіг Денис до фортеці. Велике, дуже велике судно стояло напівготове на березі озера. Французи порались, а П'єр порядкував.

— Здоров, хлопче! — привітав його сердечний отець Рене. — Давненько тебе в нас не було.

— До індіян в гості ходив! — злобно докинув Френ, що недалеко обтісував пень дерева.

Денисові аж голос у горлі завмер. Невже вони все знають? Знають про його першу невдачу?

— І ще піду! — відказав. — Я не такий боягуз як ти!

Всі засміялись, бо Френа ніхто не любив. П'єр мав на нього особливе око. Не вірив йому ні крихітки. А Френ не любив Дениса і хотів його осмішити і докучити.

— Чого ти вдаєш француза, коли ти не француз? — говорив.

— Я не вдаю, я козак і таким залишуся!

— Так чому ти так дуже вчишся по-французьки говорити!

— Тому, що ти дурніший за мене, і ніколи не навчишся говорити по-нашому! — відповів Денис.

— Чекай, я тебе ще навчу свого розуму! — відгрозював Френ. — Диви, який „герой”.

Одного разу П'єр, перевіривши магазини, пішов до кімнати отця Рене.

— В нас дуже мало харчів. Зими не видержимо. Полювати нема що, все, що поблизу, вибили індіяти. Мес'є прирік прислати ладунок, але його нема і не видно.

— Ще пождемо. Може десь затримався в дорозі. Тепер сніги, важко подорожувати.

Ще якийсь час все було гаразд, але з кожним днем харчові магазини щораз більше порожніли, аж вкінці одного дня довелося мешканцям фортеці жити тільки на кукурудзяній муці.

П'єр послав людей на полювання, та рідко хто якого зайця приніс. До фортеці почав заглядати голод.

Одного дня під вечір, коли Денис вертався з фортеці, побачив, що під кущем якийсь вогонь горить. Тихенько підійшов ближче і дивиться. Це Френ розклав багаття і на патику пече якесь м'ясо. Денис постояв хвилинку в кущах, подивився, як Френ з'їдав печеного зайця, потім погасив вогонь і подався у фортецю.

А на другий день зрана у фортеці зробився рух. Вчора отець Рене вполював зайця і хотів на сніданок несподіванку людям зробити, всім дати по куснику м'яса, якого давно не їли. А тут нема зайця, хтось украв.

П'єр зарядив розшуки. Не було.

— А може це ваш „герой”, той волоцюга малий? Вчора ж він тут був! — сказав таємничо Френ.

— Ні, це неможливо! — відповів отець Рене. — Він цього не зробив...

— А дивіться, чи прийде сьогодні. Напевно його не побачите. — Френ знав, що говорить. Вони сьогодні напевно не побачать Дениса, бо Френ бачив раннім ранком, як один старший козак з хлопцем пішли в ліс з рушницями.

Чекав отець Рене, чекав П'єр, а Дениса не було. Невже в хаті козаків теж голод? Невже Денис? ... Не хотілось вірити, але Френ добре казав: вже вечоріло, а Дениса не було.

Тимчасом дві темні постаті снігами пробивали собі дорогу додому. Дядько Степан і Денис. Іти було важко, ще з таким тятарем. Мали сьогодні щастя. Щоправда, далеко йшли і тільки одного заблуканого оленя побачили, але вполювали його. І то оба нараз стрілили, бо олень нагло поміж деревами показався, і оба разом влучили.

— О, наші втішаться свіжим м'ясом. Це сушене для собак добре! — говорив Степан.

— Дядечку, дядечку! Я також влучив, — вистогнав Денис. Він хотів щось сказати, та не знав звідки почати.

— Так, правда. Влучив, — відповів дядько.

— Там у фортеці зовсім голод. Там мають тільки кукурудзяну муку, і то небагато. П'єр казав, що він не зможе втримати людей. А Мес'є...

— Он, куди ти! ... Оленя їм віддати...

— Дядечку...

— Ну, добре, хай буде по-твоєму.

В Дениса очі блиснули.

— Ходім скоріше!

Отець Рене ходив по дворі. П'єр дав наказ підносити міст і замкнути браму. А хлопця нема. Значить...

— У-уу-уу! — закричало щось. Отець Рене вийшов перед фортецю.

— Поможіть нам! — кричав Денис. Підбіг отець Рене, а за ним П'єр.

— Що сталося?

— Ми вам оленя вполювали. Далеко звідси, тому так забарились, говорив Денис.

— Ви... нам... — отець Рене не міг зі зворушення зібрати думок. Значить, не Денис украв зайця.

— А у вас є що їсти? — питав П'єр.

— Нема багато, але може ще пощастить щось вполювати, — сказав дядько Степан. — Хай вам на здоров'я вийде, — додав, і пішли в напрямі своєї хати.

Отець Рене і П'єр, подвійно щасливі, понесли оленя до фортеці.

А на другий день рано несподіваний бенкет. Кожному порція печеного оленя.

— Це Денис нам його вполював, — сказав П'єр.

А Френ їв. Він навіть в гадці не мав, що Денис знає його таємницю.

„ЗАЙЧИК”, ЩО ПОЛЮЄ НА ВЕДМЕДІВ

Зима була довга і дуже сувора. Морозна.

В таборі індіан, де вождем був Орлине Око, також відчувався голод. Вже все з'їли: і сушене м'ясо і рибу і все насіння, що були призбирали вліті. Тепер живились тільки корінчиками і корою з дерев. Часами дехто вполював якогось хижака, але це не надовго вистачало. Та ніхто з них не скаржився. Індіанин твердий, може і тиждень не їсти, а жменя кукурудзяної муки і трішки води вистачить йому на цілий тиждень.

Іноза теж не скаржилася. Їла, коли їй хто дав щонебудь, а коли ні, примирала голодом. Це ж чужі люди прийняли її, велике їм за те спасибі, а надто багато вона стара вимагати не може.

Денис і не думав навіть, що у його приятелів така біда. Аж раз, коли зайшов до Інози, побачив що вона дуже слаба, ледве на ногах держиться.

— Іноза! Ти хвора? Іноза, скажи?

— Ні, сину, не хвора. Це старість, але як добрі думки дозволять дочекати, коли сонечко знову засвітить, як землю оживить, як огріє мої старі кістки, тоді знову все буде добре.

— Іноза, я тобі паляницю приніс, що Марійка спекла, — сказав Денис, витягнувши кусок печеного тіста. Це він завжди брав зі собою, як далеко від хати відходив. А власне не брав, а Марійка все йому в руку впихала.

Бог знає коли вернешся, зголоднієш, — казала.

Іноза блискучими очима дивилась на паляницю. Взяла її в руки, скубнула жадібно кілька кришок, а потім:

— Сину, мій добрий, синку! Не забув про Інозу, не забув! — і сльози наповнили її запухлі очі.

Денисові сором залив лице рум'янцем. Власне що забув, не думає, що Іноза не має що їсти. Але тепер вже не забуде, тепер все, що вполное, Інозі принесе! Це ж вона його сином зве...

Метнувся в ліс. Блукає, бродив снігами, готовий до стрілу на кожний шелест. Десь птах закричав. Денис глянув на гору, високо літає розпростерши крила, яструб. Ні, так високо не поцілить, шкода... Коли раптом дивиться: на землі сліди маленьких ніжок. Кіт, чи може білка? Але стежка добре протоптана, видно частенько туди ходить... Пішов слідами. Продирався через густі кущі, вп'яливши очі в землю. По білому снігу, що в лісі не дуже був глибокий, вилась маленька стежечка, прямо в найближчу гущавину. Ні, там не пройду, — думає хлопчина, а стежечка, наче маленька лента, вилась по під гілляки і корчики, по під терня все далі й далі.

Час минає швидко. Чобітки Денисові цілком замокли і шлунок бурчав, давав знати, що він сьогодні крім сніданку нічого не їв. Зовсім нагло почало темніти, а Денис і не помітив цього.

— Боже мій, це вже ніч! Як же так скоро? — Денис щойно тепер почув, що він дуже втомлений. — Відпичну трохи.

Розгорнув гущавину, всунувся між звої дикого винограду і приліг. Ох, як добре лежати! І очі до сну почали клеїтись. Ні, він спати не буде, тільки трохи відпичне. Спочатку трохи змерз, але потім дивним-дивним немов потепліло на дворі, чи що, йому зовсім тепло стало. Так добре, наче б то і не зима, і не ліс, а зачарований замок: долівка білим пухом вистелена, на стінах прекрасні картини високих розлогих сосон, мов ялинки на Різдво. А на стелі, ох, яка ж вона синя, як небо, — і зірки заглядають крізь верхи дерев, а ось там на

ЕК.

Денис націлюся, бухнув постріл.

білому, кучерявому ягнятку, їде янгелик. Білочку несе, це для Інози, так, це для Інози...

Нараз щось забурмотіло, заворушилось... Зачарований замок затрясся...

Денис відкрив очі. Сіро всюди, хоч видніше ніж було раніш.

І знову щось стукнуло, і знову все затріщало і майже з-під Денисових ніг вистрибнула білка. Це ангелик, що на кучерявому ягнятку їхав, до Інози певно її вислав!

Денис вийняв пістолю, та заки зміг вистрілити, щось заворушилося під ним. Денис зірвався, як опарений і кинувся лізти на дерево. З кущів висунулося щось велике, чорне. Денис пнявся вгору що сили. Звір бурмотів і шарпав грубу гілляку дерева. Зручно мов кіт видряпався Денис на дерево. Чорний звір під ним ломив змерзлі кущі, і шалів з люті, що хтось посмів заколотити його зимовий відпочинок.

Денис націлився, бахнув постріл. Один, другий, і ще, і ще... а потім чорна маса ведмедя звалилась на землю. Денис обережно зліз з дерева, почекав хвилину, потім накидав гілляк і ріща на звіра і пустився додому.

Біг що сили. Кому він про це розкаже? Ні, тільки дідові, але і дядькові Степанові треба розповісти, а Марійці теж. Хай знає, що він вже не дитина, а справжній ловець!

Його серце билось голосно, співало пісню перемоги.

І зараз же всі з хати козаків вирушили. Денис слідами завів їх на місце.

— Гей, люди! А що ти тут робив? — майже крикнув дід Максим.

— Я тут спав. Ось тут. І снилось мені... а потім все почало рухатись...

— Хлопче, таж ти сам добровільно до ведмедя на нічліг прийшов. От, якби то знав бурмило, яких то гостей має... — сміявся дядько Степан.

— Я по маленькій стежці пішов, бо... бо, знаєте діду, Іноза, вона зовсім не має що їсти.

— На, маєш. Невже і цього ведмедя не доведеться нам їсти? — протестував Степан.

— Го-го-го! От і козак з тебе! — дивувався дядько Микита, що весь цей час мовчав. — От, якби так твій батько знав, тож то радів би! А свіжого м'яса то я таки давно не їв.

— То ти кажеш синку, ти для Інози? — сказав твердо дід. — Хай буде, добре, що тобі нічого лихого не сталося. Хоч Марійці тепер потрібно було б трохи поживи, — ну, але нічого. Другим разом. Ходім! — закомандував.

Поклали ведмедя на дрючок і понесли... до Інози.

Радість була велика. Іноза всім по кусочку дала.

— Ведмідь великий, а зима ось-ось скінчиться.

Сумний і мов вимерлий табір індіан ожив. Загоріли вогнища, забулькотіла вода в казанах, понісся запах печеного м'яса. Залунали крики, сміхи і співи. І наші теж поїли. Дід Максим задоволено обгризав кість, дядько Степан смоктав коліно, а Микита теж щось їв. Найкращий кусок дістав Денис. Іноза його вирізала, спекла і на патику подала своєму синкові. Денис встромив зуби, ох, як смакувало... А Марійка? — пригадав дідові слова.

— Іноза! Іноза, знаєш, там Марійка дома й Іван...

— Знаю, синку, знаю. Ось тут ціла задня нога для них. Спасибі тобі, „Зайчику“!

— Добрий мені зайчик, що ведмеді полює! — застіявся дядько Степан.

— Для мене він завжди буде „зайчик“, мій маленький! — і притулила Іноза до себе голівку Дениса. А йому здалось, що янголик, що на ягнятку їхав, знову на небі показався... і усміхнувся.

РІЗДВЯНЕ ОПОВІДАННЯ ДІДА МАКСИМА

Прийшло Різдво. Наші козаки далеко від рідного краю, над берегом великої ріки, що творила могутній водопад, приготовлялись зустрічати святочно день народження Божого Дитяти. На Свят Вечір в хаті з'явилась ялинка, яку Марійка прикрасила чим могла; найбільше на ній було тістечок з кукурудзяної муки, теж трохи горіхів, яких ще літом назбирали в лісі. А на самому верху великий янгол з білого паперу.

Усі одягнені по-святковому. Дід Максим наказував як і що треба робити, щоб усе відбулось як звичай велить. Денис слідував за першою зіркою.

— Є, діду, є! Дивіться, ось там, над тією великою сосною!

Всі поставали за столом. Дід відмовив молитву: Благослови нас, Ісусе, тут на чужій землі, а там пішли їм краю долю, пішли їм згоду, пішли їм силу встоятись перед ворогом! — закінчив.

На столі появились миски зі стравою. Бідна Марійка мусіла добре головою крутити, щоб таки дванадцять страв було.

По вечері колядували і згадували давні часи. Дід Максим розповідав:

— Пам'ятаю одне Різдво, добрих кілька десятків років тому. Тоді на день перед Різдвом гетьман Хмельницький в'їздив до Києва. Скільки то було народу! Дзвони дзвонили, стріляли з гармат, жінки хустки під ноги коням стелили, всі вітали ясновельможного, що помстив кривду народу. А він їхав на сивому коні, а за ним його полковники: Кривоніс, Ганжа, Головацький і Богун і ще один, якого я ще тоді не знав.

— Хто цей русявий, що побіч гетьмана їде? — запитав я сотника Дуба.

— Це шляхтич, з королівського двору приїхав, як гетьман повстання почав. Морозенком його звать, — відповів сотник. Дуже сподобався мені цей молодий козак. І на вигляд був гарний, стрункий і високий мов сосна, бистрі очі, трішки висунута вперед борода. Всі дівчата за ним очима водили. Потім я дізнався, що він з Теробовлі, син каштеляна. Мати його дуже любила. Пестила і вчила. На людей хотіла його вивести. Співала йому наших пісень, навчала, хто він, все казала: „Пам'ятай, сину, що ти українець, козацького роду!” А він маленький ще, з прутиків шаблі робив, з сільськими дітьми в військо бавився. Одного разу, як дівтора під проводом Сташка, бо так Морозенкові на ім'я було, зайшла в ліс і почала гратися в війну, над'їхав лісничий на спіненому коні і почав нагаєм дітей бити. Тоді Сташко, що за кущем стояв, довгим прутом смагнув панського посіпаку по лиці.

— Ох, ви собаки! — Я вас усіх тут вимордую! — кричав розлючений лісничий, і вдарив нагаєм маленького Степанка, аж йому кров триснула з чола.

— Це я зробив, — виступивши наперед крикнув Сташко — вони не винні, це я їх сюди привів!

— Ох, і панич тут? Батькові скажу, з ким то Сташко грається.

— Вони такі самі, як і я!

Покарали Сташка дома, але йому це байдуже було. Він ніяк не міг зрозуміти, чому лісничий бив дітей.

— Мамо, чому це так? — питав. — Скажи!

— Ох, сину, така панська воля. Як виростеш, то будеш це краще розуміти.

Батько постановив післати Сташка до школи. Мати не перечила. Думала: вчених людей нам більше потрібно, тоді може менше кривди буде на світі. А як пращала хлопця, обняла його русяву голівку, притулила до грудей і шепнула:

— Пам'ятай сину, що ти козацького роду!

Поїхав Сташко до школи, до єзуїтів, а потім на королівський двір. Там Сташко всіх здивував, бо і шаблею орудував найкраще з усіх, і на ловах першим стрільцем був, і першим танцюристом на двірських бенкетах. Лицар, що кращого не знайти.

Денис розкрив очі, весь у слух перемінився.

— Раз, літом це було, — говорив далі дід, — Сташко йшов дорогою попри королівський ліс. Нараз почув голосний тупіт, а за хвилину побачив коляску, запряжену в чудового коня. Кінь, запінений, гнався шалено, а дві маленькі ручки панянки старались втримати напружені віжки. Сташко скочив на середину дороги, витягнув руки, а кінь, засліплений у своєму сполошенні, гнався просто на нього. Сташко поступився вбік, підбився і скочив на коня, як той минав його, і сильно вхопивши за уздечку, примусив його стати. Двоє чорних оченят подивились з вдячністю на Сташка. То була королівська своячка, напричуд гарна дівчина — Анною її звали.

Сташкова мати тужила весь час. Думала, що Сташко вже не повернеться додому. Вона думала, що він назавжди залишиться на королівському дворі і піде слідами свого батька. Думала мати, стара Морозиха, що Сташко забув те, чого вона його вчила, що забув про рідний край.

Аж ось Хмель запалив народ до повстання, до відплати за віковічні кривди. Червоним полум'ям загорілась Україна, широким відгомонам понісся крик помсти. Вчув його і Сташко. Стрепенувся, нагадав свою матір, вчув її слова: „пам'ятай сину, що ти українець, козацького роду!“, пригадав хлопців, що їх лісничий у лісі до крові побив. Нагадав... і пішов...

Анна просила: — не йди, не йди, — але її голос заглушив шепіт матері: „пам'ятай, що ти українець, козацького роду!“ ...

Бився козак Морозенко, бився як лев. Гетьман тоді готувався до нового наступу, війська було мало.

— Дозвольте мені, ясновельможний, зібрати посполитих людей! — зголосився корсунський полковник, Сташко Мороз.

— Йди, сину, йди і вертайся скоро, бо час наглить! — дав свою згоду гетьман.

Тоді то над Дністром по селах і хуторах рознісся заклик: хто за волю, за свободу — до мене!

Зібрав Морозенко три полки з селянства і дрібної шляхти і вишколив їх на взір королівських гусарів. Бились хлопці як справжні лицарі, а Сташко командував ними, як досвідчений і мудрий полководець.

А потім прийшла облога Збаража. Наші напірали аж мури тріщали. Багато людей гинуло по обох сторонах.

— Хай буде одинь день завіщення зброї! — залунав голос з мурів міста.

— Хай буде! — відгукнули з гетьманського табору.

Тієї ночі всі спокійно спали в своїх наметах. Чи Сташко спав, не знаю, бо як гукнув перший постріл, він вибіг на леваду тільки в штанах і в сорочці, і з пістолою в руці. Гукнув другий постріл, і Сташко повалився на землю.

Дід замовк, всі похилили голови, а Денис аж побілів від люті.

— Якже вони могли стріляти, коли було перемир'я? запитав.

— Бачиш, стріляли. Тому не раз кажу, не вір ворогові, бо він і зза плота тебе поцілить.

— І помер Сташко? — запитав Денис.

— Помер, сину. Помер корсунський полковник Остап Морозенко, лицар, яких мало. Поховали його на Савур-могілі, біля рідної його Теробовлі. Зі Збаража везли його чотири пари білих волів, 16 бандуристів на білих конях їхали поруч домовини і грали. Грали пісень, яких Сташкова мати йому над колискою співала.

А за домовиною ішла Морозиха, ішла старенька зі Збаража аж до Тереховлі, крок у крок за сином. Плакала і здавалось мені, що я чув: „Ти, сину не забудь, що ти українець, козацького роду!”

Плакала Морозиха, ховаючи свого одинака; плакала з нею вся Україна, ховаючи вірного свого сина.

Дід замовк.

Постать високого, русявого козака, з прегарним лицем, трішки висунутою вперед бородою і бистрими очима, мов жива станула перед очима усіх, що слухали. Марійка втирала сльози...

Пізно того вечора пішли спати, а Денис ще довго не міг заснути. Думав про славного козака Сташка Морозенка, справжнього українського лицаря. В думках порівнював його до каваліра Ля Саля. Котрий з них був кращий? Не міг вирішити і з тим заснув.

ДЕНИС ЗДОБУВАЄ НОВОГО ДРУГА. СМЕРТЬ ІНОЗИ

Зима довго тягнулась для Дениса. Сніги, заметілі, ледве час до часу міг заглянути до фортеці, або відвідати Інозу. Дід Максим не радо пускав його самого в ліс. Хіба коли вже конечно треба було щось вполювати, тоді йшли втрьох: дядько Степан, Іван і Денис.

Одного погідного дня пішов Денис до індіян. Сонце світило, сніг скритів під ногами, сильно щипав у вуха. Денис ішов поволі, коли нараз щось шмигнуло йому впоперек дороги. Вовк. чи що? А за ним червона стежечка значиться... о, ранений!...

Денис стиснув в руці пістоль і пішов слідом. Недалеко в кущах лежало звіря — як тільки Денис приблизився, зірвалось і знову побігло вперед. Щойно тепер Денис помітив, що в нього нога ранена і що то не вовк. Напевно не вовк, може лис?

Підійшов ближче, ні, не лис. Ах, та це ж пес, так пес! І вже відважніше ішов Денис слідами позначеними кров'ю. Як тільки зближався, пес почав гаркотіти і далі тікати.

— Песику, я тобі нічого не зроблю, не тікай, песику! — говорив ласкаво.

Пес перекинув голову, але як тільки Денис хотів до нього підійти, знову шкірив зуби. Тоді Денис витягнув з кишені кусок кукурудзяного коржика і кинув його псові. Той недовірливо подивився на Дениса, понюхав коржика і відвернув голову. Але видно дуже голодний був і не міг опертися спокусі, бо за хвилину полизав коржика, а потім так і цілого ковтнув. Смакувало!

За той час Денис підійшов ближче і ще кусочок ки-

нув, а потім погладив пса по голові. Пес дивився і вже не тікав. Тільки, коли Денис хотів оглянути його ногу, тоді знову вишкірився, готовий тікати.

— Ні, ні, як не хочеш, не буду, — сказав Денис і подав йому ще кусок кукурудзяника. Потім посидів біля нього, гладив і пестив, а великий пес немов дитина ласився до нього.

— Таки краще буде, як я подивлюся на твою рану, — сказав Денис і знову нахилився. Пес уже не гарчав.

Нога була зовсім розшматована, шкіра звисла, а шматки червоного м'яса разом з кров'ю творили нефоремну масу. І бруду повно там... А в тій масі стирчить щось, наче кусок заліза, чи цвях. Діткнув Денис, а пес аж кинувся.

— О, біда, песику, це треба витягнути, — погладив його по голівці, потім нечайно вхопив за вистаючий предмет, шарпнув. Пес заскавулів, а Денис тримав в руці кусок заржавілого заліза.

Осторожно змив рану снігом, приклав до неї шкіру, вдер кусок сорочки (ох, Марійка буде ляяти!) і об'язав ногу. Пес дивився йому просто в очі, та так жалісно...

— Я знаю, що болить, я знаю. Але пам'ятаю як бабуся казала: „присохне як на псі”. А тепер ходім... ну, ходи, песику, ходи мій бідний...

І Денис пішов вперед, а за ним поволі крок за кроком пошкандибав пес.

— А знаєш, я тебе буду... як же я тебе буду кликати? Бо ж ти в мене останешся, так? Я хочу, дуже хочу мати свого пса. Будемо полювати разом, ходити в ліс і до Інози.

А пес наче повеселішав, налягав на ногу, але очі його якісь веселіші були. Ішов крок у крок за Денисом і так прийшли до табору індіан, просто до тепі Інози.

Іноза дуже постаріла за цю зиму і наче хвора була... Жовта шкіра обвисала з костей.

...Добре, що ти прийшов, сину, я на тебе ждала.

— Іноза, дивись що я маю!

— О, пес, а що йому в ногу? Пес добрий приятель, кращий за людину, — сказала задихуючись. — Але не пускай його по селі ходити. Люди голодні, то вони могли б і... різно буває. Краще візьми його сюди. Добре, що ти прийшов, сину, я на тебе чекала...

Іноза вийняла зі схованки кусок м'яса і почала його пекти над вогнем.

— Сядь тут біля мене, Зайчику, я тобі щось розкажу. Дуже вже не маю сили. Знаєш, кажуть, що тут десь в околиці, в скелях, чи лісах захований скарб могутнього Ньюта. Я про це вже давно знала. Ходила за зіллям і дивилась, шукала, але не знайшла. Я стара вже, але може тобі пощастить його знайти. Як знайдеш, то будеш мудріший ніж орел, могутніший ніж ведмідь, а хитріший ніж лис. Бо в тому скарбі є все добро з цілого світу.

— Так? А деж він, той скарб? — запитав Денис.

— Колись цю землю замешкували добрі, спокійні і працьовиті люди. Ньюто був їх вождем, а мав він чудову жінку, Кая називалася. Вона була біла, волосся мала чорне, довге, очі сині, як небо, тіло гладке як камінь полосканий у гірському потоці. Ньюто збудував своїй білій Каї палату, не знаю, чи в скелях, чи під землею. Величава кажуть, була, — і все добро там їй зносив, дорогі шкіри і барвисті камені, червоні і сині і такі як цвіти кабакаї, що люди від них засинають. А один камінь великий був як лебедине яйце і сонце мав у собі. І маленькі білі і чорні жемчуги, що їх з дна моря дістають. Все це було у палаті білої Каї, але ніхто не знав ні входу, ні виходу, тільки могутній Ньюто.

— А Кая? чи вона знала? — запитав Денис.

— І вона не знала, їй не вільно було нікуди ходити, — говорила Іноза щораз повільніше. — Одного дня, як Ньюто прийшов до палати, Каї не було. Зникла. Кликав, шукав, ходив лісами: „Кая, Кая, де ти?“ Каї не знайшов. Кажуть, що з могутнього, сильного як дуб

Нюта, осталась скорчена суха верба. Забув, хто він і де живе, тільки блукав лісами і горами та все кликав Каю. А потім і сам не знав вже, де її палата, — докінчила Іноза зовсім тихо і замовкла.

Патик, що на нього було застромлене м'ясо, упав в огонь. Іноза схилила голову на груди.

— А що сталося з білою Каєю? — запитав Денис.

— Іноза, Іноза! — закликав. В темряві бачив її старе лице, що з нього вся кров втекла, і руки, що звисали безвладно.

— Іноза! — торкнув її. Вона була зовсім холодна. Жах обхопив його щілого, мороз пішов поза шкіру. — Іноза, ти... ти... Іноза!...

Заверещав і вибіг з тепі.

Хтось ввійшов у тепі, счинився рух, гамір і крик. Але Денис не пам'ятав нічого... Він біг напів при- томний додому, а за ним шкандибав його пес, несучи в зубах кусник печеного м'яса.

ЩЕ ОДНА ТАЄМНИЦЯ ФРЕНА

Денис біг, наче тікав від когось.

— Як же так? Невже Інози справді немає? Іноза, його найкращий друг, померла. Здавалось йому, що весь світ почорнів, що все додолу валиться. І він біг вперед, а потім знесилений впав на землю поміж обмерзлі снігом кущі. Пес ліг біля нього. Денисові в голові наче молотки гатили, шуміло щось, стогнало: Іноза, Іноза... і враз з очей полились рясні сльози. Довго плакав хлопчина, притуливши чоло до снігу, а пес лизав йому руку.

Щось зашелестіло біля нього, чути було якісь голоси, а він думав, що вже недалеко додому, заховався ще глибше у кущі... не хотів тепер нікого бачити. Навіть не звернув уваги, що пес став неспокійним. Наче крізь мряку бачив у віддалі гурт індіан, але це якось не дійшло до його свідомости. Він все кликав Інозу, розмовляв з нею і плакав, як плаче дитина за мамою. Пес знову лизав його руку, тулився до нього, наче щось хотів сказати...

Враз гукнув постріл. Денис опритомнів. Пес настоївся, але не дав ані звуку.

— Де я? Що сталося? Де наша хата?

Хати не видно. Чужа околиця. Висунув голову з кущів, дивиться, а там чоловік якийсь з пістолем біжить. Ні, це не індіанець, це білий — може хто з фортеці? Здалеку не видно.

Чоловік підбіг ще кілька кроків і підніс щось з землі. Заяць. Так, хто вполював зайця.

— Яке мені діло до цього, — подумав Денис і вже

хотів знову лягти на землю, коли несподівано счинився крик.

Індіяти наскочили на чоловіка з зайцем. Він стріляв і відступав під велике дерево.

Денис скочив на рівні ноги. Тепер добре бачив усіх. Промінь заходячого сонця освітив лице білої людини.

— Це ж Френ! Що він тут робить? Невже він сам на полювання вибрався?

Індіяти обскочили Френа, викрутили йому руки взад, зв'язали, а один вхопив за волосся і другою рукою, в якій блистів ніж, замахнувся.

Бахнув постріл, один... другий... Індіяти збентежились і скоро відступили в кущі. Денис підбіг ближче, скочив за дерево, знову стрілив і знову підбіг. Звинно мов кіт вхопив ножа і прискочив до Френа. Одним махом розтяв йому мотузки на руках.

— Стріляй, Френ! — крикнув, спершись об грубе дерево, Денис з одної, а Френ з другої сторони, чекали на індіяти. Відозвались пістолі: бах, бах — Френ і Денис стріляли по кущах. І знову стріла прошила повітря, та зарилась в землю біля ніг Френа. Він скочив в бік.

— Френ, обіприся об дерево! — крикнув Денис, але Френа уже не було...

Нараз несподівано за плечима Дениса появилася індіятина. Стріляти вже не було часу. Денис вхопив ножа і в тій хвилині почув на собі сильні руки індіятина. Шарпнувся, скочив за дерево, індіятина за ним. Блиснув ніж, Денис відхилив голову, потім сам замахнувся, індіятина звинний як рись скочив убік і підбив Денисові ногу. Сили вже зовсім опускали Дениса, ніж випав йому з рук. Брунатні руки затиснулись довкола шиї хлопця.

Нараз зі страшним гаркотом пес кинувся на індіятина. Вхопив за ногу, той заверещав і пустив Дениса. Пес кусав червоношкірого куди попало. Врешті по-

Нараз зі страшним гаркотом все кинувся на індіанця.

валив його на землю і скочив до горла. Індієнин боронився, але щораз слабше.

Денис прискочив до пса і вхопив його за шкіру.

— Тихо, песику, вже досить.

Розлюченому псові аж піна з рота текла. Опершись передніми ногами на грудях індієнина, гарчав, але вже не кусав. Денис прикляк. Індієнин відкрив очі і знову закрив їх. Денис розгорнув його пошматований каптан, змив рани снігом, а потім вложив грудку снігу індієнинові в уста. Індієнин відкрив очі. Був молоденький, літ може з вісімнадцять.

— Я називаюся Ораєт... — прошепотів червоношкірий — Ти вбив мого батька, а мене пощадив, чому?

— Я не вбив твого батька. Чому так кажеш?

— Ти ж завжди засідався в кущах на індієн, як вони вертались з полювання зі здобиччю. Як ішли одним ти пускав на них смертельний вогонь і відбирав здобич. Сьогодні ми йшли купою, а мій батько задержався й ішов позаду нас. А ти кинув на нього горіючий вогонь, щоб забрати зайця, якого він вполював...

— Говори далі, говори! — настоював Денис.

— Тоді наші вернулися і вже тебе були зловили. Та чудодійна зброя сама почала стріляти. Вони перелякались і втекли. Я не втік. Я думав: або помщуся за смерть батька, або згину.

— Ораєт, це не я зробив, — сказав Денис. — Я не стріляв до твого батька. Сьогодні я проходив туди і побачив, що людина в небезпеці. Хотів йому допомогти, а він потім утік і мене залишив самого. Але, Ораєт, не всі білі люди є такі злі, як оцей. Мені соромно за нього. — Денис говорив так щиро, що Ораєт мусів повірити і навіть не питав більше про ніщо, бо вдалось йому, що великий смуток віє зі слів Дениса.

Зробилось зовсім темно і холодно. Ораєт старався скрити свій біль, але Денис бачив, що він терпить. Набирав гилляк і розклав вогонь. Індієнин присунувся

ближче, а з-поміж кущів висунувся пес, тримаючи в зубах зайця.

Індіанин сумно посміхнувся. Довго думав, врешті промовив:

— Я вірю тобі. Але наші люди присягли помсту. Стережіться!

А Френ, залишивши Дениса в лісі, біг до фортеці. Хоч темніло щораз більше, він біг прямо, добре знаючи дорогу.

— От і добре склалось! Позбувся на завжди свідка, бо індіани напевно не випустять Дениса живого з рук, — думав вдоволено. А він, Френ, дальше радитиме собі як дотепер, щоб мати без великого зусилля все свіже м'ясо. Хай інші живуть на кукурудзі, він не буде! Тільки шкода, що як тікав, зайця не захопив.

Коли прибіг до фортеці, там був великий рух. Якраз прийшов спізнений транспорт харчів і матеріалів з Монреалу. Скінчилась біда. Є що їсти, є й випити. Бо горілка теж прийшла, щоб було чим розігрітись. Всі ходили веселі, трохи на підхміллі.

Мимо великої радості сумне чомусь було обличчя отця Рене. Перед вечером приходив до нього старий козак і питав за Денисом. Казав, що був у індіян, що Іноза померла... і що Дениса десь нема.

— Френ, не бачив ти хлопця? — запитав отець Рене, як тільки Френ появився в фортеці.

— Дениса? Ні, не бачив! — збрехав змісця без надуми Френ. — А що, не було його сьогодні тут?

— Ні, не було.

— То вже й не буде, — пробурмотів до себе вдоволено Френ.

І так проминула ніч. А ранком, як сонце вже досить високо стояло на обрії, дід Максим побачив здалеку, як Денис поволі, крок за кроком зближався до хати.

— Бідний хлопець, — подумав дід. — Важко йому переболіти втрату Інози.

А Денис ішов, радше волікся і думав. Думав, що йому тепер робити: чи сказати усе дідові, чи ні. Чи сказати усе отцю Рене і П'єрові, чи ні? А що буде, як індіани дотримають погрози?

— А дивись! Де ти пса знайшов? — питав дід. — Гарний пес, тільки кривий на ногу.

— Це нічого, — відповів Денис, — це тому, що він скалічений. Рана загоїться і все буде добре, правда пєсику?

Пес ласився біля Дениса, а той гладив його.

— Бог милосердний, — подумав дід — забрав одного приятеля, а післав другого. — Це добре, що ти маєш пса, — сказав вголос — пес вірний друг, вірніший за людину.

— Так, діду, я вже про те вчора переконався. Як би не він, то ви б мене вже ніколи не бачили. — І розповів дідові, як воно було.

— От, підлота, хай його... — заляв дід, вислухавши Денисового оповідання. — Та ти будь осторожний з ним, сину. Лихий чоловік на все здатний. А тим у фортеці треба все розповісти, хай знають, що треба бути осторожним. Ще чого доброго все з вогнем піде.

Як тільки Денис з'явився у фортеці, Френ побачив його відразу і аж остовпів із здивування. Як він видерся індіанам?

— Здоров, Денисе! Спасибі тобі за поміч, — сказав облесно, підійшовши близько і перевірюючи, чи ніхто не чує.

— Спасибі і тобі, що залишив мене самого. Іди геть від мене, я не хочу знати тебе! Я все розповім П'єрові, який ти! Розповім не тому, щоб скаржитися на тебе, а щоб знали, яка небезпека їм грозить!

— Ах, ти смаркачу! — скочив до нього Френ і одним махом хотів його повалити на землю. Денис відскочив вбік:

— Вовк, Вовк! Сюди! — закликав.

Два рази не треба було кликати. Пес уже був біля Дениса і вже скалив зуби на Френа. Якраз з'явився отець Рене.

— Що з вами? Невже ви справді так не любите один одного? — запитав.

— Бо він думає, що йому все можна. Навчився говорити кілька слів по-французьки і вже думає, що він Бог зна що. Ще чого доброго, він біду яку на нас накличе. Вічно волочиться з індіанцями і вже певно розповів все про вашу фортецю, — говорив Френ.

— Якщо індіанці сюди прийдуть, то ти знаєш з якої причини. Отче Рене, я прийшов вам сказати, щоб ви були обережні, бо Френ накоїв багато лиха індіанцям, дуже погано повів себе з ними і вони присягли вам помсту.

— От, я і казав! — вмшався Френ. — Ви тільки слухайте його!

Отець Рене стояв безрадно. Не знав, що сказати, щоб не вразити ні одного, ні другого. Він був впевнений, що причина всього — це якась ненависть поміж тими двома.

— Ви краще помиріться. Не годиться так вовком один на одного дивитись.

— Але ж, отче Рене, я правду кажу: будьте обережні! — говорив Денис.

Отець Рене поклепав його приязно по плечу, не дуже прив'язуючи вагу до його слів. Денис це помітив і прикро йому було. Йому не довіряють! Можна б ще П'єрові сказати, але і той певно не повірить. Як зле, що Мес'є немає, він розумний, він щонайменше вислухав би його.

— Ходи, пообідаєш з нами. Сьогодні ми святкуємо кінець злиднів. Ми дістали давно очікувані харчі. Ходи, хлопче, і не хмурся. Це твій пес? — питав отець Рене, взявши добродушно Дениса під руку.

— Отче Рене, коли приїде Мес'є?

— Незабаром вже. Стужився, що? Ми всі на нього чекаємо.

Денис пішов тільки тому, що мав надію ще з П'єром поговорити про небезпеку, яка їм грозить. Та щоприш увечері йому це вдалося. П'єр запивав кінець голодних днів.

— П'єр, я маю тобі щось сказати, — тихо промовив Денис, — але тільки тобі. — П'єр оглянувся, чарка зависла в повітрі. — П'єр, Френ убив індіанця і вони присягли пімсту. Ви мусите стерегтись...

— П'єр! — закликав хтось з боку — Випий на мое здоров'я!

П'єр вихилив чарку, не звернувши навіть уваги на слова Дениса. Сьогодні такий день, що зробиш?!

Сумно вертався Денис додому. Прикро йому було, що отець Рене йому не повірив. А як же так? Чому дорослі, мудрі люди не вміють розрізнити правди від брехні!? А П'єр? Він напевно і не чув, що йому Денис говорив. Сьогодні вони бавляться, сьогодні про весь світ забули.

Довго лунали крики у фортеці, довго горіли світла у її вікнах. Аж вкінці все затихло.

А Денис не спав. Він ще раз усе переживав, думав про Інозу, про Ораяга, думав про Френа. Нараз пес загарчав. Денис зірвався і вибіг на двір. На снігу маячила якась постать. Одна і друга. Вони бігли в сторону фортеці. Денис закликав пса і разом потихеньку почали скрадатися за посталями. Але здалеку, щоб їх не помітили. А потім причаївся над берегом ріки і чекав.

В фортеці тихо, всі сплять... а може він даремно так хвилюється, може...

Нараз тишу перервало рівномірне черкання каменя об камінь. Що це? Пес ворухнувся. Денис приляг біля нього. І знову: чик,чик,чик...

Ах, це індіанці викресують іскру. Так, певно хотять підкласти вогонь! Довго не думав, вхопив пістолю

і стрілив кілька разів. Потів надслушував: не чути вже черкання, зате за кілька хвилин із фортеці загуркотіло, наче справжня війна почалася. Денис посміхнувся і пішов з Вовком додому, спокійний, що цієї ночі вже нічого не станеться.

А на другий день усі в фортеці дивувались, з чого взялась ця стрілянина.

— Це певно наші забагато випили, — об'янював отець Рене.

— Ні, це я почав стріляти, — сказав Денис, що вже від ранку був в фортеці. — Коло фортеці крутилися індіани.

— Це неможливо. Звідкіля це ти знаєш?

— Я бачив. І я думаю, що вони хотіли вогонь під фортецю підкласти.

— Невже тобі снилося щось погане, хлопче? — запитав ще хтось.

— Не снилося. Ходіть і подивіться.

І Денис показав усім купу сухого ріща, підкладеного під частоколом, а біля неї загублений індіанський креміль до кресання вогню.

МОЛОДИЙ ІНДІЯНИН ВІДВІДУЄ ОСЕЛЮ КОЗАКІВ. ВОГНИСТА ВОДА

Сніги почали топніти. Леди на ріках тріщали і з шумом плили. Водопад став ще могутніший. Гримів, гудів, казився, скидав із себе струї пінистої води, наче всім сповіщати хотів, що весна йде!

Одного погідного дня, як Денис зі всіма був у полі, приплентався до хати козаків якийсь індіанець, молодий хлопець. Марійка злякалась до безтями, але індіанець, показалося, не мав поганих намірів. Питав за хлопцем.

— Там, на полі, — вказала. Коли нараз понеслось гавкотіння пса. Пес біг в сторону хати і гавкав аж го-мін ішов. Марійка заслонила собою індіанського хлопця, бо знала, що Вовк не любить індіан, на мило їм завжди чує.

— Вовк, не можна, тихо!

— Я не боюся його, — сказав індіанець руками — Він добрий пес.

І заки Марійка встигла щонебудь сказати, індіанець вийшов напроти пса. Вовк прибіг, як стріла, все ще гавкаючи, а потім скочив індіанцюві на груди. Марійка задеревіла. Індіанець стояв спокійно і щось говорив. Його голос був лагідний, м'який...

І, на диво, пес успокоївся. Його гавкіт перемінився в приязне скавуління. Потім побіг вперед, знов вернувся і знов вперед. Індіанець пішов за ним.

— Ораят, Ораят! Звідки ти тут взявся? — закричав Денис здалеку і побіг індіанцюві на зустріч.

— Індіанець пам'ятає добрих людей, а тих, кому за-присяг пімсту, все ще шукає, — сказав Ораят.

— Діду, це Ораят. Я вам розказував про нього.

— Здоров, молодче! — сказав дід — А може б ти поміг нам трохи в роботі, га? — засміявся.

Денис переповів дідові слова.

— Добре, кажіть, що робити.

— Ось, візьми лопату і згортай землю. Ло-па-та.

— Льо-па-та... — сказав індієнин, а всі гримнули сміхом.

— Славно, ми ще з тебе козака зробимо.

— Так, це лопата, а це зем-ля, — пояснював Денис.

— Льо-па-та... зем-ля... — повтаряв Ораяг.

Марійка винесла вневдовзі полуденок. Ораяг їв зі всіма. А вечером, як стемніло, Денис і Ораяг взяли Вовка і пішли трохи в ліс.

— Може що вполюємо, — сказав хлопець.

Недалеко фортеці, під кущем ясніла купка костей, порозкиданих довкруги куща.

— Це заячі кості, — сказав Ораяг — частенько хтось сюди заходив.

— І забув спрятати сліди за собою — подумав собі Денис.

Десь білка стрибнула, десь заскитлів яструб, десь почувся крик дикої качки. Ліс заговорив. Два сини природи, Денис і Ораяг, слухали шепоту високих сосон, поклавшись під деревом.

Нараз з-за дерев вийшли французи.

— Хто це? — скочив на рівні ноги Ораяг.

— Це свої, вони живуть в фортеці, — відповів Денис. — Чи вполювали що? — запитав французів.

— Кілька білок, це все — сказав Маріо. — А ви чому дармуєте?

Ораяг дивився пильно в обличчя кожного з них, наче щось розгадати хотів.

— Це твій друг? — запитав Френ, що був між ними.

— Так, це мій друг. Ораяг.

— Ну, то може б так випити на згоду, Денисе, що? — заговорив приязно Френ. — Ти ще, правда, смаркач,

але до всього розум маєш, то може й до чарки тобі стане.

Денис почервонів з люті. Який він смаркач? Він вже майже дорослий, вже сам полное, на полі робить, вже навіть Марійку навчив, як треба індіянським способом вогонь розпалювати, щоб навіть волкі гиляки загорілись! Всі дорослі п'ють, то чому і він не може... Колись треба перший раз... — подумав, а в голос сказав:

— Я вже пив горілку.

— Ну, то на здоров'я! — сказав Маріо, що останніми часами все біля Френа крутився, і подав Денисові пляшку.

Денис випрямився; зробив поважний вигляд, тільки чомусь йому рука задрижала, як притулив пляшку до губ. Потягнув. Ох, як запекло, наче вогонь ковтнув.

— Міцна, що? — запитав Френ.

Денисові очі слізьми набігли, на силу здушив кашель, щоб не сміялись з нього.

— Міцна! — сказав поважно, ніби він справді знав, що говорить.

— Ну, а ти не хочеш спробувати? — звернувся хтось до Ораяга. Той хитнув головою і досить швидким рухом вхопив пляшку. Ковтнув раз і другий і лице в нього роз'яснило, ще більше почервоніло і очі якось дивно блиснули з під чорних брів.

— Дай Боже здоров'я тим, що нам її прислали! — сказав Маріо і пустив пляшку колом.

У Дениса все підійшло до горла, в голові гуділо, в очах троїлось. Але стояв ще міцно на ногах.

Ні, він вже не хоче, він не буде більше, то добре!

Але коли подали йому зі сміхом пляшку, коли він побачив плузливий погляд в очах Френа і почув, як один з них сказав: „Не давайте дитині пити” — (він — дитина?!) — вхопив пляшку і ковтнув з неї. А потім індіанин:

— Добре, добре! — сказав. — Дуже добре! — і обтер рукавом уста.

Денис не знав, що з ним діється. Тримався, як тільки міг, а що вже сумерк заляг, не було видно його зміненого обличчя. Оперся об дерево, потім зісунувся по ньому і сів на землю.

А Ораяг як не той став. Почав співати, танцювати, а французи реготали, аж за боки бралися. Денис все чув і бачив, але сили зовсім його опустили. Почув себе недобре, дуже погано. Підвівся.

— Може я що вполюю, — пробурмотів і зник у кущах. Здалеку чув виття Ораяга і сміх французів.

— Ще давайте вогнистої води! — кричав індієнин. — Давайте, бо вас вбю! — його голос з веселого став грізним.

— Немає більше, — сказав котрийсь із французів, але ми зараз принесемо ще. Пожди тут! — і зникли всі три в лісі, а репіт їх ще довго лунав.

Денис вернувся під дерево. Блідий, блідий. Ораяг даліше шалів, а потім ліг втомлений на землю.

— Спати, як дуже я хочу спати... — гуділо в голові Дениса і він поволі, не дуже то просто, поволікся в напрямі хати. Тихо, щоб ніхто його не бачив. Зайшов на подвіря. Темно всюди, певно всі вже сплять, то і добре. Погана ця горілка, як в голові шумить! Ноги наче з бадилля, не хотять просто ступати, все за щось зачіпаються. Ще тільки поріг переступити, раз-два, гуп! — і повалився на землю.

— А хто там? — залунав голос діда.

— Це я, Денис, — відповів непевно.

— О, це ти! Лягай спати, вже пізно!

Денис підвівся, заволікся до свого ліжка, впав на нього і заснув, як стояв.

А рано соромно йому було на очі усім показатись. Бо здавалось йому, що кожний знає, що діялось вчора увечері в ліску.

Але всі мовчали, тільки Марійка помітила:

— Чогось Денис такий сьогодні блідий!

ПОВОРОТ ЛЯ САЛЯ І УВ'ЯЗНЕННЯ ФРЕНА

Отець Рене нетерпеливився, що Ля Саль так довго не вертається. Вже найвищий час, щоб він приїхав. Не подобалось йому, що індіани почали волочитися по-під фортецею і що людей важко втримати в безділлі.

Денис тепер майже не заходив до фортеці. Він частіше брав Білу Зірку і переганявся з вітром берегом озера. Зате внадився до фортеці Ораяг. Щоправда він і до козаків заходив, навіть помагав на ріллі працювати. Раннім ранком приходив, казав: „дай Ораяг лопата” і працював цілий день. Тільки вечером зникав. Часом не було його два, а то й три дні, потім знову приходив. Де він ходив, де блукав, ніхто не знав.

Раз якось Ораяга не було цілий тиждень. Денис занепокоївся, звик був до індіанського хлопця. Пішов у фортецю розвідати, чи його там нема. Не було! Запитав когось. Бачили, був тут позавчора. Він же за Марієм ходить мов тінь, — казали.

Денис пішов над беріг озера. Сів, Вовк біля нього.

— Невже Ораяг заміняв мене за Марія? — думав.

На озері у віддалі замаячила темна цяточка. Денис напружив зір. Цяточка більшала і незабаром показалося велике кану. Що ж це була за радість для Дениса, коли він у кану побачив Мес'є. Кану причалило, Мес'є вискочив зручно на беріг, стрункий, високий, з ясним обличчям. Очі його раділи:

— Але ж ти виріс, хлопче! Ще трохи й був би не впізнав тебе! — жартував Ля Саль, обіймаючи Дениса.

— Добре, що ви вже приїхали! — сказав Денис. Хотів ще щось говорити, але не сказав. Потім, потім скаже. Навіщо затроювати радісну хвилину зустрічі.

З кану висіли ще якісь люди. Всі прямували до фортеці. Ля Саль любувався її виглядом.

— Стоїть ще, хвала Богу! А я боявся, що індіани таки не дотримають слова.

— А як дотримають, то буде гірше — подумав Денис, а голосно сказав:

— Тут по ночах швеньдяються якісь люди.

Ля Саль затримався. З-під куща виглядали чийсь ноги в мокасінах. Денис підбіг ближче і відразу взяв: це Ораяг. Чому він тут спить? Нахилився над ним: ах, він знову пив. Хто ж йому дає горілку? Невже Маріо? Глянув на Мес'є. Той зморщив чоло і, ні слова не сказавши, пішов до фортеці.

Денис залишився. Чому ж він не сказав Ля Салеві всього? Не міг так відразу зважитись, але він скаже, він мусить сказати. Глянув ще раз на Ораяга. Прикро йому було і, мимо великої радості, сумно. Пес наче відчував, що діялось з хлопцем. Ішов біля нього і заглядав спокусливо в очі...

— Бачиш, Вовку, бачиш? — говорив Денис. Він сам навіть не міг словами висказати того, що відчував.

Нараз надійшов Френ.

— Чи ти вже бачив Мес'є? — запитав.

— Бачив — відповів Денис.

— А чи ти сказав йому щонебудь про ... про мене? Денис мовчав.

— Кажи, бо вб'ю! — прискочив до нього Френ. Пес вишкірив зуби. Френ затримався. Щось ворухнулось під корчем. Це Ораяг пробудився. Денис почув себе певніше. Ораяг йому допоможе...

— Сказав, але не все. Скажу більше.

Френ кинувся на хлопця. Вовк вчепився Френові в ногу.

— Ораяг, візьми пса! — закричав скажено Френ, пустивши Дениса. Денис пустився тікати. Ораяг скочив на рівні ноги і вхопив пса за шкіру. Звільнений Френ пустився доганяти Дениса.

— Ораяг, Ораяг! — кликав Денис, тікаючи.

— Ораяг, стій там! — кричав Френ. — Стій, бо скажу Маріові!

Денис гнав мов шалений. Ось-ось і фортеця, ще трішки, ще швидше, швидше... Френ вже за плечима. Одним махом вхопив Дениса за рукав. Денис шарпнувся, Френ підставив ногу і Денис, як довгий, впав на землю.

— Вовк, Вовк! — кричав зі всієї сили. Френ, що вхопив Дениса за горло, нагло зверещав. Вовк вирвався Ораягові і дав знати про себе.

З фортеці вибігли люди. Френ з закривавленою ногою оборонявся від пса, Денис напів притомний лежав на землі.

— Що сталося? — запитав отець Рене і прикляк над Денисом. Френові друзі помагали відогнати пса. Хтось витягнув пістоль. Це Маріо намірився на Вовка.

— Маріо, не стріляй! — закричав розпучливо Денис. Вовк наче почув біду, метнувся поміж людей, а потім приляг близько Дениса і полизав його по лиці.

Вийшов Мес'є. Френ розповідав усім, що Денис украв йому ніж, Френ хотів відібрати, тоді пес кинувся на нього.

— Це неправда! Неправда! — сказав Денис, підвівшись на ноги, тримаючи пса близько себе, наче не був певний, чи люди йому повірять.

— Це Френ напав на мене. Він погана людина. Він вбивав індіян, що верталися одинцем з полювання в зимі, відбирав їм зайців і там під кущем їв їх сам. Подивіться, ось там ще кості лежать.

Мовчанка. Знову не знали, хто правду каже...

— Ось це мій ніж! — сказав Френ, вихопивши у Дениса зза пояса ножа, що йому Іноза подарувала.

— Стій, Френ! — почувся голос Ля Саля, — цього ножа я бачив у хлопця ще перед своїм від'їздом.

Френ приблід.

— Замкніть Френа в кімнаті на вежі! А ти Денисе, ходи зо мною.

Денис завагався хвилину, а потім пішов вслід за Мес'є. За хвилину на поляні не було нікого. Десь здалеку, з високої гілляки, приглядався всьому Ораят і, не розуміючи їхньої мови, не міг збагнути, чого вони хочуть від Френа. Френ добрий і Маріо добрий. Маріо, приятель Френа.

Нараз його увагу притягнула якась постать, що йшла від куща до куща, а потім пристанула біля заячих кісток. То був отець Рене.

Денис за той час все розповів Мес'є. П'єр прислухався, звівши голову. Йому прикро було, що він цього не доглянув.

— Індіяни присягли нам помсту за Френові вбивства. Вже раз пробували, — докінчував Денис — Вони можуть вам щось лихе вчинити.

— А тепер покажи мені, де ті заячі кісті, — сказав Мес'є.

— Не треба, я їх бачив, — сказав отець Рене, що в тій хвилині ввійшов в кімнату. — Багато їх. Якщо за кожного зайця він вбив індіянина, то нам таки треба очікувати їх помсти. Мій Боже! Там певно і кістки того зайця, що я його вполював і хтось його викрав з магазину... Хтось... Френ! Це страшно. От дурак з мене. Слухайте: — отець Рене звернувся до Ля Саля, — цей хлопець остерігав мене, а я, старий, не повірив. Так то, так. Чоловік вчиться до старости, а дурним вмирає! Пробачте мені!

ІНДІЯНИ ПІДПАЛЮЮТЬ ФОРТ

В майже темній кімнаті жменька соломи на долівці, а до стіни грубими ланцюгами прикований Френ. Входові двері обкуті залізом, а в ній малий отвір. Туди раз на день подають йому їсти: хліб і воду. Вгорі, під стелею, заґратоване віконце пропускає трохи світла.

Ля Саль не хотів сам його карати. При найближчій нагоді відошле його до Франції, хай там його судять. Тепер Ля Саль зайнявся всіми приготуваннями в до-рогу, в незнані місця, в долину великої ріки, про Френа майже забув.

Та не забув його Ораят. Він у своїй несвідомості хотів йому допомогти.

Тільки чому Маріо зовсім відцурався Ораяга? Не хотів з ним навіть говорити, не хотів більше міняти шкiри за пляшки з вогнистою водою.

Вештався Ораят попід фортецею днями і ночами, міркував, комбiнував. До козаків зовсім не заходив, Деніса відцурався.

А Деніс весь час перебував у фортеці біля свого лицаря. Одного дня з'явився у фортеці Ораят і просто до Мес'є пішов.

— Візьми Ораяга в далеку дорогу. Ораят буде вірний слуга. Візьми Ораяга зі собою!

Ля Салеві потрібно було людей, тому й погодився, щоб Ораят залишився жити у фортеці. Маріо ніби не помічав його, а цього не міг зрозуміти молодий індіанин. Пляшки з золотистим плинном давно не бачив, властиво бачив, але не давали йому пити.

Раз якось був день уродин П'єра. Всі зібрались при столі в їдальні і Мес'є підняв чарку за здоров'я молодого команданта фортеці. Деніс був між всіма. Але, о диво: Мес'є тільки пригубився до чарки.

— Вибачте, але ця рідина не дуже добре діє на мій шлунок, — сказав. Всі випили, а Мес'є ні. Що за диво? — подумав Денис, широко відкривши очі, — видно, що не всі дорослі мусять пити. Боже, як це добре! Як Мес'є сказав? „Вибачте, але ця рідина не дуже добре діє на мій шлунок”. Ось що Денис тепер говоритиме, і ніколи, ніколи більше не буде пити горілки!

Ораяг приглядався всьому здалеку, але ніхто не підійшов до нього. Він стояв сам, Маріо наче його не бачив.

Що сталось йому? Він же називав його своїм другом, через нього Ораяг зрадив Дениса. Дивні ці білі люди. Це певно тому, що Ораяг не вмів оборонити Френа. Але ж Ораяг тому дістався до середини фортеці, бо ззовні нічого не міг зробити. Може так йому краще повезе.

— Маріо, Маріо, — прошепотів раз, як нікого близько не було, — Ораяг видістане Френа. Маріо, дай Ораяг вогнистої води. Ораяг дасть шкіру ведмеда. Ораяг визволить Френа.

— Дай мені спокій! — бурмотів Маріо, а коли настирливий шепіт індіянину не вгавав, він відвернувся, замахнувся рукою, наче хотів вдарити, потім щось поміркував і сказав:

— Відчепись від мене. Як ще раз до мене підійдеш, то впущу тобі оцю кулю в сам живіт. Зрозумів?

Маріо вийшов з кімнати і зник поміж будинками, лишаючи остовпілого, здивованого Ораяга. Значить, тільки Френ може йому допомогти, але Френ замкнутий.

Нагода звільнення Френа трапилася скоріше, як того сам Ораяг сподівався. Якось одного вечора ішов Денис з фортеці додому. Вовк загарчав, щось зашестіло в кущах, ніби людина шмигнула поміж гіллям. Денис помітив тільки барвисте перо на чубі.

— Індієнин тікає, значить має якісь погані наміри. Скоро побіг знову до фортеці.

— Мес'є, я бачив індіянину під фортецею.

— Одного? Це не страшно. Але так чи сяк, ти вже не йди додому. Вже пізно, залишайся тут спати.

А вночі, як всі спали твердим сном, Вовк щось занюхав, щось що наказало йому негайно збудити Деніса. Ще раз потягнув повітря, а потім як стріла помчав поміж причі, відшукав Деніса і штовхнув його кілька разів носом.

Деніс пробудився. Якийсь неприємний запах! Що це? Десь горить! Зірвався на рівні ноги.

— Горить, горить! — закричав на весь голос.

І справді. Горіла фортеця. Червоне полум'я обняло частокіл, сягаючи своїми смертоносними язиками до середини фортеці.

Ля Саль наказав виносити все добро на човни. Маріо працював як шалений: викопував з землі шкіри, що йому Ораяг приносив. Та не встів, мусів залишити своє добро.

А Ораяг в той час намагався розбити двері темниці і звільнити Френа. Деніс з другими помагав Мес'є переносити речі на кану, нараз нагадав:

— Мес'є, Мес'є, Френ! — закричав.

Тоді отець Рене побіг в другий кінець будинку, де на дверях було написано: „Ля пріззон“, відштовхнув Ораяга, що намагався розбити двері, відкрив їх великим ключем, в той час коли вогнисті язики охоплювали цей кінець будинку.

Блиск світла осліпив Френа, напів ошалілого з переляку.

За кілька хвилин все, що далось врятувати, було на човнах, а фортеця вся в полум'ях вистрілювала жовто-червоними стовпами аж під хмари, знизу оповита клубами сірого диму. Помстились таки індіани.

Ля Саль дивився, як його праця йде з димом, дивився. як його гордість, великий корабель, що перший мав понести французькі прапори на великі води озер, горів і розлітався в руїну. Але ні на одну хвилину роз-

пач не опанувала його, бо ще вогонь не перестав шалити, як Ля Саль твердо промовив:

— Я ще тут буду! — а темно зелені води озера понесли його голос. — Я ще тут буду! — і знову різко і впевнено давав накази.

— Пливемо до найближчого озера, а потім до землі Ілліноїв!

Великі кану помчали, лишаючи за собою чорні останки того, що колись було могутньою фортецею.

Денис сидів в куточку одного кану, а біля нього притулювся Вовк. З ним було ще трьох французів. Він не боявся, чейже Мес'є напереді. Він їде з Мес'є здобувати дикі краї, він їде туди, де ще не було білої людини.

Нараз небо почорніло. Хмари почали заслоняти небо над ним, а на плесі озера появились білі гребені. Знявся вихор, що метав човнами немов лущинками горіха. Голос Мес'є губився в гуркоті громів. Люди кричали; це кану перевернулося. Люди тонуть!

Денис почав гребти веслами в сторону берега. Раптом кану зачепило за щось тверде, схитнулось, а потім наче щось штовхнуло його, скочило вперед і знов зачепило об щось. Хвиля залила кану й воно швидко пішло під воду. Денис боровся з хвилями, бовтав руками і ногами, аж врешті зовсім втратив сили. Тоді почув, що хтось, чи щось тягне його за одяг, потім вода переливається йому через голову, а потім нагло дійшло до його свідомости, що він лежить на чомусь твердому і щось тепле пересувається по його лиці. Відкрив очі. Лежав на піску, а біля нього його вірний Вовк своїм великим язиком лизав йому лице.

Човнів ані людей не видно. Він сам у дикому краю.

Буря успокоїлась, небо роз'яснилось, вітер ущух. Але ні сліду не було з цілої виправи. Все зникло. Тільки на березі, спершись на Вовка, сидів Денис, намагаючись зловити віддих. За ним урвисті скелі, а далі непрохідний ліс.

Денис боровся з хвилями.

СКАРБИ КОРОЛЕВИ КАІ

Сонце вже було високо, коли Денис підвівся на ноги. Пес ішов крок у крок за ним. Хлопець прямував в сторону лісу. Голод починав йому дошкулювати. Може там знайде щось до їдження. Та нараз пес занепокоївся, найжив шерсть і почав носом водити по землі.

Денис постановив змінити напрям. Пішов в сторону скель і там заховався за одною з них. Сили знов його покидали. Ох, спати, хоч трохи поспати, — мріяв. Ліг за високою скелею.

Тимчасом води озера викидали на берег різні клунки, дошки, все, що французи вспіли захопити із собою на човни. Група індіян зібралась над берегом і вилюлювали ці скарби для себе. Нараз здалеку замаячила якась постать. Ішла біла людина... Оминула індіян і пішла поволі, хитаючись, поміж скелі, що стояли близько одна біля одної, переділені глибокими проваллями. А потім ще хтось другий, видавалось, зник між скелями.

Денис бачив усе і щось зацеміло йому в грудях... Ні, він не впізнав нікого, але інстинкт казав йому піти стрімкою стежкою вгору. Тримався великих каменюк і все йшов вперед. Часом здавалось йому, що земля ось-ось урветься йому під ногами, але таки втримувався. І так, бідолашний, виліз аж на вершок скелі. Вовк ішов тихенько, наче знав, що грозить їм небезпека. Чи справді грозила, того Денис не міг знати. Бо не бачив, що на вершку другої скелі лежали дві постаті, одна біла людина, а друга індіанин.

Денис ляг на голій скелі, пес знову зарив ніс у землю і найжив шерсть. Це примусило Дениса розгля-

нутись. І як страшно йому стало, коли на другому шпилі він побачив Френа і Ораята.

— Тепер я вже тебе живого з рук не випущу! — крикнув Френ — За все тобі заплачу. Ти думаєш, що я дам тебе як барана зв'язати і у Францію відослати? У Францію я поїду, але тоді коли сам схочу. А перед тим ще розправлюсь з тобою!

Денис не знав, що почати. Положення було безвихідне. Нагло спасенна думка блиснула в його голові. Так, це єдиний рятунок!

— Ораят, Ораят! Чи ти знаєш хто вбив твого батька?

Ораят зірвався на рівні ноги і весь перемигнувся в слух.

— Слухай, Ораят. Це Френ його вбив!

Ораят скочив мов дикий звір.

— Неправда!

— Правда. Це він відбирав зайців у твоїх людей. Про це знав Мес'є і отець Рене, за те його посадили в тюрму.

Довго Денис заховував цю таємницю, щоб охоронити білу людину перед жорстокою пімстою індіан. Тепер сказав. Сказав, щоб рятувати своє життя. Та й зрозумів, що Френ ніяк не заслуговує на те, щоб його ошаджувати.

Довго стояв Ораят мов вражений громом. А коли обернувся в сторону Френа, його вже не було. Френ скоро спускався скелею вниз, а потім вбіг в гурт індіан, що стояли на березі. Щось їм швидко говорив, вимахуючи руками. За хвилину всі вони гурмою попрямували під скелю, на якій сидів Денис із Вовком. Ораят одним стрибком перескочив глибоку пропасть і опинився біля Дениса.

— Ходи вниз! — сказав і потягнув Дениса за собою. Всі три почали зсовуватись по стрімкій скелі. Посередині її був великий плоский камінь. Прилягли, — коли нараз камінь посунувся і Денис, що стояв на ньо-

му, злетів коміть головою в якусь печеру, а за ним впали Ораяг і Вовк.

Було зовсім темно і душно, а коли очі привикли до темряви, Денис побачив, що печера тягнеться здовж скелі. Пішли попід самою стіною, пес з носом при землі біг напереді, аж раптом станув. Щось наче свіжим повітрям потягнуло! Попробували одну стіну: нічого. А при другій знайшли знову плоский камінь, подібний до того, що закривав отвір, яким впали в печеру. Натиснули обидва, камінь хитнувся. Натиснули вдруге і промінчик сонця впав до печери.

— Колись тут хтось жив, — сказав Ораяг.

В скелі були вилупані ліжка, на них лежали тканини, знищені старістю. Печера тягнулася дальше. Наче великі кімнати з гладкими камінними стінами.

Нараз почули зовсім близько крик індіян. Виглянули через щілину, що пропускала проміння світла. Це індіяни шукали їх. Індіяни і Френ!

— Денисе, прости мені. Ораяг не знав, Ораяг дурний. Але Ораяг тільки раз помилився. Більше ні! Тепер я буду твоїм вірним слугою, аж до смерти. А коли б ні, то хай Ораяга злі дури зараз таки візьмуть і хай кістки мої по цілому світі розкинуть!

Вовк побіг вглиб підземної палати і почав скавувати перед одною стіною. Денис побачив вузьку щілину, що ледве просунутись нею можна було, а далі велику камінну плиту, а за нею водопад. Зелено-синя вода переливалась по скелі, падаючи з гуком униз. Краплі води сягали плоского каменя, що наче балькон виставав понад стрімкий берег скелі.

— Як тут гарно! — сказав Денис — Як чудово! Тут хіба якась лісова царівна жила. Лісова царівна... А може тут жила Кая, про яку розповідала Іноза? І може водяні русалки забрали її зі собою в місячну ніч?

— Денисе, Денисе! Ходи, дивись! — кликав зі середини Ораяг.

Денис пішов за голосом. Ще одна кімната, але краща ніж інші. Висока, стіни рівні і звідкись світло падало до неї. Підняв очі в гору. Урвиста скеля звисала над головами, а боком продиралось світло сонця. Зелений мох застеляв долівку, дикий виноград тнівнявся по стрімких стінах.

— Дивись, дивись сюди! — кликав Ораяг, показуючи камінну скриню. Підняв її віко, а там скарбів повно, аж очі боліли дивитися: дорогі камені, жемчуги, червоні, сині, білі і прозорі, що від них світло відбивалось стократно. Денис взяв в руку один маленький, що на ньому сонце мінилось усіма барвами веселки.

Та в тій хвилині щось загуркотіло, наче земля їм з-під ніг усувалася. Кинулись під стіну, та вона захиталась і поволі один по одному почали котитись відламки під ноги інтузам відвічної таємниці.

Ораяг скочив на плоский камінь, що наче балькон звисав, і потягнув Дениса за собою.

— Дух скель гнівається, що ми вдерлись в його царство. Він засипле нас каменюками. Тікаймо! — говорив гарячково.

Оглянулись. Нема виходу. Стіна поза ними тріщала і сипала відламками скелі. Перед ними водопад і урвиста скеля.

— В воду! — крикнув Ораяг і зник у хвилях. Знову загриміло і все затихло. Денис втратив опору під ногами і, як камінь, впав у воду. Струя понесла його швидко вперед. Перед собою бачив цяточку голови Ораяга, а біля себе вірні очі Вовка.

За хвилину глухий гуркіт понісся горами і лісами. Вхопили його хвилі озера й понесли в широкий світ вістку, що підземні палати королеви Каї заховала задрісна земля у своє нутро.

При березі стояв старий, спорохнявілий човен. До нього перший причалив Ораяг. Оглянув його і, поки струя принесла Дениса з Вовком, взявся затикати в ньому діри.

А потім всі три в старому індіанському човні поплили з бігом ріки аж до озера. Скелі, що перше стирчали горді і високі, лежали великими каменюками до-вкруги.

Нараз Ораяг звернув кану до берега. Щось побачив. Побачив це і Денис, але відвернув голову.

Придушені великими плитами відірваної скелі лежали Френ і два індіани. Решта певно втекла.

РОДИНА БОБРІВ

Вода несла легку кану вперед. Ораяг веслував, а Денис сидів мовчки. Це все, що він бачив, не могло поміститися в голові хлопця. Він же знайшов палату Каї, він її бачив і вже ніхто більше не побачить її... Як там гарно було!

Рівномірний плюскіт весла заколисував Дениса, отяжілі повіки спадали на очі... Стрімкі стіни високої скелі, сине небо над ними і срібна вода... Промінь сонця розсунув хрустальну заслону водопаду і Денисові показала королева Кая, красуня з синіми очима. Вона нахилилась до нього і сказала: „Ти маєш подарунок від мене. Будь відважний і чесний, а будеш щасливий”. І зникла Кая і Денисові здалось, що сонце заховалось за хмари. Здригнувсь, відкрив очі.

Перед ними вода розлилась у ставок. Ораяг прямував до берега.

— Туди не проїдемо. Треба переносити кану, — сказав.

За ставком, що розлився далеко, була гребля, наче її хтось навмисне збудував. Деревя лежали поперек, лучились одне з другим, простягаючись від одного берега до другого.

— Поночі не можна їхати. Треба тут заночувати, — пояснив Ораяг.

Прив'язали кану до дерева, що росло при березі. Самі ж розложились трохи далі на м'якому моху. Ораяг зніс сухі гіляки і збирався розкласти вогонь. Нараз Вовк наїжив шерсть і причаївся до скоку.

На греблі показалося створіння з великим довгим

плоским хвостом, що наче короґва стирчав над греблею.

— Це бобр, — сказав Ораят. — Тут їх селище му-сить бути.

За старим бобром почали вилазити з води такі са-мі менші звірятка, а на самому кінці двоє малесеньких, кудлатих, наче песята, бобриків. Вони пробували ви-дряпатись з води на греблю. Один, звинніший, вис-кочив перший, а друге — що вхопиться пазурями за греблю, то знову впаде в воду. Аж один зі старших наг-нувся низько, вхопив зубами за волохату шкіру і ви-тягнув маленького на пень. Бобрик посидів хвилину, по-тім почав лазити туди й сюди по греблі. Що тільки боб-рик зникне бобрисі з очей, вона біжить його шукати, потім штовхає його своїм вусатим носом, ніби картає, і знову провадить в середину громади. А за хвилину бобрик знову котиться кудись.

Денис приглядався з зацікавленням громадці куд-латих сотворінь, що зовсім спокійно сиділи на самому верху греблі, або безтурботно хлюпались у воді. Невже не чули, що люди близько? Невже не відгадали, що ве-ликий пес лежав сторожкий і тільки ждав відповідної хвилини?

Нараз крик, плюскіт і гавкіт! Це Вовк не видер-жав. Скочив на мокру греблю, поміж цілу громаду бобрів.

І хоч їх багато було а він тільки один, всі вони ки-нулись тікати куди попало.

Забулькотіла вода, аж хвиля піднеслась, закривши за собою цілу велику родину бобрів. Але не всі втекли. Той з найбільшим хвостом, що перший вийшов на про-гулянку, видно — голова родини, постановив борони-ти свого царства перед непрошеними гістями.

Стояв на круглім пні і чекав. Напроти нього стояв Вовк і теж чекав. Але псові надокучила мовчанка. Він скочив до бобра. Захитався, втратив рівновагу і ось-ось був би коміть головою полетів у воду, але ні. За-

тримався на якійсь обгриженій гилляці, що стирчала збоку.

Денис і Ораяг присунулись до берега ближче. Старий бобр не думав тікати. Вовк міркував, як би то його вхопити, щоб вийти переможно із цієї халепи. Знову стояли напроти себе і знову Вовк не видержав. Скочив, вчіпив зубами кудлатий бік бобра, хвилина боротьби, і — обидва покотились на другий бік греблі, налякавши всі жаби, що бовтались у плиткій воді.

Видно, не досить міцно тримав Вовк короля бобрів, а може той махнув його поза вуха своїм великим хвостом, досить що за хвилину старий кудлань сидів уже знову на греблі, а Вовк заглядав на нього здолу.

— Ні, не буде сьогодні бобрової шкіри, — сказав Денис. — Видно, королева Кая стереже свого царства, — подумав, радий, що Вовк таки не дістав старого бобра. Чому радий був з того, — сам не знав.

— Вовк, Вовк! — закликав. А пес, понуривши голову і звісивши вуха, ніби засоромлений, поволі підійшов до людей.

Розклали вогонь і полягали спати. А на другий день рано, як сонце встало, забрались переносити кану. Несли його добрий кусень дороги, заки натрапили на глибшу воду. Посідали в кану і струя понесла їх. Спочатку поволі, а потім швидше. Нараз Вовк, що весь час неспокійно вертівся, зарив ніс у траву, що лежала в одному кінці човна, і витягнув звідти кудлате звірятко, ледве живе зі страху.

— Ораяг, дивись! Маленький бобрчик тут заховався! — крикнув Денис, відобравши від пса волохату тваринку. А бобрчик притулився до Дениса, наче шукав захисту перед гострими зубами пса. — Яке ж воно маленьке! — сказав Денис, гладячи рукою скуйовджену буру шерсть.

— Шкода, що таке мале, навіть пожитку з нього не багато. Хто купить таку малу шкіру? — відповів Ораяг.

— Ораяг, я візьму його додому і буду ховати.

— Не будеш. Бобр мусить жити у воді, інакше згине. А зі здохлого бобра то й шкіра нідочого, — почав Ораяг.

А бобрик тулився до Дениса і тільки маленькими очками глипав в сторону Вовка, що не відступав ні на хвилину і раз по раз шкірив зуби.

А може пес не міг зрозуміти, чому то Денис нагло всю свою ніжність перелив на кудлате ніщо, і всі пестощі йому тепер належать? Денис тримав весь час свою руку на голівці знайди, а чейже ця рука завжди була на голові Вовка, як вони їхали в кану... Раз би клацнути зубами і по всьому...

— Вовк, тихо! — сказав Денис, бо пес надто виразно показував свої наміри.

А бобрик наче ослаб. Дихав важко і зовсім приллів. Денис поставив його у воду, а він почав плюскати лапками, пшикати і веслувати хвостиком. Ожила кудлата кулька.

— Ораяг, я хочу вернутися. Це недалеко. Затримай кану, я віддам бобрика старому королеві бобрів.

Денис пішов берегом річки, а за ним зі спущеним хвостом Вовк, а далі підбігав Ораяг. Прийшли всі над берег ставка. Бобрик, притулений до грудей Дениса, почував себе безпечно, він навіть не знав, що він додому вернувся. З води раз-по-раз викилялась голова якогось бобра, раз тут, раз там. Наче чогось шукала.

— Ораяг, тримай пса! — сказав Денис і поклав бобрика на краю греблі, а сам відступився. Всі три заховались за кущем.

За хвилину хлюпнула вода, бура бобриха скочила на пень, обняла маленьке короткими ніжками, повела носом по його голівці, наче хотіла переконатись, чи це справді її дитина, а потім, вхопивши його зубами за шкіру, зникла під водою.

Денис, Ораяг і Вовк вернулись до свого кану.

МАЛЕНЬКА БЛА ДІВЧИНКА В ЛІСІ

Денис відчув якесь дивне задоволення. Він полюбив ці дикі ліси і всіх їх мешканців. Він радів їх щастям і співчував їхньому горю. На серці у нього було легко й весело після тієї пригоди з маленьким бобрим. А все таки боброва шкіра цінна річ, шкода тільки, що для цього треба бобрів вбивати!

І тут Денис побачив жорстоку правду життя: треба вбивати, щоб жити! Вовк вбиває серни й олені, вовка вбивають рисі, рисів — ведмеді і так все в коло кружляє. А вже найстрашнішим ворогом лісу і його мешканців є людина. Вона вбиває все, теж на те, щоб жити. Ось і тепер Денис почув голод. Таж вони вже давно не їли, крім принагідно зірваних ягід, але і тих під цю пору небагато.

Як тільки вернулись на те місце, де залишили кану, Ораят перший почав оглядатись за добрим прутом, щоб змайструвати лук. А потім обрізав кусок шкіри із своїх штанів, нагнав її на прут, витесав кілька стріл, насадив на них плоскі камінці, які знайшов в ріці, і зник у лісі.

Денис сів на березі і вигрівався до сонця. День був напричуд гарний. Небо синє, ні однієї хмаринки на ньому, сонце підносилося вгору, озолочуючи верхи дерев і заливаючи своїм теплом левади, обнімаючи кожний кущик, цілуючи кожну квітку. В горі якийсь птах залопотав крильми, в воді плюснула рибка, десь далеко залунав гавкіт собаки.

Денис розлінився так, що навіть не дійшло до його свідомости, що гавкіт собаки, це не така зовсім звичайна річ. Вона ж означає, що хтось є близько, є якісь люди...

Вовк насторожився. Він теж почув гавкіт, і це його більш зацікавило ніж його пана. Сидів і слухав. Вітрив носом, але нічого окресленого не впіймав. Нічого, що могло б видатись йому важливим.

За хвилину вернувся Ораяг, несучи кілька голубів.

— Нічого більше не міг вполювати цими стрілами, — виправдувався. — Добре, що хоч голубів. Сухе дерево мусить бути, щоб несло стрілу... Але нічого, на тепер вистачить, — і забрався приготувляти їжу. Розпалив вогонь.

— Десь наче пес гавкав... — сказав мимоходом.

І щойно тепер дійшло до Дениса, що він також чув гавкіт.

— Здається і я чув.

— Певно заблукався, задалеко відбіг від своїх, — пояснив індіанин.

Печені голуби запахли, аж в носі завертіло. Денис присунувся ближче Ораяга, нетерпеливо чекаючи, коли вже можна буде їсти. Вовк теж облизувався, споглядаючи на печеню. Він би з'їв такого неспеченого, але нема ради, — не дають, а вкрасти теж не можна, бо Ораяг стереже!...

Якже смакував Денисові обід! Печені голуби! Він ніколи досі не їв таких смачних голубів. Вовк теж попоїв, ні оджієї кісточки не оставив.

— Ораяг вміє пекти голуби! — хвалився індіанин.

— Вміє! — потвердив Денис, а Вовк тільки язиком облизався.

Сіли в кану і поїхали. До озера було недалеко, за кілька хвилин побачили синю поверхню води. Спокійне плесо, наче хто застелив землю синьою хусткою. Озеро відпочивало по недавній стихії.

— В цім кану небезпечно пускатись озером, воно дуже старе, не видержить, — говорив Ораяг. — Треба йти пішки. За день будемо дома.

Не було ради. Пішли. Нараз Ораяг вляпав очі в землю. Пристанув.

Над берегом стояла маленька дівчинка...

— Тут... тут сліди, — показав Денисові сліди кінських копит у поросі. — Недавно сюди йшли коні, а межі слідами їх якісь дві смуги тягнулися.

— Це від коліс! — крикнув Денис. — Сюди їхав віз з кіньми. Сліди тягнулись понад берегом озера і за ними пішли наші хлопці. Над берегом росли кущі, а між ними білілись своїми листочками ромашки.

Вовк пристанув, щось нового приніс йому легесенький подув вітру. Він витягнув шию вперед, наче ще хотів перевірити, а потім стрілою помчав у кущі, над беріг.

Раптом вереск прошив повітря. Денис і Ораят кинулись в напрямі голосу.

Над берегом стояла маленька дівчинка. Її очка були перестрашені і повні сліз, а на землі лежала китичка квітів, що випали з її руки в хвилині, коли зза кущів вибіг цей страшний пес.

Вовк стояв знерухомілий, наче здивований незвичайним явищем. Денис і Ораят не вірили своїм очам.

Дівчина, побачивши людей, пробувала усміхнутись, але не могла, бо всю її увагу притягав великий пес, що стояв наче вкопаний перед нею.

— Не бійся, він тебе не вкусить, — сказав Денис.

— Хто ти? І звідкіля тит тут взялася?

— Я чекаю на маму, яка прийде по мене. Ми їхали возом і там відпочивали. Я пішла назбирати квіток і чекаю, аж мама по мене прийде. Але так довго її чомусь нема. Я чула, що вона кликала мене: „Уляно, Уляно!“, але я заховалась, бо тут так багато квіток. А потім вона мене вже не кликала... А хто ти? Ти не бачив моєї мами?

Дві маленькі кіски ясного волосся відставали від голівки і сині, великі очка допитливо дивились на Дениса.

— Ні, я не бачив твоєї мами... Але ти не бійся, ми тебе заведемо до неї.

Ораят стояв мовчки, він не міг надивитись на ма-

леньке, біленьке створіння, що стояло над берегом великого озера, наче мавка.

Вовк, осмілений розмовою, наблизився до дівчинки, а вона, не довго думаючи, закинула йому руки на шию.

— Я люблю песиків, бо песик мене стеріг, як я ще маленька була. Але він пішов з мамою, а мене залишив. Він мусів йти з мамою і зо всіма, бо він був прив'язаний до воза.

Ораят нічого не розумів з цього, бо дівчинка говорила по-українськи. Денис аж тепер догадався:

— Це Грицько приїхав! Грицько приїхав! — закричав. — Я знаю, Улянко, де твоя мати, вона поїхала до нас.

І радий та щасливий забрав Денис Улянку і всі четверо пішли берегом за слідами коліс.

— Мене ноги болять, — сказала Улянка. — Візьми мене на руки.

Спочатку Денис ніс Улянку, а потім ніс її Ораят. Індієнин не міг начудуватись її ясному волосячку. Ніс її, як якусь дорогоцінну річ.

— Я голодна, я хочу їсти! — і вже Денис готувить вудку і вже рибу ловить, а Ораят розкладає вогонь.

— Це дуже смачне, але чи ти не маєш хліба? Я дуже люблю хліб і молочко... Дай мені молочка...

— Улянко, вже недалеко додому, а там є хліб і молочко, — потішав Денис, що несподівано знайшовся в ролі няні.

— Ораят принесе ягід білій дитині! — сказав індієнин і зник у кущах. За хвилину приніс Уляні повну пригорщу сунічок.

Поївши, Улянка повеселіла, і вони рушили в дорогу. Вовк не відступав від дівчини ні на крок. Ніс її Ораят, Вовк був біля нього, ніс Денис, Вовк біля його ніг плентався.

— Чи ще далеко до мами? — питала дівчинка, якій вже мабуть надокучила дорога.

— Здається, що Улянка була нечемна, бо як мама кликала, то треба було відгукнутися, — сказав Денис. — А тепер мама певно побивається за тобою. Ну, і що б ти була сама в лісі робила вночі? Тебе вовки з'їли б!

— А тепер не з'їдять, правда? Ні, я не хочу, щоб мене вовки з'їли! — і очка дівчинки наповнились слізками. — Я хочу до мами... Я вже буду чемна...

— Не плач, не плач, Улянко! — сказав ласкаво Ораяг. — Ораяг ще ягідок принесе.

І забавляли Улянку один перед другого, аж врешті втомлена дівчинка заснула в Ораяга на руках.

1911

1912

1913

1914

1915

1916

1917

1918

1919

1920

1921

1922

1923

1924

1925

1926

1927

1928

1929

ДЕНИС ЗУСТРІЧАЄ НОВИХ КОЗАКІВ

Сонце вже хилилось додолу, ось-ось і заховається за гори. Перед нашими хлопцями почали виростати дерева, починався ліс. Сліди воза і коней скрутили вправо, тримаючись берега озера. Ораят порадив перейти лісом і перетяти великий круг.

— Будемо скоріше дома. Біла дитина вже дуже втомлена, — сказав споглядаючи ніжно на маленьку Улянку, що спокійно спала в нього на руках.

Ораят сказав, що через день будуть дома, але Денис знав уже, що коли індієнин каже „через день”, то напевно аж за три дні вони зайдуть додому.

Треба було заночувати. Їм це було байдуже, не раз у лісі спали, але сьогодні з ними Улянка, маленька дівчинка з України. Ні Денис, ні Ораят не дуже знали, як з нею поводитись.

— Я назгортаю моху і листя. щоб білій дитині м'яко було, — сказав Ораят.

— Я гілляк на вогонь нарубаю. Вона напевно щось з'їсти схоче.

— Може би голубів вполювати?

— Ні, вона рибу любить.

— І сунічки.

Тільки молока нема, знов буде плакати.

Улянка воружнулась, відкрила очі.

Ти ще не знайшов мами? — запитала. — Ще далеко додому?

— Ні, зовсім ні, — відповів Денис. — Тільки цей ліс перейти. Ти вже не хочеш спати?

— Я тепер трохи побігаю. Ох, як тут багато дерев, і які великі куці! Я таких ще не бачила... Ось там ягідки червоні! — і побігла Улянка, а Вовк за нею.

Ораяг наче янгол хоронитель ходив за дитиною, помагав збирати ягідки і говорив:

— Добра... ця добра... їдж...

А чому ти голий? — запитала дівчинка. — Ти не маєш сорочки. Який ти смішний!

А Денис тимчасом пішов дальше у ліс, дров набирати. А потім, поки стемніє, треба ще щось на вечерю приготувати. До озера далеко, краще таки голуба або білку вполювати. Улянка ж голодна буде!

Взяв лук Ораяга і стріли, наказав індіянинові стерегти дівчинки, ні на крок її не відпускати самої, а сам зник між високими кущами.

Вовк не знав, що робити. Чи бігти з Денисом, чи біля Улянки залишитися. Стояв, стояв, дивився то на відходячого Дениса, то на Улянку, а потім таки за своїм другом побіг.

Сонце червоною луною лягало над горами. Улянка бігала поміж деревами, що в тому місці росли зовсім рідко, ховалась поза кущами, зривала квіти й затикала їх Ораягови в чорне волосся. Індіянин радів, наче йому також не більше п'яти років було. Возив Улянку на своєму хребті, сам повзучи на руках і ногах. Улянка реготалась, аж луна лісом пішла.

Враз Ораяг оглянувся. Здалеку побачив якихсь людей. Вхопив дитину і заховався за кущем. Ні, ніхто його не бачив. Притулив Улянку до себе і пальцем наказав, щоб мовчала. Люди підходили близько. Вже міг розпізнати. То йшло кількох чоловіків і одна жінка. Всі з пекольними машинами в руках. Щось говорили, щось кричали, але слів не було чути, бо вітер віяв в другий бік. Люди підходили що раз ближче. Ораяг не знав, що робити. Хвилину подумав, а потім взяв Улянку на руки і побіг поміж кущі.

Жінка, що була в гурті, нагло закричала показуючи рукою в напрямі, куди зникла зігнена постать індіянина:

— Там... там... індієнин з дитиною!

Позбігались чоловіки, але Ораяга вже не було.

Почало темніти, як Денис вернувся з Вовком і з впольованою білкою на місце, де залишив Ораяга з дівчинкою, але там нікого не було. Денис злякався.

Невже Ораяг вкрав дитину? І як він міг так скоро повірити індієнинові! Що ж йому тепер робити?

Вовк теж шукав Улянку. Бігав попід кущами, крутився, вертівся, а потім погнав вперед. Денис здогадався.

— Вовк, жди на мене! — разом подались в напрямі, де зник Ораяг. Вовк з носом при землі, Денис з білкою в руках. Пес загнався аж на беріг якогось потічка і почав крутитися туди й назад. За хвилину прибіг туди Денис. Зза виступу гори, що падала стрімкою стіною в долину потоку, висунулась голова індієнина. Він легко свиснув.

— Денис, Денис... понісся хрипливий шепіт.

— Улянка де? — запитав задиханий хлопець.

— Улянка спить... Ораяг втік, якісь люди гонили. Вона трохи плакала, а тепер спить.

— Які люди? Білі, чи індієни?

— Білі люди. Такі якісь великі. Але тут вони нас не знайдуть.

Денис розклав вогонь, а Ораяг взявся пекти білку.

— Ораяг знає, як треба пекти... Ораяг так зробить, що Улянці буде смакувати.

Дим понісся високо вгору попри стрімку скелю. Полум'я стрибало по сухих полінах, весело тріскаючи. Біля нього порався Ораяг. Денис заглянув за виступ. Там на купочці моху і листя спала Улянка. При відблиску вогню бачив Денис її рожевеньке личко і очка закриті довгими віями.

Нараз гукнув постріл. Один, другий. Ораяг зірвався на рівні ноги і скочив за виступ. Вогонь наче б на вмисне освітив їх криївку. І знову постріл...

Денис і Ораят прилягли біля стіни. Вовк скулився біля них. Стріли летіли з другої сторони потока.

— Це білі стріляють! Індіани чейже не мають рушниць. А може мають?...

Втихло... не чути вже більше стрілів. Денис висунув голову і в тій хвилині щось пересунулось попри нього. Це Улянка збудилась і хотіла подивитись, що там світиться. Вогонь горить... Як гарно... — і непомітно висунулась з лежанки.

— Біла дитина! — крикнув Ораят і скочив за нею. В туж хвилину ще раз залунав постріл і Ораят з криком впав на землю. Улянка злякалась і почала кричати.

— Там дитина, моя дитина! — розпачливо кричала жінка з другого боку берега. — Улянка, Улянка!

— Моя мама! — закричала дівчинка. — Мамо, ти по мене прийшла?

Відважна жінка скочила в воду і вмить була коло дитини. Денис, що приляг був біля Ораяга, тепер встав. Дуло пістолі спрямувалось на нього.

— Не стріляйте, тіточко. Я свій. Ми знайшли вашу Улянку в лісі і хотіли завести додому, до діда Максима. Ви теж туди, правда?

Коло вогню заройлось. Посходилися всі чоловіки, що шукали Улянку. Радість була велика. Тільки бідний Ораят потерпів, охороняючи дівчинку з ясним волоссям. На щастя рана була неглибока. Куля нарушила тільки м'яз на лівій руці, але Ораят дуже перелякався. Ще й тепер був певний, що мусить вмерти. Але козаки сміялись з нього.

— Присохне, братіку, за два дні, побачиш.

Перев'язали рану, обірвавши рукав сорочки, й індіанин повірив. Трохи болить, але рука ціла, і навіть рухати нею можна.

— А тепер, діти, ходім до воза, що недалеко. Ми над самим озером розтаборились.

УЛЯНКА ЗНАХОДИТЬ СВОГО БАТЬКА

Віз котився по горбуватій дорозі. Велика буда охорняла нутро возу. Там сиділи жінки й Улянка, на конях спереду і ззаду воза їхали козаки. Першим їхав той, що знав дорогу, Грицько. Той самий, що минулої осени поїхав в Україну. Він то розповів людям в Україні, як живеться у цій новій країні, він розказував і про індіян і про те, що поля тут можна мати скільки хочеться, і про все, що лиш знав.

— А москалів там нема? — питала якась жінка.

— Ні, нема, — відказав. — А навіть якби були, то там вони не страшні.

І люди поїхали, одні з біди, інші — щоб уступитися жорстоким солдатам з очей, треті просто для пригод. Одна тільки Олена з Улянкою їхала з означеною ціллю. Вона шукала когось... Грицько казав, що є якийсь Степан. А може ще не той? Хоч з опису зовсім на нього схожий... А як навіть це і він, то може вже не схоже на неї глянути, може забув, або... ні, ні, краще не думати... І раз у бідної Оленки серце билось молотом, то знову зовсім затихало, ніби його не було.

Радість, неспокій і страх напереміну огортали її... і що ближче було до хати козаків, то сумнішою вона їй здавалась.

— Тіточко, може ви хворі? — питав Денис, що помітив дивний настрій Олени. Всі розпитували, говорили, сміялись, а вона мовчала, навіть на мову дитини не дуже звертала увагу, але зате не пускала її від себе ні на крок.

Денис їхав на возі біля візника. Ораят також присів на краечку. Тож то було сміху з того Ораяга. Коза-

ки оглядали його зблизька, наче чудо яке, а він їх, але швидко звикли до себе і тепер їхали разом усі, ніби одна велика родина.

— От там, за тим горбком, бачите, там вже наша хата.

Оленка піднеслась, прислонила рукою очі і дивилась, ніби щось хотіла відгадати. А потім взяла Улянку на руки і сіла в кутку.

Гуркіт воза звернув на себе увагу насамперед діда Максима.

— Диви, який віз їде! Що це за люди? Степане, Іване, Микито! Таж то наші, дивись! Козаки! — і наче крила старому вирости, побіг в напрямі воза, а за ним дядько Микита. Степан ще щось кінчив при роботі і теж подався туди.

На подвір'ї рух наче в улику. Марійка вибігла з хати вітати гостей.

— Го, го, яких то нам гостей Грицько привіз! Здорові були! Заходьте в хату! — гримів басом роздратований дід Максим. — Ну, як же там, Грицьку?

— Та нічого. Жінку привіз собі... — замнявся — Яринко!

— Слава Йсу! — сказала несміливо чорнява, невелика на ріст, з задертим трішки носом. — Приймете в хату?

— Та хто б там вас в хату брав? Грицько свою вже має, ось дивіться!

— Діду, невже ви справді... — питав Грицько.

— А справді, справді. Я знав, що ти повернешся і знав, що не сам. І вгадав.

— А це Юрко, славний хлопець, і Микола, а це, діду, Петро і Софія.

Дід вітався з усіма, радість аж розпирала його.

— Таж ми тут тепер ціле село зробимо! Що там село, цілу Україну!

— Які ви великі вуси маєте! — відізався дитячий голосок. Це Улянка не могла вже більше видержати.

— О, а це хто? Як ти називаєшся, скажи? — нахилився дід до Улянки.

— Я Улянка, а ви?

— Максим.

— О, дід Максим. Я вас люблю, бо ви маєте великі вуса. А у вас молочко є?

— Є, Улянко, молочко. А де твоя мати?

А ось там, щось робить... біля воза.

Жінка, що мала відвагу з пістолею в руці бродити по диких лісах і ганялись за індіанцем, який, в її уяві, вкрав дитину, тепер стояла сама, безпомічна, і не мала сили кроку вперед зробити.

— Звідки Бог привів? — залунав з далеку голос дядька Степана.

— Здалеку, — відповіли. Олена здригнулася. Так, це його голос.

— О, ще й дівчинку маленьку маємо! — говорив Степан, нахилившись до Улянки. Сорочка на його грудях розстібнута, а на шії виднів великий досить хрестик, на срібному ланцюжку. Як Степан нахилився до Улянки, дівчинка завважила цей хрестик.

— А що ви там маєте?

— О, цього дітям не можна...

— Покажіть тільки.

— А я вас поцілую! — і обняла його руками за шию й поцілувала.

— Мамо, мамо, це хрестик. Такий як у церкві, тільки маленький, дивись мамо!

Олена ще й далі стояла біля воза. Степан підняв голову.

— Оленка, моя Оленка! Оленка! — кинувся до неї.

— Степане! — прошепотіла блідими устами жінка.

— Невже це правда? Невже це справді ти?

Усі вмовкли. Дивились на щастя людей, які знайшли себе по стільки роках. Дід Максим стояв, як в землю вкопаний, велика сльоза блищала під пові-

кою. Шарпнув вуса і спустив очі вниз. Дядько Микита роззявив рота, ще ширше, як звичайно.

— Диви, диви! А що це за диво? — пробурмотів.

А Степан і Оленка не бачили нічого і не чули. Оленці сльози котились, мов горох, Степан був трохи блідий.

— Мамо, мамо, ходи!

— Улянко, ти знаєш, хто це є?

— Так. Дядько Степан.

— Ні, дитино. Це твій батько, що ти за нього що вечора молилась, щоб Бог хоронив його. Бачиш, Бог добрий, вислухав твоєї молитви. І тепер твій батько буде завжди з тобою.

— То ви мій тато? А чому ви мені скорше того не сказали? Тату, а даш мені цей хрестик? Дай, тату!

— Як виростеш велика, тоді я тобі його дам, згода?

Денис побіг до Білої Зірки, що стояла в загороді і приглядався всьому здалека. В цьому замішанні на нього ніхто не звертав уваги, аж тепер дід Максим нагадав.

— Денисе, гей Денисе! А деж ти бував?

— Ой, діду, ви знаєте, він мою Уляну знайшов! — і почала Олена розповідати усе, як було.

До пізної ночі говорили і наговоритись не могли. А потім порозміщувались, як могли, і поснули...

Роздягаючись до сну, Денис відчув як щось випало йому з кишені. Глянув: камінчик якийсь, та дивний. Він вже десь такий бачив. Ах, так, він бачив, це... це... один жемчуг зі скарбу королеви Каї! Як же він туди попав? Він же не брав звідти нічого!

І раптом нагадав сон, що йому снився, коли він їхав в кану. Йому снилась сама королева Каї, що наче сонце сіяла. Вона казала: маєш від мене подарунок, стережи його, а він принесе тобі щастя...

НОВЕ ЖИТТЯ В ОСЕЛІ КОЗАКІВ

В оселі козаків гуло. Кипіла робота, ліс дрижав від ударів сокир, бринів від звуків пил... Козаки рубали дерева під будову нових хат. Оглядали, вибирали, а потім назначували що кращі й рівніші і по черзі клали одне по другім на землю.

Ось який гарний дуб. Старий, але дивіться, який рівний. Пригодиться. Щоправда, одне дупло має, там високо, але це не шкодить, — говорив дід, що командував усіма роботами. — Гей, Степане, давай сокиру!

І замахнулись обидва, і дід, і Степан. Під сильними ударами дуб ледве здригнувся. Але з дупла виставила голівку білочка. Мабуть хотіла подивитись, хто це нарушує її родини спокій. Люди, багато людей, Невже і це дерево зрубають?

Денис сидів на зрубаному пні і обтісував галуззя. Нараз щось шмигнуло йому попід ноги. Це білка, велика білка. А що вона держить у мордочці? Маленьку? Малесеньку білочку... Денис скочив, щоб наздігнати, але хто дожене швидкогого стрибунця? Тільки пушистий хвіст шмигнув в повітрі і білочка скочила на сусіднє дерево.

Удари сокири рівномірно, поволі, але послідовно перетинали пень старого дуба. За хвилину два круглі очка знова показалися недалеко Дениса. Знову білка? Невже та сама? Тільки вже маленької не мала. Денис підвівся, білка зникла, а за хвилину вже сиділа на дереві, ніби готуючись до скоку на старого дуба, що ось-ось мав впасти. Страх перед людьми стримав її на хвилину, але не на довго. Бо ось білка знову стрибнула і зачепилась за велику гілляку дуба, що хилився до долу.

— Набік, набік! Паде дуб! — крикнув дід Максим. А білка наче несвідома великої небезпеки блискавкою перескакує галуззя і всувається в дупло...

— Там білка, там білка, дивіться! — крикнув Денис, показуючи на маленьке створіння, що зачепилось лапками за кору під звисаючим листям і хвилинку затримавшись вп'ялило перелякані оченята в людей, що стояли внизу. Невже хотіла маленька білочка про щось їх просити? Хотіла, та не могла, бо люди не розуміли її мови...

Розгублено й налякано пищала і, здобувшись на відвагу, залишила свою листясту охорону й почала спускаться в дупло. Ще мить ... та ні, дерево з гуком впало на землю. Великий, розлогий дуб прислонив собою малесеньке тіло білки.

Денис кинувся між галуззя. Невже білка не живе? Він не бачив, щоб вона стрибнула. Чому вона так вперто держалась дерева? Ось тут вона, притиснута гіллякою.

— Тут білка, тут!

Дядько Степан підняв гілляку, а Денис засівся, щоб зловити білку. Вона рванулась, а потім знову впала на листя зрубаного дуба. Денис взяв її на руки, білка запищала, сполошені очка дивились на хлопця.

— І чого вона так цього дерева чіпалась? — дивувався Денис.

— А може в неї маленькі в дуплі? — сказав дід Максим.

Ні, вона маленьке винесла, я бачив. Ось на це дерево, в зубах несла.

— Ану, погляньмо. — Поліз старий козак до дупла. Встромив руку і витягнув звідти щось маленьке, наче котенятко. Білка заворушилась.

— Не бійся, нічого тобі не буде. Діду, дайте свою шапку.

Всі козаки зібрались довкола і приглядались як Денис робив з дідової шапки гніздечко зраненій білці-ма-

мі і її маленькій доні. А потім всі, як шістьох їх було, почали вилазити на інші дерева і шукати ще одної дитини білки. Навіть дід Максим забув за посліх у праці і почав драпатись на дерево. Не високо міг вилізти, бо старий уже був, але нижчі всі перешукав.

— Ні, не видно. Де ж це чортове насіння? Ану, Степане, полізь вище, може там десь заховалося. Таке маленьке, згине без мами.

— Воно напевно на цьому дереві, — сказав Денис. — Дядьку Микито, подержіть шапку, але уважно! — і поліз на дерево.

Осторожно взяв білочку на руку і почав злазити з дерева. А потім поклав старій білці в шапку її другу доню.

— Ну, небагато ми сьогодні зробили, — сказав жартуючи дід, — зате цілу родину білок до хати придбали.

Всі пішли домів. А там вже Марійка, Яринка, Олена і Улянка годували білок горішками. Стара білка не дуже вірила тим пестошам, але не могла рушитись, бо в неї нога була потовчена. Зате маленькі білочки хрупали горішки аж мило було дивитися.

Незабаром побудували вже нові хати. Зараз біля Івана була вже приготована хата для Грицька, а далше для Петра і Софії, трохи збоку дядько Степан заложив своє господарство. Постала ціла вулиця, по обох її боках, у досить великій віддалі, росли щораз то нові будинки, а за ними розляталось поле. Ще, власне, не поле, а зелена левада, що осінню мала перетворитися в чорну, родючу землю.

Всі працювали разом, помагали одні одним й ніхто від нікого не вимагав заплати.

Дід Максим радів. Ось тут буде їх село, тут буде їх земля, тут буде їхня Україна, яку зі собою в серцях привезли.

Жнива збирали всі разом. Не батато того було на стільки людей, але ловили звірів і шкірою доповнили запаси на зиму.

— Боюсь, що голодна буде цього року зима, — говорив дід. — Багато нас, а збір — хоч добрий, — та замалий. Та якось Бог дасть. Як є хліб і вода — козакові не біда!

Осмалені останки фортеці чорніли здалеку. Ніхто туди не заходив, крім Ораяга. Індіанин вештався по руїнах цілими днями. Чогось шукав.

Осінню поїхав дядько Микита і Степан до міста. Возом поїхали, забрали трохи шкір, щоб виміняти на потрібні речі. Але і шкір мало було Ораяг просив їх, щоб ще трохи почекали: „Ораяг каже — не їдь... ще не їдь...” і далі крутився по фортеці. Але час наглив, зима ось-ось, а тут і одежі теплої треба й соли і багато іншого. Поїхали. Накупили, що могли. Дядько Микита проміняв ще свої новісінькі чоботи на багато кораликів, ножів, гудзиків і іншого барахла.

— А нащо тобі, Микито, того дрантя? Краще б щось путнього купити.

— Вже я знаю, що роблю, — відповів, як звичайно поволі, ніби важив кожне слово. — Ще трохи кольорової матерії мені треба, та вже нема за що купити. Хіба позичу у свахи, а Марійці віддам.

Навезли добра до хати і до господарки, ще пару свинок, і корову і одежі теплої кожному потрохи.

— Ех, якби шкір більше було, то можна б все купити. А так, дивіться, Микита без чобіт вернувся!

— Буде шкір більше, буде, побачиш! — говорив дядько Микита, розкладаючи свій крам. — Марійко, пошй мені велику торбу, як тільки пошью собі нові чоботи, піду поміж індіан. Крамарем буду.

Зима важка була, точно, як передбачував дід Максим. Не було що їсти, снігом замело так, що не можна було нічого впольовати. На кукурудзяній муці, і то лиш раз у день, доводилось жити. А тут з'явився новий гість: маленький хлопчик, Павлусь. Син Марійки й Івана.

Степан, Юрко, Микита і Денис бродили лісами, щоб щось вполювати. Часом принесли зайця, а зрідка серну.

Дід Максим посумнів. До кінця зими ще далеко. Далеко до нової їжі. Невже прийдеться тут марно пропастись?

Навіть Улянка зажурилась. Щораз підходила до білочок, що грілись на полиці і питала:

— Хочеш горішка? А я вже не маю...

Ораят теж тулився коло козаків. Дід Максим не казав нічого, хоч все ще одним ротом більше, а харчів щодня менше.

НЕСПОДІВНА ПОЯВА ЛЯ САЛЯ В РІЗДВЯНИЙ ВЕЧІР

Різдво перебули ще с'як-так. Жінки призбирали по трохи всього, щоб як слід притотувати Святу Вечерю, щоб прийняти, як годиться, Боже Дитятко.

— Бог допоможе! — говорила мовчазна Софія. — Так, як допоміг нам вирватись від бусурменів. Зрадили вони нашого гетьмана, людей в ясир позабирали! Вже хіба тут нічого гіршого нас не зустріне.

— А на весну, як Бог дасть дочекати, — докінчила Олена, — руки по лікті в роботу, і вже тоді нам ніщо не буде страшне. — Олена завжди всіх потішала, для неї ж найгірше вже минулося.

Як же інакше цього року святкували Різдво! Повна хата людей. Всі прийшли бажати: „щастя, здоров'я і дай Боже витримати!“ А потім колядували у всіх хатах. Денис з Улянкою обійшли всі хати по кілька разів і всюди „Бог Предвічний...“ співали.

Гомоніла староукраїнська мелодія в цей святковий вечір в американських диких лісах.

Чи то пісня, чи щось інше звабило в пізній вечір подорожнього до хати на горбку. І не самого, з ним був пес і молодий індіанець.

— Пустить у хату! — просив втомленим голосом пофранцузьки.

— Заходьте! — відповіли з середини.

Подорожний сів на лаву. Весь був обмерзлий і засніжений. Софія кинулась подавати їжу. Нараз за вікном, вже не знати котрий раз з черги, залунали два дитячі голоси „Нова радість стала...“ Подорожній підняв голову — наче ангели співають. Як добре і за-

тишно і спокійно в цій хаті... примкнув очі і слухав... слухав... Нараз коляда увірвалася!

— Хто це співав?

— У нас сьогодні Різдво, — пояснила Софія. — Діти колядують.

Повіки подорожнього щораз опадали на очі. Індійнин сумно дивився на свого пана:

— Може спочините? Вам спати треба.

— Часу нема! — відповів.

Нараз у хату вбіг Денис, а за ним Улянка.

— Вечір добрий, дайте пиріг дов... Мес'є, Мес'є, а ви звідкіля тут?

— Денис? — відповів чужинець. — О... це добре, добре. Ти живий? А я думав, що нещастя скоїлось тоді, там на озері.

— Куди ви йдете і звідки? Ви може хворі?

— Не хворий, а втомлений. Може вже цілий місяць ідемо. Були ми в землі Ілиноїв і вийшло так, що мушу вертатися. Мушу йти налагодити деякі справи.

— Ходить до нас, до хати діда Максима. До того, що вам воду в фортеці знайшов, пам'ятаєте?

Пішли. За хвилину до діда знов посходилились усі з цілої оселі. Марійка навіть Павлуся принесла.

— Ого, то вас тут більше тепер.

— Зза моря приїхали?

— Так, з України, — пояснив Петро. — Бо бачите, багата наша земля, родюча, золота земля, і кожний зайда для себе загарбати хоче. Забагато ворогів Україна має, а за мало згоди внутрі. І ось ми тут знайшли собі притулок, у чужих лісах, щоб вижити, щоб перетривати...

— І я по тих лісах волочуся, все нових земель шукаю. Щоб прапор французький мав більше простору, щоб нове життя ось тут збудувати.

— Ви і ми. Ви тут, щоб здобувати, а ми щоб легше дихнути, — сказав задумано Петро. — Так чи інакше,

а будувати будемо разом нове життя в диких, непрохідних лісах.

Мес'є подивився уважно на Петра. Його вислови і спосіб думання зацікавили славного француза. Дід Максим дивувався його своїм небуденним життєвим досвідом, своїм здоровим розумом. Денис своєю відвагою, шляхетністю і спритом. Всі інші козаки своїм спокоєм і послідовністю. А тепер цей Петро із своєю філософією, знанням і глибоким підходом до важливих питань життєвих. Дивні ці люди з-над Дніпра. Такі інакші! З такими то не страшно було б і голіруч по сонце сягнути. А однак чогось їм недостає? Чого?

Покріпившись і відпочивши, рушив Ля Саль в дальшу дорогу.

— Я ще тут буду. Я так легко не зрікаюсь своїх намірів. Хай десять разів, а буду пробувати. Або згину, або своєї цілі досягну!

Від останніх відвідин Ля Саля, що так несподівано в Різдвяний вечір з'явився в оселі козаків, минуло чотири роки. Денисові вже вус засіявся, а Улянка вже великою дівчинкою стала. Золоті кучерики, сплетені в дві коси, спадали на плече, довгі вії заздрісно ховали двоє синіх, наче небесна блакить, очей. Трішки задертий носик, червоні губки і дві ямочки заповідали, що з неї славна красуня виросте. Степан і Олена доглядали її, як ока в голові. Все, чого тільки захотіла, все мала. А весела була, мов пташка, все жартувала.

Всі любили її за добру вдачу. А Денис? Ні, він не буде ніякою дівчиною голови собі завертати! Його мачула, простір, пригоди! Його мрія — поїхати з Мес'є, відкривати нові землі, здобувати світ...

За чотири роки багато змінилось в оселі козаків.

Приїхали ще нові люди, ще більше хат побудували, ще більше землі взяли під управу.

Дядько Микита на самому роздоріжжі збудував собі хату і там завів крамницю. Тепер вже в нього всього повно: плуги, сокири і сіль і перець, мука, цукор, цвяхи й матеріяли, — одним словом усе, чого треба для господарства і прожитку.

Індіяни також заходили до крамниці дядька Микити. Міняли шкіри за ножі, за тонку матерію, а перш усього за коралики. Приглядались індіяни білій красуні, що ще властиво дитиною була. Особливо один з великого села, що в три дні дороги від оселі козаків було, частенько заходив, оглядав речі і що найдорожчі шкіри в Улянки міняв, бо Улянка частенько помагала дядькові Микиті в його крамниці. Коли дядько Степан довідався про цього індіянину, заборонив Улянці заходити до крамниці і більше стеріг її.

Ораят даліше жив біля козаків, але вже не як гість. Він вже наче належав до родини. А сталось це так:

В ту пам'ятну, голодну зиму, чотири роки тому, в ту першу зиму, як приїхала з України Улянка, десь зараз по Різдві, у козаків не стало харчів. Ще могли видержати тиждень чи два, але не більше. Дядько Степан з іншими козаками і з Денисом бродили глибокими снігами в погоні за звіриною, але дуже часто зовсім без успіху. Ораят не ходив з ними, він весь час блукав по фортеці, чогось шукаючи. Перекидав обсмалені стовбурі, відгортав сніг, розкопував замерзлу землю, шукав від ранку до ночі, аж раз прибіг в хату весь червоний з напруження.

Денис сидів на лавці під вікном. У нього на долоні блищав камінь. Той самий, що його приніс з печери королеви Каї. Чи годиться тримати у себе в таємниці таку дорожочіну річ, коли всі голодом примирають? От, Улянка вже зовсім хвора! — думав — Невже в місті не проміняють його? — І жаль стало йому ма-

ленького камінчика, що лежав у нього на долоні. Камінчика що мінився всіми барвами веселки. Він мав принести йому щастя, а тут треба його на хліб проміняти.

Поволі встав, затиснув в долоні своє щастя і збирався підійти до діда.

— Денисе, пст... Денисе!

Хлопець вийшов на двір.

— Є! — майже крикнув Ораяг — Є. Тільки Ораяг не знає... Ходи скоро! Ходи!

— Та йду, вже йду! — Пішли оба до фортеці. Ораяг побіг прямо до купи почорнілих решток магазину. За ними земля була вже очищена від снігу, під стовбуром осмаленого, зісохлого дерева стояв Ораяг.

— Дивись тут! Тут скарб Ораяга!

— Нічого не бачу. Чи тобі не примарилось з порожнього шлунка?

— Подивись добре, бачиш? Дивись...

Денис глянув ще раз. Земля, щоправда, не рівна в тому місці, ніби замерзлі свіжоскопані скиби. А там, що там вистає? Кусок шкіри? Нахилився. Так, шкіра, і то боброва.

— Там багато їх є, багато. Але як їх дістати? Кажи, може ти знаєш?

— Багато, кажеш? А чиї це шкіри?

— Ораяга. Це все Ораяга шкіри.

— Ну, то хіба до весни треба почекати, аж земля розмерзнеться.

— Ні, тепер треба! — і вхопив Ораяг лопату і почав розкопувати замерзлу землю.

— Чекай, так нічого не зробиш. Хіба окропом розм'якшити, — порадив непевно Денис.

Розклали вогонь, нашли заржавілу посудину і гріли воду...

Зливали окропом землю і копали, аж врешті докопались до стосу шкір, зложених у вистеленій сухою

травною ямі. Багато було того добра. З двадцять бобрових шкір, кілька ведмежих і лисячих.

— Так, це справжній скарб, — сказав Денис, — великий скарб. Шкода тільки, що того їсти не можна.

Ораяг підняв голову, подивився на хлопця. В його очах блиснула радість.

— Можна, все можна. Їдьмо в місто...

— І що?

— І проміняємо на муку і всі будемо мати що їсти.

— Ти справді? — зрадів Денис. — Ти, Ораяг, віддаси ці шкіри для усіх?

— Для добрих людей, — Ораяг добрий!

Вовтузились з тими шкірами до пізнього вечора, а потім, як вже всі поснули, запрягли коней до санок і поїхали.

Дід Максим таки добре розлютився, коли вранці побачив, що Дениса нема.

— Ані хлопців, ані коней. Що це вони знову вигдали? Невже Ораяг намовив Дениса на якесь нечисте діло?

Але за дві неділі з'явилися хлопці і коні і сани, повні всякого добра: мука, товщ, цукор, каша. Все що треба, щоб вижити.

Ораяг обтріпав сніг зі себе і підійшов до діда із трохи зніяковілим виразом лиця.

— Скорше не могли, сніг застелив дороги. Ораяг знайшов скарб і виміняв його для тебе, діду. — І показав рукою на сани наладовані міхами і мішечками. — Ораяг пам'ятає, що ти, діду, дав йому свій кожух, бо Ораяг змерз, дав Ораягові їсти. Все давав їсти і спати дозволив в хаті. Не вигнав надвір.

І скінчилась щасливо та пам'ятна зима, що грозила нещастям. Скінчилась щасливо завдяки Ораягові, який віддячився козакам у саму найчорнішу для них хвилину. І власне тоді Ораяг став членом великої рідні козаків-виселенців з України. Він вже й говорити по їхньому навчився і звик уже до всього, що вони ро-

били. Тільки ніяк не міг навчитися ходити в чоботях, що їх йому з вдячності дядько Микита пошив. Вони, як святість, стояли в хаті на полиці, але вбрати їх не відважився індіанець до кінця життя.

— І не треба, — казав дід Максим. — Вродився ти індіанцем в мокасінах, так і залишишся ним. Це тобі ніяка кривда, як серце в тебе шляхотне та щире і голова відверта.

І так чотири роки минуло від того часу. Все змінилось, все, так би сказати, вросло в нову землю.

І знову прийшла зима, знову замело снігами. Та не страшно було тим разом козакам зустрічати білу гостю, хоч вона приготувляла для них, а радше для Дениса, велику несподіванку.

ПОВОРОТ ФРАНЦУЗІВ І ВІДБУДОВА ФОРТУ

Улянка в білому козушку, в чобітках та зеленій хустині на ясних косах, вся обсніжена, заходила від сміху.

— Ха-ха-ха! Дивись, яку бабу Денис зліпив! Ха-ха-ха! А чому ти їй ніс такий кирпатий зробив?

— На твій задивився!

— А хіба ж мій такий? — видула губки Улянка. Так, справді у неї кирпатий носик. Але вже не такий, як у тієї снігової баби.

— Ось і хустка на голові, і вже зовсім Улянка! — дразнив її Денис. — Ще тільки мітлу в руки...

— Ох, ти поганий...

І почали бігати одне за одним, аж на вулицю вибігли. Крик такий зчинили, що годі.

Дорогою до крамниці Микити ішов індієнин. Ніс зі собою шкіри. Молодий, стрункий, з чорними як вугіль очима. Пристанув і задивився на дівчину. Він вже її не раз бачив у крамниці Микити, але тепер вона чомусь туди не заходить, хоч він тільки для неї туди приходив. Сьогодні ненароком її зустрів. Зарін був першим воїном в селі індієн, всі дівчата за ним пропадали і кожна мріяла бути тією щасливою, яку він вибере. Але Зарін тільки одну мав усе на думці: русяву, білолицю дівчину з оселі чужинців.

— Пожди, я тебе зловлю! — кричала Улянка — Ох, ... — скрикнула ще раз, коли прямо в руки індієнина влетіла.

— Не бійся, я тобі нічого злого не зроблю! — сказав цей м'яко. Улянка розуміла вже трохи індієнську мову. Пристанула, спаленіла.

— Я знаю, що ти нічого злого мені не зробиш. Я тільки злякалась, бо не сподівалася.

— Улянко, Улянко! — гукав Денис. — Ходім кінчати бабу ліпити, Улянко!

Улянка побігла, а Денис бачив, що бистрий погляд індіянина побіг вслід за нею. І може був би Денис звернув на це більше уваги, коли б не підбіг Ораяг з другого кінця оселі.

— Хтось їде! Багато людей їде! Ось там! Французи!

І справді їхало багато людей. Дійсно багато, і всі вони до старої, спаленої фортеці прямували. Денис побачив високу постать Ля Саля, побачив чорний капелюх отця Рене і багато чоловіків і жінок та дітей.

Спалений форт знову ожив. За декілька днів все було почищено, що важніше направлено, частокіл доповнений.

Отець Рене, коли вперше побачив Дениса, не впізнав його.

— Невже це справді ти, мій сину? Так, так. Літа йдуть, і ось з малого хлопчика вже зробився майже дорослий чоловік.

— Бачиш, Денисе, я своїх плянів не змінив, — говорив Ля Саль. — Я таки збудую тут корабель і таки дістанусь до великої ріки, як Бог допоможе.

— І я з вами, — сказав. — Хіба візьмете мене з собою?

— Візьму, візьму. Нам добрих воїнів все треба. А може ти вже забув пістолею орудувати? Індіяни, чую, дали вам спокій, не турбували вас дивним дивом, то й не було з ким воювати.

Денис вийняв пістолю і вцілив просто в середину обгорілого дерева. Та так швидко це зробив, що Ля Саль здивувався.

— От і добре! Я тільки жартував. Я знаю тебе, хлопче.

Як тільки почали таяти сніги, Мес'є вирушив у дорогу. Денис і Ораяг були членами його експедиції. Не

всіх людей забрав Ля Саль. Яких з двадцять залишилось у фортеці будувати корабель під проводом Андре. Вони мали чекати дальших заporяджень від Ля Салья.

Денис врешті діждався тої хвилини, коли він піде в незнані краї, повні романтичних пригод. І ось прийшов той день довгожданний. Тільки чому в Дениса на хвилину згасла радість ув очах і то якраз тоді, коли він прощався з Улянкою? Чому тоді перший раз наче прикро йому було, що він іде? Чи може тому, що в очах Улянки сльози блистіли, коли вона говорила:

— Тут без тебе сумно буде...

Поїхали... ледве леди звільнили зі своїх обіймів води ріки, ледве перші квіти стидливо почали виглядали з-під снігу. Понеслись кану серединою ріки, а в них повні енергії і життя, жадні пригод молоді люди і один старенький отець Рене.

Улянка довго стояла на березі й дивилась в слід. Стояв і дід Максим. А Денис теж довго дивився на беріг, де маячили дві постаті, і чомусь тепер прийшов йому на думку Зарін, індіанець, що був раз задивився на Улянку. А Денис нікого не остеріг, не сказав, щоб були уважні, щоб пильнували Улянку.

— А мені яке діло до Улянки? Я ж їду в світ шукати пригод. Їду із своїми лицарями.

Перших кілька днів все було спокійно. Вдень води несли кану все вперед і вперед, а вночі високі кущі давали їм захист і відпочинок.

Ставало чим раз тепліше, сонце щораз більше припікало, дерева щораз густіше покривались зеленню, ліси заходились співом пташні. Їхали на південь.

Ріка, якою плили, за міркуваннями Ля Салья землею Іліноїв, мала довести їх до великої ріки. По обох її боках стояли зрідка оселі індіан. Струя ріки швидко несла легкі кану вперед.

— Сьогодні треба подбати про запаси в дальшу дорогу. Як лишимо землю Іліноїв, невідомо, що нас чекає.

Причалили до берега, розтаборились. Ораят пішов розвідати околицю, а решта готувались на полювання.

— Там село індіян! — кричав вже здалеку Ораят. — Там мусить бути село, бо я бачив, як індіанин з оленем на плечах побіг в ту сторону.

— Спробуємо. Може дасться що виміняти, — сказав Ля Саль. Забрав ножі і коралики на виміну і з отцем Рене подались у вказаному напрямі. Денис з друзими залишився стерегти човнів.

Десь під вечір здалеку показалася група індіян. Усі вони з луками в руках, а їхні крики не ворожили нічого доброго.

— Кану на воду! — скомандував Денис. — Близько одне до одного!

Всі стояли рядом з пістолями готовими до стрілу. Денис пам'ятав, що Мес'є наказував не вступати в боротьбу з індіанами, тільки на випадок оборони...

Індіани зближались, а вода несла кану з білими серединою ріки. Індіани затримались... У кожного білого в руці пекельна машина. Відважні білі (а індіани цінують відвагу) просто на них впливають. Стовпились червоношкірі на березі і не зачіпали смільчаків, як вони всі разом, виструнчені, з лискучою зброєю в руках, понеслись попри них. За закрутом ріки затримали кану, щоб подождати на Мес'є. Чому ж його так довго немає?

Нараз почувся постріл. Це Мес'є взиває! Чи ж би на поміч?

Денис, Ораят і ще кількох пішли за відгомонам стрілу, а двох остались сторожити кану.

Село індіян було недалеко. Індіани приготували пир для них, а Мес'є вистрілом дав знати, щоб усі прийшли. Усі, крім тих, що лишились сторожити.

На зеленій мураві, застеленій килимами, засіли усі до вечері. Жінки, з тісно сплетеними косами і стрічками в волоссі, подавали варену кукурудзу і паляниці печені на гарячому камені, а потім принесли довгу посудину, на якій лежала в одному куску спечена така

ж сама довга риба. Дивувались чужинці, бо риба на-
причуд смачна була.

А господарі запрошували усіх переночувати. Та так
щиро просили, що Денисові видалось це підозрілим.
Невже засідку якусь готують?

Видно і Мес'є не довіряв, бо роздавши коралики і
вимінявши решту „дорогоцінностей” на муку, куку-
рудзу і проче, пішов зі всіма пізнім вечором до кану.

Тим разом їхали вночі, бо індіяни сказали їм, що
велика ріка недалеко, що може зо два дні плавби. А
там живе знайоме їм плем'я, вони їм також харчів про-
дадуть.

Плили. Не за два, а за чотири дні побачили великі
води, наче море. Другого берега оком не доглянеш!

— Оце й ріка, якої я шукав! — сказав Ля Саль.
Могутні води, зелені левади! Довкрути над вами тепер
покров короля Франції!

Денис дивився на великі води, що ліниво плили на
полудне. Брудно-сіра маса, поперетинана зелено-сині-
ми струями. час до часу вистрибнула риба, птахи літа-
ли низько. Це та довгожданна ріка!

Затримались.

— Тут збудуємо форт. Міцний, щоб охороняв цю
землю. Це буде перший форт над великою рікою, а за
ним і другі виростуть. Ген здовж аж до моря.

І зараз таки взялись до будови.

**

Весна настала. Гарна й тепла. Праця в полі і біля
домів зайняла всю увагу мешканців козацької оселі.
Знову закипіла пожвавлена праця, знову видирали
природі щораз то більше землі під управу, знову ора-
ли, сіяли...

Улянка не ходила в поле. Вона вешталась біля дому.
Хату привела до порядку, потім полуденок батькові і
матері приготувляла, в поле виносила, а потім у квітни-
ку біля хати лад наводила.

— Тут посаджу собі троянди. Тітка Софія має такі гарні, обіцяла дати нащипку. Шкода, що нема Дениса. Сумно без нього. Та чи вернеться він?— думала Улянка, ідучи з ведром до ріки по воду. — Вже так довго його немає. Ось яке вже збіжжя високе, а як він від'їздив, то ледве озимина виглядала з-під снігу. Ох!... — крикнула.

Несподівано якась рука вхопила її за стан, а друга затулила рот. Ведра покотились по скелястому березі в долину, одне з них застрягло, зачепившись за кущ. Перелякані очі побачили над собою обсмалене лице Заріна. Вухом вловило легкий свист. З недалеких кущів вибіг кінь. І за хвилину Улянка, все з затуленим ротом, сиділа, а радше лежала на коні, який біг в сторону лісу.

— Зарін добрий, Зарін візьме тебе за свою скво, до себе в тепі.

Проїхали добрий кусень лісом, потім звернули на поляну, а далі знову лісом. Улянка не знала, що їй робити. Втекти не може, хоч би який слід по собі залишити. І непомітно скинула з волосся на землю стрічку.

А як вечером вернувся Степан і Олена з поля, довго кликали Улянку. Але ніхто не відзивався. В оселі вдарили на сполох: вкрали дівчину, Степанову Улянку!

Дивувались люди, що таке сталось. Їх же індіани від довгого часу зовсім не чіпали. Час до часу тільки якусь малу пакість зробили, нічого великого.

Хто б це відважився? Хто вкрав Улянку? ...

— Зарін добрий. Зарін візьме тебе за свого скво...

СТРІЧКА УЛЯНКИ В ЛІСІ

— Мушу вислати когось з-поміж нас до фортеці над Ніягарою, — сказав одного дня Ля Саль. — Не більше двох людей, бо тут мені їх треба.

— Чи дозволите мені бути виконавцем вашого доручення? Ми підемо обидва з Ораягом. Не забаримось, — це Денис зголосився, а Вовк, що завжди був біля нього, заворушився.

— Чому якраз ти? Затужив за своїми? — жартував Мес'є.

— Ні, тільки... тільки, — зам'явся Денис — я забув їм щось важного сказати.

— Ну, добре, добре! В таких мандрівках ти більше досвідчений, ніж інші. Іди, тільки будь обережний. Не задавайся з ніким, оминай небезпечні місця і скоро вертайся.

Ще було зовсім темно, як Денис, Ораяг і Вовк вирушили в дорогу. Дорога далека, важка, але Денис з-місця наказав поспішати. Думки не давали йому спокою. Чому він не сказав нікому, щоб уважали на Улянку, чому він не сказав про Заріна? Ох, щоб тільки не запізно прийшов!

Йшли, йшли як тільки могли швидко. Трималися здалеку від індіанських осель. Минали дні, минали ночі. Денис, втомлений неперервним маршем, нічого не говорив. Ораяг дотримував йому кроку і дивувався, що сталося Денисові? Але не питав нічого.

Аж врешті почали наші подорожні пізнавати околицю. Вже знали, що ще два дні дороги і вони побачать водопад. От сюди веде дорога до індіанського се-

ла, де живуть Сенеки, а там табір людей Орлиного Ока. Денис втомлений ліг під кущем.

— Спічнемо трохи. Може б що з'їсти, Ораяг?

— Можна, Можна. Розклади вогонь, а я зараз...

— і Ораяг зник у лісі.

Денис почав збирати сухе гілля. Що це лежить? Синя стрічка? Така як і Улянки... Невже щось лихого трапилось їй? Невже запізно прийшов! Синя стрічка Улянки! Тут, на два дні дороги від ріки? Тепер літо щойно почалось, всі зайняті в полі, невже Улянка сама так далеко забрила? — міркував Денис, і якесь лихе прочуття заволоділо ним.

— Ораяг, Ораяг! — закликав, приклавши руки до губ. — О-ра-а-я-я-я-т...

Індієнин за хвилину з'явився.

— Дивись, я тут знайшов синю стрічку. Це Улянки...

— Зарін, Зарін їй вкрав! Ораяг бачив, як він за нею очима водив...

— Додому більше ніж один день дороги, шкода часу. Ходім до села Сенеків! — запропонував Денис. Звернули з дороги та й пішли лісами.

Вночі, як у селі всі спали, Денис і Ораяг прокралися в табір крізь діру в частоколі. Тією ж самою, якою він кілька літ тому пролазив, щоб знайти Набі. Ах, Набі... Набі! Вона йому допоможе. Ораяг знав тут кожний куток. Ораяг знав, де було тепі Заріна.

— Псс... Денисе, дай я помажу тебе, щоб не ввізнали так відразу, що ти білий.

Ораяг вийняв з кишені якісь червоні листочки і помазав ними лице Дениса. Чорна глина докінчила діло.

— Скинь сорочку! — наказав.

Наче коти, навшипиньки полізли просто до тепі Заріна. Ораяг всунувся до середини. Наче нікого нема... Ні, хтось спить. Це мати Заріна, а більше нікого нема. Присіли обидва під тепі, чекають. Зарін мусить прийти... Мусить...

Щось зашелестіло. Це Вовк прийшов за слідами свого пана.

— Вовк! Псс... тихо! Лежи! — сказав шепотом Денис. Вовк знову рушився. Хтось ішов, ні, хтось їхав конем. Ораєг вийшов назустріч, Денис приліг під тепі.

— Ах, то ти? — залунав в темряві ночі голос Ораєга. — Акуана, як це добре, що я тебе бачу. Акуана, я вже вернувся. Ти радієш, Акуана? — шепіт ставав ще тихшим.

— Лиши мене! — почув Денис голос дівчини, ніби крізь сльози.

— Що сталося, Акуана?

— Завтра Зарін бере собі білу скво! Завтра... майже плакала дівчина. — А я так його люблю, Ораєг!

— Акуана, сестричко моя бідна, все буде добре, не плач!

Денис сів, присунувся ближче, щоб краще чути.

Скажи, Акуана, де ця біла дівчина?

— Вона в тепі Зеленого Змія. Вождь, Зарін і інші ще не вернулись з ловів. Завтра... завтра велика скво їх звінчає.

— Коли вони пішли на лови?

— Вчора ще. Велика скво сказала, що вінчання такого воїна, як Зарін, треба звеличати. Веліла принести п'ять оленів. А за ними далеко треба йти.

— Ходи! — сказав Ораєг. — Денисе, ходи. Ходи до дому Зеленого Змія.

— Страшно, туди не вільно нікому! А хто це? — злякалась дівчина, побачивши Дениса.

— Тихо! — наказав Ораєг. — Це з другого села.

І наче тіні пішли Денис і Ораєг, а за ними, ведучи коня, Акуана. Дім Зеленого Змія був збудований з бочота і трави, двері заслонені тканиною.

— Акуана! Піди в середину. Скажи білій дівчині: „Денис чекає!” Пам'ятай, „Денис чекає!”

— Я боюсь!

— Іди, якщо хочеш мати твого Заріна!

— „Денис чекає” — повторювала дівчина і тихенько, наче ласочка, всунулась до середини. Довго її не було, Денисові здалося, що дуже довго. Вкінці заворушилась тканина на дверях і зза чорної голівки Акуани, виглянуло біле, перелякане личко Улянки.

— Улянко, Улянко! — прошепотів Денис.

— Денисе, це справді ти? Денисе! — кинулась дівчина до нього. Денис обняв її і притулив до себе.

В тій хвилині в дверях тепі появилась ще одна постать.

— Я знала, що ти прийдеш. — сказала жінка. — Я це знала!

— Набі! Набі! — це було все, що міг промовити Денис.

— Це ти вже вдруге тут. Раз не пощастило, запізно було... Але тепер... Тікайте скоро, бо вже на день пішло.

— Спасибі тобі Набі. Спасибі, Велика Скво! — шепнув Денис. Набі зникла за заслоною.

За хвилину з села втікали на конях Денис і Улянка.

Коли приїхали в село козаків, там нікого майже не було. Самі жінки й діти. Усі чоловіки вирушили шукати Улянки. Але недовго на них ждали. Ораєг, ідучи з Вовком за Денисом, стрів їх подорозі й розказав усе. Що за радість була! Степан пігнав стрілою домів, де вже Олена не випускала з обіймів своєї єдиної доні. Дениса вже не було. Він пішов у фортецю виконувати доручення Ля Саля. А коли повернувся в оселю, розказував, що Мес'є буде нову фортецю над берегом великої ріки.

— Велика це ріка, діду. Така велика, що кінця води не видно.

— Ну, і що далі?

— Залишить там залогу і з іншими піде дальше.

— А ти?

— Я мав тільки передати доручення і негайно по-

вернутися до нього. Кінчати форт, а потім великою рікою аж до моря.

— Ідеш знову? — запитала Улянка. Та так якось дивно, що всі глянули на неї, а вона сама спаленіла... і вибігла з хати. За хвилину за нею вийшов Денис.

— Улянко, я мушу йти. Але я вернуся, напевно вернуся.

Дівчина не сказала нічого.

— Я, — говорив Денис — хочу щось тобі залишити. Щось дуже мені дороге. Щось, що має принести мені щастя. — Денис вийняв з мішечка на грудях білий, блискучий камінь, а місячне світло заломилось на ньому і відбилось тисячами світляних стрічок.

— Заховай його для мене.

ДЕНИС СТАЄ КОМЕНДАНТОМ НОВОГО ФОРТУ

Недалеко новозбудованої фортеці було село індіан племені Нарез. Спочатку дивились вони на білих вороже, не довіряли їм. Але подарунки переконали їх, що французи відносяться до них щиро і шукають їхньої приязни, але літаючий вогонь, який вони вперше побачили, нагнав їм таки доброго страху.

І ось вождь племені Нарез, кремезна людина з вінцем пестрих пер на голові, запросив усіх білих до свого села в гостину.

Грали барабани, чоловіки в чудних масках виводили танці, а вождь з почотом сиділи на вистеленім пні дерева. Жінки порались біля вогнищ. Дівчата соромливо товпились з боків, а хлопці показували свої штуки.

Усі французи, а з ними Денис, Ораят і Вовк примістились на каменях, біля почоту вождя.

Вождь плеснув в долоні, на знак, що танці скінчені. На землі розстелено килими перед гістьми і стрункі, як сосни, дівчата почали подавати їжу.

Ораят задивився на когось... на дівчину, що мала очі, як вуглики, а уста як достілі вишні. Вона схопила погляд Ораята і втекла. Вже ніхто її не бачив того вечора.

До пізньої ночі тривали забави при вогнищі, а вождь Нарез пояснював французам, що далі на південь живе жорстоке плем'я індіан, яке присягло пімсту людям Нарез.

— Вони не щадять нікого, — говорив. — Стережіть-ся їх і ви.

Новий форт над широкою рікою був майже готовий,

коли Денис і Оряг вернулися з подорожі. Міцний, подвійний частокіл охороняв його перед несподіваним нападом індіан. Масивні будинки з каменю білили здалеку, бо форт стояв на горбку.

Серед людей панував веселий настрій, бо й Денис привіз добрі новини, що форт Ніагара відбудований, індіани його зовсім не чіпають, бо у них вождем тепер Зелений Змій, син Чорного Змія, того жорстокого. Зелений Змій дуже любить свою жінку, велику скво Набі, яка дбає про те, щоб їх люди не робили білим кривди. Корабель, наладований шкірами, із залогою з шести людей, вплив уже на озеро, — доповів Денис.

— Ну, то й добре! — радів Ля Саль. — Може тим разом нам пощастить!

Одної ночі Дениса збудив якийсь незвичайний рух у фортеці. Відкрив очі, сів на причі...

На дворі метушня. Ось Оріяг біжить.

— Денисе, вставай. На село Нарез напали якісь чужі люди. Диви, яка луна від пожежі.

В одну мить Денис був готовий до оборони. Крики й зойки робили темну ніч ще страшнішою. Червона луна вказувала їм напрям. Спішилися, хоч знали, що може бути вже запізно.

Нарез вже не було село, тільки одна руїна. Хати з солом'яними дахами горіли, як смолоскипи, а між ними йшов рукопашний бій.

Враз залунали постріли. Всі збентежились, і напасники і нападні.

— Люди Нарез! — крикнув Денис. — Всі до мене!

Біля Дениса почали товпитись молоді і старі індіани, врадувані, що французи прийшли їм на допомогу. Нопасники, збентежені, перестали стріляти з луків і почали відступати в другий кінець села. Денис зробив трикутник з людей, на кожному його розі поставив француза з рушницею. І тоді рушили вперед.

Денис намагався вдержати людей Нарез під своєю командою, хоч дуже важко було це зробити. Чуючи

нових союзників, набрали вони знову відваги і рвались до бою, але рішучі накази Дениса, його відвага і — найважливіша річ, — пекольна машина в його руці переконали їх, що мусять зберігати порядок.

Напасники не здавались легко. Блистіли ножі, свистіли затроєні стріли, вогнем плювали рушниці. Напасники почали тікати, а люди Нарез погнались за ними. Втім воєнну метушню і крик прошив болочий вереск. Ось там кричить якась жінка, борониться якась дівчина, зубами кусає чийсь руки, що намагаються її зв'язати. Денис стрілив туди, дівча вирвалось, напасник звалився на землю. Та в ту мить хтось іззаду скочив на Дениса. Денис замахнувся, щоб його відкинути, та жилаві руки стиснули його за горло і Денис втратив рівновагу. Блиснув ніж, та тільки задраснув Дениса по голові, бо дівча, що стояло притулене до дерева, в останнім моменті скочило мов кітка і, вхопивши із землі блискучий ніж, всадило його в плечі напасника.

Коли ранок прийшов на землю, застав село Нарез вільним від ворогів, але зовсім зруйноване. Не було ні одної цілої хати, не було нічого, сама тільки руїна.

Мес'є не виходив тієї ночі. Лежав хворий. Але, як його люди вернулися, про все докладно розпитував, а опісля довго лежав, примкнувши очі. Глибока борозна на чолі вказувала, що він не спав, але думав...

**

Настав великий день. Посвячення нової фортеці. Всі зібралися на площі поміж будинками, довкруги високого стовпа, на якому мав замайоріти французький прапор.

Прийшли теж індіани зі своїм вождем Нарез, подякувати за поміч, за рятунок. Стовпились в одному куті.

Отець Рене поблагословив усі будинки, дерева і воду в глибокій криниці, а потім сказав, що добрий Бог післав сюди своїх слуг, щоб голосили правду про Нього, а знак Його, це хрест. І підніс високо дерев'яний хрест, що тримав його в руці. Всі французи підходили по одному цілувати ноги розп'ятого Ісуса. А потім виступив Ля Саль. Він припняв до стовпа французький прапор, а його люди підняли його високо:

— Ця земля, це власність Франції, цей край, це ще один із тих щасливих, над яким розтягається ласка й опіка його Величності, короля Франції. Ми її здобули, а тепер мусимо стерегти! Ця фортеця хай буде остоею перед ворогами, хай буде символом сили і могутності! А ім'я її Ст. Луї! Командантом форту Ст. Луї назначаю хороброго українського лицаря, Дениса!

— Славно! Славно! — Хай живе Денис! — закричали французи.

Денис з перев'язаною головою висунувся наперед, за ним підійшов Ораяг. Хай усі знають, що Ораяг найближчий друг Дениса, команданта форту Ст. Луї.

— Я не сподівався такої великої чести, Мес'є, хоч вона сповнює мої мрії. Я невимовно вам вдячний!

Потім Денис підійшов до отця Рене, поцілував хрест і сказав:

— Присягаю виконувати покладений на мене обов'язок чесно, вірно і справедливо, як найкраще.

Над головою Дениса лопотів прапор.

З групи індіан вийшов вождь Нарез. Його груди були голі, прикрашені тільки шнурами кораликів, штани прикрашені різаною шкірою і пестрими взорами.

— Вітаю команданта французького села, що своєю хоробрістю врятував людей Нарез. Вітаю вас всіх на нашій землі і приймаю із моїми людьми покров вашого вождя, короля Франції!

— Ооо! Ооооо! — закричали в один голос індіани,

**Командантом форту Ст. Луї назначую хероброго
українського лицаря, Демиса!..**

схиливши голови на знак потвердження слів свого вождя.

А вождь плеснув у долоні і з гурту вибігло чорняве дівчатко, подало два гарно покрашені, великі калюмети — люльки миру. При тому дівчина вимовно глянула на Дениса і впавши на коліна сказала:

— Мірана твоя слуга. Ти врятував мое життя!

Ораяг, що стояв недалеко, глянув на дівчину. Мірана, яке чудове ім'я... Мірана... які в неї очі, як глянуть... Мірана...

А Денис стояв задуманий, задивлений у далекий обрій...

ЕПІЛОГ

В оселі козаків нічого не змінилося. Хіба що їхня оселя розрослася, поставили нові будинки, дівтора бігала у садках, граючись в козаків, то знову в індіян. Давні друзі постарілись, а дід Максим підтоптався і дуже посивів. Як він зрадив, коли одного дня побачив Дениса. Високий, стрункий, осмалений вітром, станув Денис перед дідом. Молодий, сильний.

— Як добре, синку, що ти приїхав. А я вже думав, що ти про старого забув...

— А хіба можна, діду, забути? Пам'ятаєте оте, що ви нам оповідали про Сташка Морозенка, і як його мати навчала: „Пам'ятай, сину, що ти українець...

— Козацького роду!” — докінчив за нього дід Максим. — Добре, синку, добре, що ти пам'ятаєш. А от твоя Біла Зірка нездужає останнім часом...

— А що їй, діду?

— Не знаю. Либонь теж за тобою тужить.

— Піду я поглянути до неї.

І Денис побіг до загороди, де самотньо стояв його кінь, його вірний друг, Біла Зірка. Спустивши голову, ліниво паслася. Денис свиснув. Кінь, мов сполоханий напружився. Поглянув в той бік і заіржав, а потім сильним бігом прибіг до Дениса.

Денис пестив м'які храпи коня і приговорював. Біла Зірка була хвора, але під руками Дениса заспокоювалася. І ... чи це Денисові здалося... в кінських очах побачив сльози, а може то були сльози в його очах...

— Мій вірний конику... я кожного дня, поки не виїду звідси, приходитиму до тебе. А потім Ораят візь-

ме тебе з собою і завезе до нашого нового форту, і вже завжди будемо разом, моя Біла Зірко!

У старому форті французів над рікою Ніагара теж було все унормоване, життя плило спокійно. Дениса вітали, як високого достойника, з усіми належними почестями.

Побут Дениса протягнувся і для того була важлива причина. Зустрівши таки першого вечора Улянку, Денис мнявся, мнявся, а врешті таки сказав те, чим серце його було повне. Улянка, трохи соромилася, як годиться за старим українським звичаєм, але радо погодилася стати жінкою Дениса.

Відгуляли славне весілля, а потім Денис із своєю молоденькою жінкою вернулися до форту Ст. Луї, якого він був першим командантом.

Коли зближалися до нього, Денис легенько потиснув руку Улянки:

— Справдилися слова королеви Каї, її дарунок приніс мені щастя.

КІНЕЦЬ.

З М І С Т

	стор.
Передмова	7
За море з козаками	9
Перша весна в чужому краю	19
В полоні індіян	23
Прибраний син індіанського вождя	27
Плян утечі	33
Втеча	37
Денис лікує Білу Зірку	41
Індіяни ловлять Білу Зірку	45
Набі знаходить Дениса в лісі	51
Денис дешево купує свого власного коня	55
Вдома	59
Денис дістає пістолю	63
Денис із дядьком Степаном шукають Інози	71
Напад індіян	79
Біля козачої хати осідають французи.	
Приязнь Дениса з Ля Салем	85
Пригоди з будяками	91
Форт закінчений. Дальші пляни Ля Саля	97

Набі дуже змінилась	107
„Зайчик”, що полєє на ведмедів	115
Різдвяне оповідання діда Максима	121
Денис здобуває нового друга. Смерть Інози.	127
Ще одна таємниця Френа	133
Молодий індіанин відвідує оселю козаків.	
Вогниста вода.	143
Поворот Ля Саля і ув'язнення Френа	147
Індіанці підпалюють форт	151
Скарби королеви Каї	157
Родина бобрів	163
Маленька біла дівчинка в лісі	167
Денис зустрічає нових козаків	175
Улянка знаходить свого батька	179
Нове життя в оселі козаків	183
Несподівана поява Ля Саля в різдвяний вечір	189
Поворот французів і відбудова форту	197
Стрічка Улянки в лісі	205
Денис стає комендантом нового форту	211
Епілог	219

